

TIJDSCHRIFT VOOR **KUNST & CULTUUR** IN HET ONDERWIJS

SEPTEMBER
2014

05

kz
KUNSTZONE

**DUBBELDIK
BEWAARNUMMER
VOOR HEEL
NEDERLAND**

APPELS MET PEREN

HET JAAR VAN DE LEERLIJN:
"EN NU OOGSTEN!"

COLOFON

KUNSTZONE

Tijdschrift voor kunst en cultuur in het onderwijs nummer 5, september 2014.
Kunstzone wordt uitgegeven door Stichting Kunstzone.

HOOFD- EN EINDREDACTIE

SASKIA VAN DER LINDEN
Hoofd-
redactie

JUDITH BOESSEN
Hoofd-
redactie

JAN VERSCHAEREN
Eindredactie

CLAIRE GOOSSENS
Eindredactie

Ruud van der Meer // ruud@kunstzone.nl
Saskia van der Linden // saskia@kunstzone.nl
Jan Verschaeren // info@kunstzone.nl
Claire Goossens // claire@kunstzone.nl

REDACTIE

LISA VAN BENNEKOM
Muziek

JAN VAN GEMERT
Drama /
Theater

AAFJE GERRITSE
PO

HENK LANGENHUISEN
Literatuur

PAUL ROOYACKERS
Dans

THEA VUIJK
Beeldend

JANNEKE VAN WIJK
Beeldend /
AV

REDACTIEMEDEWERKERS

Ursula van de Bunte
Heske ten Cate
Madelief Debeij
Joost Groeneweg
Thijs Tittse
Arjaan Verheule

Wilt u contact met de redactie? Zie onze website voor de email-adressen.

Stichting Kunstzone. Niets uit deze uitgave mag worden vervaardigd en/of overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

AAN DEZE KUNSTZONE WERKEN DE VOLGENDE VAKVERENIGINGEN MEE

BDD

Beroepsvereniging Docenten Theater en Drama // www.docentendrama.nl

NBDK

Nederlandse Beroepsvereniging van Danskunstenaars // www.nbdk.nl

VLLT

Sectie Nederlands van Vereniging Leraren Levende Talen //

www.levendetalen.nl > Talensecties > Nederlands

VLS

Vereniging Leraren Schoolmuziek // www.vls-cmhf.nl

Opzeggingsdatum: ieder jaar voor 1 oktober.

VONKC

Vereniging Onderwijs Kunst & Cultuur //

www.vonkc.nl

Opzeggingsdatum: ieder jaar voor 1 november.

ABONNEMENT

Binnenland: € 49,75 // **Buitenland:** € 99,75
Het abonnementsjaar loopt van 1 januari t/m 31 december.

Opzeggingsdatum: ieder jaar voor 1 november.
ISSN: 1570-7989

VERKOOP ADVERTENTIES

Jan Verschaeren
Kluppelshuizenweg 32
7608 RL Almelo
Tel: 0546 -491745
info@kunstzone.nl

STICHTING KUNSTZONE

Jan Verschaeren
Kluppelshuizenweg 32
7608 RL Almelo
Tel: 0546 -491745
info@kunstzone.nl

WWW.KUNSTZONE.NL & VOLG ONS!

Volg ons op:
www.twitter.com/kunstzone
www.facebook.com/kunstzone.nl
www.youtube.com/user/kunstzone

LEGENDA

PO VO MBO HBO

ALGEMEEN

BEELDEND

MUZIEK

DANS

DRAMA

LITERATUUR

MEDIA

CKV

THEMA & COVER

THEMACOÖRDINATIE: Jan van Gemert en Saskia van der Linden in samenwerking met Astrid Rass en Stéfanie Tuinen van SLO.

COVER: Ontwerp Elsemarijn Bruijs

VORMGEVING

ART DIRECTION & VORMGEVING

Marie José Kakebeke // mjk@mnbcom.nl

DRUK

Veldhuis Media Raalte // www.veldhuismedia.nl

HELPDESK

ARBEIDSVOORWAARDEN VOOR VLS- EN VONKC-LEDEN

De VONKC- en VLS-helpdesks voor belangenbehartiging en arbeidsvoorwaarden worden bemand door Remko Littooi.

De gesprekken zijn geconcentreerd op een ochtend en een avond. Voor algemene en specifieke vragen kunt u op genoemde tijden bij de helpdesk terecht: Hoe zit het met mijn FPU?, Is mijn taakinvulling wel juist? Ik heb nog steeds geen benoemingsakte, wat nu? Enzovoort.

Handiger is om een e-mail te sturen met de uitleg van uw probleem. Zo kan de helpdesk een duidelijk antwoord formuleren dat u naar wens telefonisch of via e-mail terugontvangt.

Arbeidsvoorwaarden VLS/VONKC
t.a.v. Remko Littooi
Kluppelshuizenweg 32
7608 RL ALMELO
(06) 16500695

E-mail VONKC:
arbeidsvoorwaarden@vonkc.nl
E-mail VLS:
arbeidsvoorwaarden@vls-cmhf.nl

TELEFONISCHE BEREIKBAARHEID HELPDESK

- maandagochtend van 9 tot 10 uur
- woensdagavond van 17 tot 19 uur

Als de helpdesk onbemand is of in gesprek, kunt u een bericht achterlaten. Dan wordt u zo spoedig mogelijk teruggebeld.

WAT JE MOET WETEN!

Zie pagina 47!

THEMA: DOORLOPENDE LEERLIJNEN

06
CULTUUREDUCATIE MET KWALITEIT

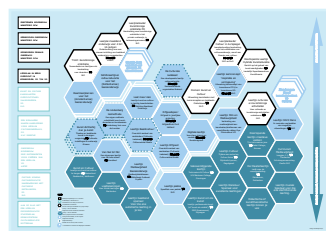
Een opwaartse lijn voor cultuuronderwijs

08
'CULTUUR IS GEEN LEUKE FRANJE VOOR ERBIJ'

Interview met minister Jet Bussemaker over Cultuureducatie met Kwaliteit

10
OVERZICHT TYPEN LEERLIJNEN

Een overzicht van alle(?) leerlijnen.

13
EEN DOORLOPENDE LEERLIJN

Wat bedoelen we met een doorlopende leerlijn?

14
POLDEREN MET HET LEERPLAN

In hoeverre is een landelijk leerplangesprek daadwerkelijk mogelijk?

18
EEN VOORBEELD UIT DE PRAKTIJK

Cultureel erfgoed inpassen binnen het leerplankader kunstzinnige oriëntatie

20
HET ONDERWERP DOET ERTOE

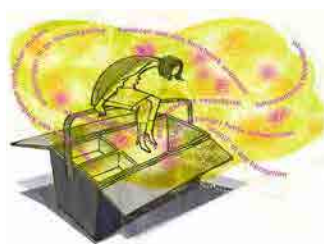
Docenten van het Zernike College experimenteren met CiS

22
STIP AAN DE HORIZON

De belangrijkste uitgangspunten van het nieuwe leerplankader kunstzinnige oriëntatie

24
INSPIREREND CULTUURONDERWIJS EN DE ONZICHTBARE LERAAR

Praktijkkennis van leraren inzetten voor inspirerend cultuuronderwijs

26
MINDER RUIMTE, MEER HOUVAST

Weg uit de regelvrije zone en uit de marge

28
DE METHODE ZINGZO!

Wat maakt de ZingZo!-formule succesvol?

30
EIGEN KWALITEITEN OPTIMAAL INZETTEN

Hoe houden scholen zelf de regie?

32
KLEINE VLAKTE MET MAXIMUM AAN LEERMIDDELEN

Over begrippen, ruimte en kwaliteitseisen

34
DANS IN HET CURRICULUM

De Duitse manier van cultuur beleven

36
HOE KOMEN WE OP ÉÉN LIJN?

Op zoek naar praktische hulp

38
PIONIEREN IN ONDERWIJS

Docent George de Wrede over de kroon op zijn werk

40
DAGBOEK VAN EEN LEERKRACHT IN BEELD

Beeldreportage van het project Kunst met nieuwe media van basisschool De Spelelier

42
HYBRIDE KUNSTEDUCATIE

Hoe ga je in je onderwijspraktijk om met de curriculumtheorie?

45
KIJKKUNST EN DOEKUNST

Interview met Margriet Gersie, directeur van Kunstgebouw

46
VALT ER HIER NOG WAT TE LEREN?

Leerlingen als documentairemaker

48
TUSSEN WAL EN SCHIP?

Op zoek naar de enige echte erfgoedlijn

EN VERDER

02 Helpdesk VLS/VONKC
03 Inhoudsopgave
04 Redactioneel
04 Kunstzone Strip
05 De Starter: Lars Weller
17 Krassen
47 Wat je moet weten!
50 Weerwolven in beeld
52 TamTam: ieder kind zijn eigen verhaal
54 @Web: Leer-plan
56 Word mediawijs bij MOTI
58 Verboden en vervolgd
60 Kunst op de voorgrond zetten
62 Van liefdesdrama naar kinderopera
64 De grensgevallen van eTwinning
66 Aftrappen met erfgoed
68 Kunsteducatie Noord
70 Naar de Klankspeeltuin!

71 Digizone
72 Kunsteducatie en creativiteit
74 Cultuureducatie 'gewoon' in het hart van het speciaal onderwijs!
76 Een afscheid om nooit te vergeten
78 Trots talent
80 Boeksignalementen
81 Recensies
82 Actief met CKV

VERDWAALVAKANTIE

Voor sommigen is het verdwalen op vakantie dé nachtmerrie. Ouders ruziënd op de voorbank: 'Je houdt de kaart verkeerd om.' En dan een snik: 'Maar stop dan ook even!' Een heel goed advies overigens: stop even, kijk om je heen, reflecteer over wat je ziet en over het pad dat je hebt afgelegd, vraag even de weg, vraag advies aan een ander. Of dwaal even verder. Laat je meeslepen en verbazen door wat je onverwacht te zien krijgt. In tijden van efficiëntie en rendementsdenken lijkt dit onverstandig, maar is verdwalen wel altijd verkeerd? Als je dwaalt, zet je je zintuigen op scherp om niet op een gevaarlijk pad terecht te komen. Als je dwaalt, observeer je beter en luister je goed naar anderen. Je moet immers alle signalen interpreteren en bedenken of wat je ruikt, ziet en hoort, jou wel bevalt. Dwalen vraagt meer van je dan de route volgen: het uitgezette pad bewandelen. Het is risicovol om het vertrouwde los te laten. Je kunt niet alles dat je ziet begrijpen! Je weet niet alles te interpreteren en op de meeste momenten zie je door de bomen het bos niet meer, laat staan dat je altijd precies weet waar je naartoe moet.

Wat is dan het voordeel van dat dwalen? Al die zintuiglijke activiteit schudt je geest wakker en scherpt deze. Het prikkelt je om na te denken over het pad dat je kiest, stil te staan bij die keuze en voor jezelf of je reisgezelschap te onderbouwen waarom linksaf beter is dan omkeren. Maar het mooiste is dat cadeautje, die prachtige ontdekking die je anders niet was tegengekomen.

Ik nodig jullie uit voor een wandeling door het woud aan publicaties en instrumenten ter onder-

steuning van het ontwikkelen van leerlijnen. Het zijn jullie paden die je met je leerlingen bewandelt; als educatief medewerker aan een kunstinstelling net zo goed als voor een leerkracht op de basisschool, kunstvakdocent in het voortgezet onderwijs of docent in het beroepsonderwijs. In dit bewaarnummer dat over scholen en kunstinstellingen van Nederland verspreid is - met dank aan allen die ons hierin gesteund en ondersteund hebben - laten we veel partijen aan het woord, van ontwikkelaars tot uitvoerders. Een soms wat overdonderende caleidoscoop aan mogelijkheden van theorie tot praktijkvoorbeelden. Dwaal met ons mee door het land van leerlijnen en zoek de parel die jou helpt bij het creëren van mooie kunst- en cultuureducatie. Bevalt de dwaaltocht? Sluit je dan aan bij de Kunstzone-familie en ons motto 'Altijd aangenaam op de hoogte'.

Ook Kunstzone gaat een nieuw pad op zonder onze vertrouwde Ruud van der Meer. Ik wil jullie voorstellen aan Judith Boessen. Samen met haar gaan we het werk voortzetten. Ruud bracht Kunstzone als hoofdredacteur met onverminderde energie en lach, waar we nu staan. Namens de redactie en lezers van Kunstzone dank ik hem voor die goede zorgen, ruim dertien jaar lang. Tot slot wil ik hem nog persoonlijk danken voor de hele fijne samenwerking in de jaren dat ik als co-hoofdredacteur naast hem mocht staan. We zijn gelukkig nog niet van hem af: Ruud veel goeds toegewenst in de nieuwe activiteiten die je binnen het bestuur van VONKC op je neemt.

Saskia

SASKIA VAN DER LINDEN
hoofdredactie

STRIP

Hessel

www.hesselcaninus.nl

DESTARTER

LARS WELLER

Voor het eerst voor de klas, voor het eerst in de docentenkamer. Kunstzone stelt iedere keer een startende docent aan u voor middels een persoonlijk portret. **REDACTIE EN SAMENSTELLING: JANNEKE VAN WIJK**

Ik ben opgegroeid in Heino in een gezin met ouders, een broer en een zus. Mijn vader was docent. Ik heb van huis uit interesse in kunst en literatuur meegekregen. Muziek kwam uit mijzelf. Als kind was ik een dromer. Ik wilde het grote waarom van het leven weten en ontdekken en dat is nog steeds een wens.

Ik ging via de MAVO en de HAVO naar het conservatorium, maar maakte die niet af. Later heb ik de kunstacademie afgerond en een masteropleiding in Den Haag. Op de HAVO had ik muziek als hoofdvak. De docent was een inspirerende en goede docent en had oog voor persoonlijke groei. We gingen regelmatig met het schoolkoor naar het buitenland. Naast zelf kunst maken en met muziek bezig zijn, merkte ik dat ik aanleg had om les te geven. Anderen begonnen dat ook vaker te zeggen en zo ontstond de wens om een vakdiploma te halen. De eerste lesdag was spannend, een klas met derdejaars VMBO-leerlingen. Ik vond het leuk en ze konden me al snel waarderen. Fysiek was ik niet gesloopt. Ik merkte wel dat het best zwaar is om 29 leerlingen aandacht te geven. Ik stimuleer en motiveer de leerlingen, ze vertrouwen me en nemen iets van mij aan. Door ze waardering te geven, ook in cijfers, gaan ze in zichzelf geloven. Leerlingen zien zo dat er van alles te leren valt. Dat moet ook leiden tot een richting die bij ze past en die ze brengt waar ze naartoe willen. Ik ben bezig met een afstudeerscriptie die gaat over een methodiek om via meditatieve oefeningen beter te tekenen. Dit onderzoek ik met de leerlingen. Ik laat ze in stilte tekenen. Dat vonden ze in het

CV LARS

Geboortedatum: 8 mei 1974 **Woonplaats:**

Den Bosch **Opleiding:** Kunstacademie autonome beeldende kunst **Beroep:** kunstenaar, muzikant, ondernemer, docent **Werkplek:** SG De Overlaat Waalwijk, eigen atelier Den Bosch **Favoriete tv/film:** E.T., The Truman Show **Favoriete muziek:** J.S. Bach, Jimi Hendrix **Favoriet boek:** Elementaire deeltjes van Michel Houellebecq **Favoriet gerecht:** Indische rijsttafel **Passies/hobby's:** kunst, martial arts, muziek, films kijken, lezen **Onmisbaar ding:** elektrische gitaar, piano

begin raar, want ze waren gewend te kletsen. Tegenwoordig vinden ze het prettig. Ze hebben in dit kader bijzonder goed gewerkt en zeer sterke tekeningen gemaakt. Sommige leerlingen tekenen beter dan studenten op de kunstacademie. Ik heb een keer met de klas een kringgesprek gedaan over problemen die we kunnen ondervinden bij het tekenen. Dit was in het begin wel lastig, maar er kwam beweging in en ze begonnen over hun gevoelens te praten. Heel bijzonder!

Ik zou veel meer tijd en vrijheid willen hebben met leerlingen om buiten de kaders te treden en op avontuur te gaan. Samen onderzoek doen naar wat echt belangrijk is in het leven. Dat is niet altijd realistisch binnen de structuur van ons onderwijssysteem en onze maatschappij. Onderhuids voel ik de behoefte bij veel mensen, jong en oud, dat iedereen op zoek gaat naar verdieping en helderheid.

'IK BEN BEZIG MET EEN AFSTUDEERSRIPTIE DIE GAAT OVER EEN METHODIEK OM VIA MEDITATIEVE OEFENINGEN BETER TE TEKENEN.'

Ik werk vanuit wat ik voel. Later ga ik bijschaven en de inhoud waarborgen. Ik geef les vanuit mijzelf, ik ben zoals ik thuis ook ben. Ik motiveer en stimuleer veel in de les. Negativiteit in de klas negeer ik zoveel mogelijk en buig dit om om in positiviteit. Ik heb nog niet gebruik hoeven te maken van de escalatieladder. Ik ben benieuwd hoe andere docenten omgaan met filosofische en spirituele achtergronden. Ik vraag me af of en hoe je je persoonlijke idealen kan vasthouden als je vijf dagen per week voor de klas staat. Je moet toch ook realistisch blijven en niet wollig worden voor de leerlingen. Ik zou het een kans vinden om fulltime les te geven. Anderzijds is het voor mij ook ideaal om les geven te combineren met mijn eigen werk en de muzieklessen die ik geef. ❖

Foto Copyright Boeksterren

CULTUUREDUCATIE MET KWALITEIT

EEN OPWAARTSE LIJN VOOR CULTUURONDERWIJS

Cultuur verrijkt het onderwijs en verdient een vaste plek in het curriculum van elke basisschool. Met het programma *Cultuureducatie met Kwaliteit* investeert het ministerie van OCW daarom in goed cultuuronderwijs. Basisscholen en culturele instellingen gaan hier de komende jaren samen aan werken.

AUTEUR: BEA ROS // PO

Een kind dat leert lezen begint met letters en klanken herkennen, leert vervolgens om de letters aaneen te rijgen tot woorden en als het technisch lezen eenmaal onder de knie heeft, kan het de diepte in en is het tijd voor begrip en lezen, tekstverklaren en literair genieten. Voor elke leerkracht is deze volgorde in het leesonderwijs gesneden koek. Wat voor lezen geldt, geldt voor elk schoolvak: je bouwt voort op eerder opgedane kennis en reikt telkens een treetje hoger. In cultuuronderwijs ontbreken deze leerlijnen vaak. Scholen ondernemen wel van alles, maar dat blijven vaak losse activiteiten. Het landelijke programma *Cultuureducatie met Kwaliteit* (2013-2016) is bedoeld om scholen te helpen meer lijn en structuur te brengen in het cultuuronderwijs. 'We willen van al die losse

pareltjes een mooie ketting maken,' zegt Jan Jaap Knol, directeur van het *Fonds voor Cultuurparticipatie*.

BREDE VORMING

Het programma *Cultuureducatie met Kwaliteit* (CmK) zet in op vaste leerlijnen en professionalisering van leerkrachten (zie ook kader). SLO heeft in opdracht van OCW een leerplankader ontwikkeld (zie elders in dit nummer) dat scholen helpt om hun eigen visie te bepalen op cultuuronderwijs en om richting te geven aan een goed en samenhangend lesprogramma met heldere leerdoelen. Belangrijk onderdeel van het programma is de gelijknamige subsidieregeling van het Fonds voor Cultuurparticipatie (FCP). In 2013 zijn in diverse gemeentes en provincies 54 culturele instellingen gestart om samen met basisscholen te werken aan goed cultuuronderwijs. FCP-directeur

Knol ziet een toenemende aandacht voor de brede vormende opdracht van scholen, waardoor cultuuronderwijs echt een vaste plek in het lesprogramma kan krijgen. 'Uiteraard moeten kinderen een goede basis krijgen met taal en rekenen, geen enkele leerkracht zal zeggen dat deze vakken niet belangrijk zijn. Maar ze onderkennen ook dat er meer is. We moeten kinderen zo breed mogelijk toerusten op hun toekomstig leven en werk. En daar horen kunst en cultuur vanzelfsprekend bij.'

Die mening is ook de Onderwijsraad toegedaan. In juni 2012 publiceerde deze samen met de Raad voor Cultuur het gezamenlijke advies *Leren, creëren, inspireren*, waarin wordt gepleit voor goed cultuuronderwijs. Zoals commissielid Thea Meijer in een interview toelichtte: 'Als je wilt dat kinderen zich optimaal en breed ontwikkelen, dan heb je het niet

alleen over taal en rekenen, maar ook over cultuureducatie en burgerschap. Wij stellen: taal en rekenen staan niet tegenover cultuureducatie, ze kunnen elkaar juist versterken.' Dezelfde nadruk op het belang van een breed vormend curriculum is ook de boodschap van het advies

"GOED CULTUURONDERWIJS BEGINT MET ALS SCHOOL IETS WILLEN"

Een smalle kijk op onderwijs (2013) van de Onderwijsraad. Precies die focus op brede vorming is het nieuwe aan het programma Cultuureducatie met Kwaliteit, stelt Knol: 'In eerdere subsidieregelingen voor versterking van cultuureducatie lag het accent op cultuurdeelname op latere leeftijd onder het motto jong geleerd is oud gedaan. Nu is het motto dat kunst en cultuur niet alleen leuk en boeiend zijn, maar dat kinderen ook iets moeten leren. Het zijn schoolvakken die hen bagage voor het verdere leven geven.'

SAMENWERKING

De komende jaren zijn scholen zelf aan zet. Goed cultuuronderwijs realiseer je niet door enkel externe docenten of kunstenaars in te vliegen en hun kunstje te laten doen. Er moet echte samenwerking komen tussen basisscholen en culturele instellingen. 'Dus niet als leerkracht iets anders gaan doen als er bijvoorbeeld een muziekdocent een les geeft in je klas, maar deze les samen voorbereiden en zelf leren,' zegt Knol.

Dat vraagt ook van culturele instellingen een andere inzet. Ze moeten niet denken voor scholen, maar denken met scholen en goed rekening houden met waar deze behoefte aan hebben. Dat vraagt om een goede afstemming. 'Voor scholen is een strakke organisatie belangrijk. Ze hebben een vol programma en kunnen niet op het laatste moment iets veranderen. Culturele instellingen moeten daar rekening mee houden,' stelt Knol. 'Ze moeten ook onderling meer samenwerken en niet allemaal afzonderlijk scholen bestoken met aanbod. Lokaal zijn er al partijen die dit oppakken, zoals centra voor de kunsten of Mocca in Amsterdam.'

SCHOOLTEAM

Goed cultuuronderwijs begint met als school iets willen. Dat is een zaak voor het hele team en niet alleen voor de interne cultuurcoördinator. Binnen dat team is ook vakinhoudelijke kwaliteit nodig. Daar kunnen scholen met hun personeelsbeleid op inspelen. Zo vertelde directeur

Aart Molendijk van basisschool *De Wegwijzer* in Wijk bij Duurstede tijdens de halfjaarlijkse conferentie voor alle deelnemers aan de FCP-regeling hoe hij dat aangepakt heeft: hij stelde een groepsleerkracht aan die ook vakleerkracht muziek is. Directeur Ellen Hal van de *Haagse basisschool* heeft minder budget, maar maakt wel actief gebruik van de aanwezige artistieke talenten van iedere leerkracht én van ouders. 'Zo hangt de kwaliteit van cultuuronderwijs niet af van die ene enthousiasteling, maar is het echt schoolbeleid en is dat onderwijs in alle klassen op orde.' Om schoolteams te helpen met professionalisering en deskundigheidsbevordering heeft het FCP de Tijdelijke regeling flankerende projecten. Een ander aandachtspunt is beoordeling van de culturele ontwikkeling van kinderen. 'Er komt geen Cito-toets voor cultuuronderwijs,' verzekert Knol. 'Maar we gaan scholen wel meer toerusten om de culturele ontwikkeling van leerlingen te volgen en te beoordelen.' Een bruikbaar instrument is de portfolio waarin je stapjes in het leerproces van leerlingen kunt documenteren. Daarnaast is reflectie op artistieke producten van leerlingen belangrijk. 'Het slechtste commentaar dat je kunt geven: mooie tekening, maak er nog maar een. Bespreek die tekening met leerlingen en laat ze vertellen wat ze wilden en waarom ze iets gedaan hebben. Bij beoordelen van kunst gaat het niet om goede en foute antwoorden, maar je moet wel serieus nemen wat leerlingen doen en maken.'

INSPECTIE

Het CmK-programma duurt vier jaar, maar natuurlijk vraagt realiseren van goed cultuuronderwijs meer tijd, benadrukt Knol. 'Onderwijs vernieuw je niet in een paar jaar, daar mag je gerust tien jaar voor uittrekken.' Om dat te onderstrepen hebben minister Bussemaker, staatssecretaris Dekker, de PO-Raad en wethouders en gedeputeerden van onderwijs en van cultuur uit een groot aantal steden en provincies in een convenant vastgelegd dat ze zich de komende tien jaar committeren aan versterking van cultuuronderwijs op basisscholen.

Ook de Inspectie van het Onderwijs doet een duit in het zakje. De aandacht voor taal en rekenen verdwijnt niet, maar er komt meer focus op de vraag hoe scholen op eigen manier vorm geven aan goed onderwijs. Kiezen voor cultuur wordt beloond, zo bewijzen de al genoemde Haagse basisschool en *De Wegwijzer*. Beide scholen kregen van de inspectie het predicaat excellent. Knol: 'Daarmee is duidelijk: om een sterke school te worden heb je cultuuronderwijs nodig.' ❖

Bea Ros is freelance journalist.

'CULTUUR IS GEEN LEUKE FRANJE VOOR ERBIJ'

INTERVIEW MET MINISTER BUSSEMAKER (OCW) OVER CULTUUREDUCATIE MET KWALITEIT

Het ministerie van OCW tilt cultuuronderwijs naar een hoger plan met het landelijke programma *Cultuureducatie met Kwaliteit*. Waarom is dit programma in het leven geroepen? Waarop ligt de focus? Minister Jet Bussemaker licht haar beleid toe.

AUTEUR: ANNE BONTHUIS // PO

Het is van groot belang dat provincies, gemeenten, culturele instellingen en scholen nauw samenwerken om cultuuronderwijs op basisscholen naar een hoger plan te tillen, vindt minister Bussemaker van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW). Met het landelijke programma *Cultuureducatie met Kwaliteit* verwacht zij die kwaliteits-slag te kunnen maken. 'Cultuuronderwijs is geen leuke franje voor erbij. Creativiteit en verbeeldingsvermogen zijn vaardigheden die steeds crucialer worden.'

Cultuuronderwijs blijft nog te vaak hangen op het niveau van een dagje uit dat leuk is, maar dat niet blijft hangen, verdiept of uitdaagt, stelt minister Bussemaker. 'Goed cultuuronderwijs gaat niet over een bezoekje aan het museum an sich, maar over hoe kinderen kunst beleven en hoe ze daar uitdrukking aan geven. Cultuuronderwijs daagt leerlingen uit om een creatieve, onderzoekende houding te ontwikkelen. Die heb je nodig in deze tijd, waarin het steeds belangrijker wordt dat je kennis kunt combineren, kunt samenwerken en oplossingen voor nieuwe problemen kunt vinden.'

SUBSIDIEREGELING FCP

Om basisscholen te ondersteunen bij het goed vormgeven van cultuuronderwijs heeft het ministerie van OCW in 2012 het

landelijke programma *Cultuureducatie met Kwaliteit* in het leven geroepen. De gelijknamige subsidieregeling van het *Fonds voor Cultuurparticipatie (FCP)* is daar een belangrijk onderdeel van. In 2013 zijn vierenvijftig culturele instellingen in Nederland bezig om met de subsidie een programma te ontwikkelen dat aansluit bij de behoeften van scholen. 'Culturele instellingen hebben de afgelopen jaren met de beste bedoelingen mooie projecten opgezet, maar die pasten niet altijd binnen het programma van scholen. Leraren liepen vaak tegen praktische problemen aan. Deze regeling stelt de vraag en visie van scholen

centraal. Met behulp van de landelijke leerlijn als richtinggevend kader stellen scholen nu zelf een goed en samenhangend lesprogramma samen, waar culturele instellingen op kunnen inspelen. Scholen en instellingen zijn samen bezig met de professionalisering van leraren, het ontwikkelen van eigen instrumenten om cultuuronderwijs vorm te geven en een doorlopende leerlijn.'

INSPIREREND LEERPLANKADER

Het landelijke leerplankader *Kunstzinnige Oriëntatie* dient ter inspiratie voor alle belanghebbenden in Nederland, bijvoorbeeld scholen, culturele

instellingen en methodemakers. Bussemaker: 'Ik vind een doorlopende leerlijn heel belangrijk, omdat scholen daarvoor moeten nadenken over wat zij hun leerlingen in acht jaar precies willen bijbrengen en hoe ze dat willen doen. In de doorlopende leerlijnen van scholen in Flevoland staat bijvoorbeeld de culturele leefomgeving centraal. Culturele instellingen, scholen en een museum werken samen aan thema's als nieuwe steden en architectuur, maar ook natuur, water en de oude Swifterbantcultuur komen aan bod. In Brabant is nog zo'n mooie leerlijn ontwikkeld: De Culturele Ladekast. In de scholen daar staat een hele grote kast met aan de ene kant de leerjaren en aan de andere kant de leerdoelen per kunstdiscipline. Zo kun je goed zien wat zij hun leerlingen op welk moment willen aanbieden.'

"EEN VERPLICHT CURRICULUM ZAL DOOR SCHOLEN WORDEN ERVAREN ALS WEER IETS DAT ERBIJ KOMT, TERWIJL ZE AL ZO DRUK ZIJN"

GEEN VERPLICHT CURRICULUM

Een landelijk verplicht curriculum voor cultuuronderwijs komt er niet, benadrukt de minister. Ze wil scholen de ruimte geven om het programma op hun eigen manier in te richten. 'Een verplicht curriculum zal door scholen worden ervaren als weer iets dat erbij komt, terwijl ze al zo druk zijn. Het ergst denkbare scenario vind ik dat leraren een lijstje met culturele activiteiten afvinken en denken 'daar ben ik ook weer klaar mee'. Ik wil juist dat ze enthousiast aan de slag gaan en dingen bedenken waar ze de meerwaarde van inzien. Je kunt cultuuronderwijs op veel verschillende manieren geven en je kunt het goed verbinden met andere vakken, zoals geschiedenis, economie, rekenen, taal en techniek. Ik was laatst bij een bijeenkomst in Amsterdam over de maakindustrie. Daar vloeiden kunst en techniek prachtig in elkaar over. Ik zag de meest fantastische concepten en materialen, zoals nieuw gebruik van 3D en huizen van karton. Met dat soort combinaties kunnen leraren ook aan de slag.'

BESTUURLIJK AKKOORD

Eind vorig jaar tekenden minister Bussemaker en staatssecretaris Dekker een akkoord met de PO-Raad en de

wethouders en gedeputeerden van cultuur en van onderwijs uit een groot aantal steden en provincies. Daarin werd vastgelegd hoe scholen, overheden en culturele instellingen er de komende tien jaar samen voor zorgen dat leerlingen goed cultuuronderwijs krijgen. 'We hebben afspraken gemaakt over tijd, geld en faciliteiten. Daarmee hopen we alle mooie initiatieven van Cultuureducatie met Kwaliteit ook daadwerkelijk in de klaslokalen terug te zien. We willen van elkaar leren, slimme verbindingen leggen en goede voorbeelden uitlichten. Om de partijen die hebben getekend aan te sporen tot actie, gaan we langs een groot aantal gemeenten en scholen om te vragen hoe zij nu met het verbeteren van cultuureducatie bezig zijn. We bespreken onder andere welke mogelijkheden er zijn en welke initiatieven andere gemeenten ontwikkelen. Op deze manier gebeurt er echt iets met de afspraken.' Een ander onderdeel van het akkoord is de financiering van de Cultuurkaart voor alle leerlingen in het voortgezet onderwijs. Scholen krijgen minimaal vijf euro per leerling en leerlingen kunnen de Cultuurkaart zelf als kortingskaart gebruiken. 'Dat betekent dus dat cultuuronderwijs niet stopt na acht jaar basisonderwijs, maar dat het doorgaat op de middelbare school.'

FOCUS PRIMAIR ONDERWIJS

De focus van Cultuureducatie met Kwaliteit ligt bewust bij het primair onderwijs, omdat het ontdekken van cultuur daar begint. Bussemaker hoopt dat kinderen door goed cultuuronderwijs vaardigheden ontwikkelen die hun hele leven van pas komen en dat ze erachter komen wat ze met cultuur kunnen en willen. 'Zeker als kinderen het niet van huis uit meekrijgen, is het belangrijk dat hun culturele interesse op school wordt aangewakkerd. Ik denk dat goed cultuuronderwijs een startkwalificatie biedt voor een inspirerend, betekenisvol en succesvol leven. Wij werken er de komende jaren met alle betrokken partijen verder aan om alle kinderen zo'n startkwalificatie mee te geven. We blijven scholen enthousiast maken voor cultuuronderwijs en we blijven hen ondersteunen, bijvoorbeeld bij het werken met het leerplankader Kunstzinnige Oriëntatie. Het delen van goede voorbeelden staat daarbij voorop.' ❖

Anne Bonthuis is onafhankelijk journalist.

Dit interview vond plaats in opdracht van het ministerie van OCW in samenwerking met het Fonds voor Cultuurparticipatie en is eerder gepubliceerd in het Online Magazine (www.cultuurparticipatie/magazine) van het Fonds voor Cultuurparticipatie.

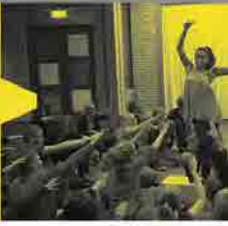
(advertentie)

BOMANS IN DE KLAS
Acteur Bas Heerkens speelt Godfried Bomans.
bomansvertelt/facebook

DANS EN THEATERDAG

Workshops die een voorstelling tot doel hebben.
www.dansgroepen.nl

BIJ UIL THUIS

Kindervoorstelling gebaseerd op het wereldberoemde prentenboek van Arnold Lobel.
info:art.menu@yahoo.co.uk

DANS EN THEATERWORKSHOP

Van klassieke tot moderne dans, van pantomime tot soapacteren
www.theaterspel.nl

**EINDTERMEN BOVENBOUW
MINISTERIE OCW**

**KERNDOELEN ONDERBOUW
MINISTERIE OCW**

**KERNDOELEN PRIMAIR
ONDERWIJS
MINISTERIE OCW**

**LEERPLAN IN BEELD
OVERZICHT IN
KERNDOELEN. PO T/M VO**

**KUNST EN CULTUUR
KANSKAARTEN
OVERZICHTSTABEL
VAARDIGHEDEN.
VO
SLO**

**EEN BOUWWERK
MAKEN HANDLEIDING
VOOR LEERLIJN
CULTUURONDERWIJS.
PO
K&C DRENTE**

**ONDERBOUW
BOVENBOUW
DRIE INSTRUMENTEN
VOOR CREËREN VAN
EEN LEERLIJN.
VO
ARTEZ**

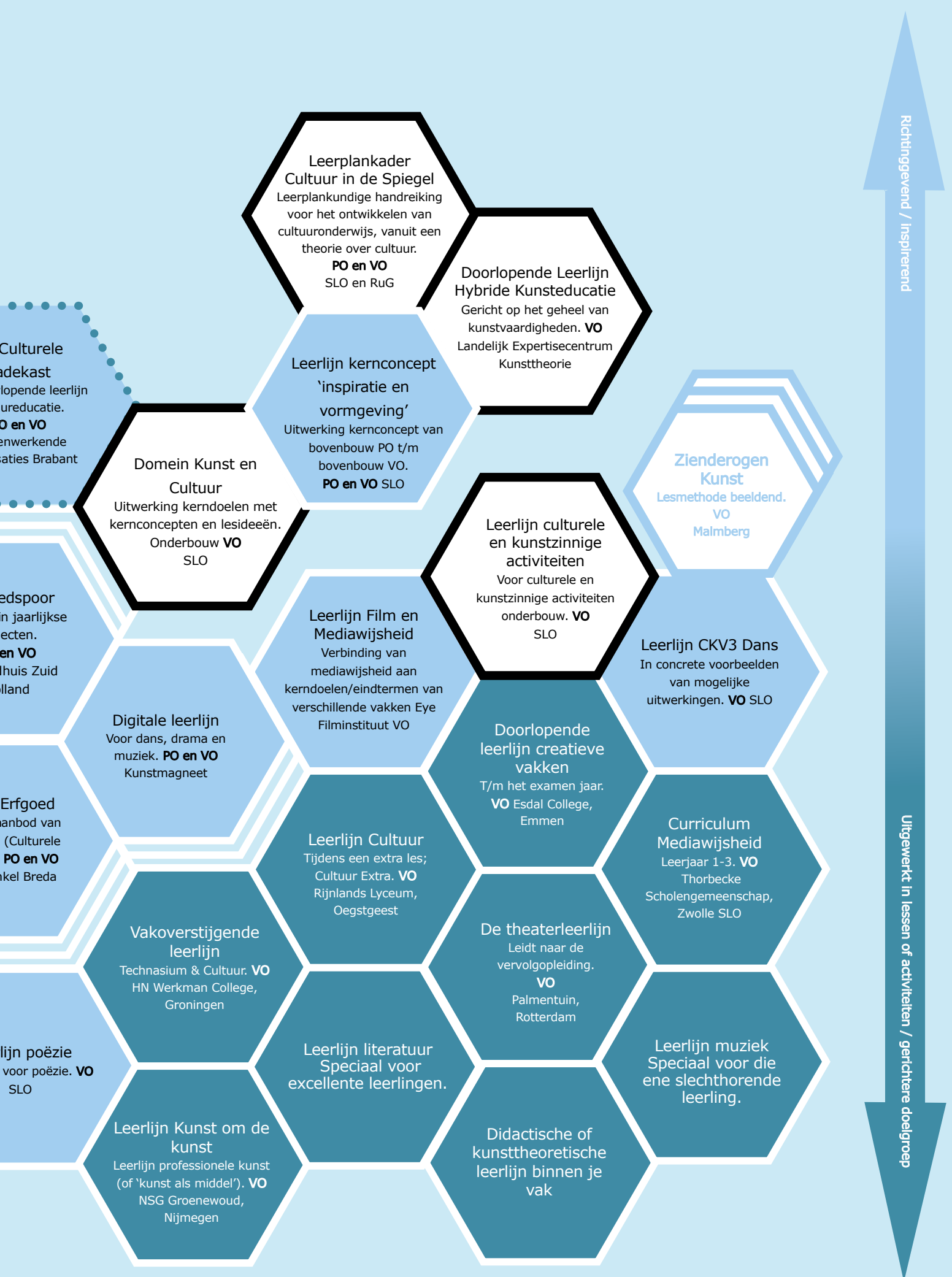
**CULTUUR KOMPAS
CULTUUREDUCATIE
SAMENWERKING MET
CULTURELE
INSTELLINGEN.
PO
SLO**

**AAN DE SLAG MET
EEN LEERLIJN
ERFGOEDEDUCTIE
STAPPENPLAN.
KENNISCENTRUM
CULTUUREDUCATIE
ROTTERDAM**

CALEIDOSCOPISCH LANDSCHAP?

Is het een bos waarin je de bomen niet meer ziet of is het een keur aan mogelijkheden? Van kaders op macroniveau tot uitgewerkte leerlijnen op microniveau! Kunstzone heeft getracht het aanbod aan leerlijnen in beeld te brengen. Aan u het oordeel.

EUROPA

SPECIAAL REIZEN

DÉ REISSPECIALIST VOOR HET ONDERWIJS

Al meer 45 jaar bieden wij deskundig reisadvies en zorgen wij voor een vakbekwame uitvoering van uw schoolreis naar vele Europese bestemmingen. Voor een compleet verzorgde reis tot het alleen verzorgen van uw accommodatie of vervoer: bij ons bent u aan het juiste adres.

Een reis per touringcar, vliegtuig of trein en verblijf in een hostel, hotel of gastgezin: u kunt met ons alle kanten op. En als reisspecialist voor het onderwijs zijn wij u natuurlijk graag behulpzaam bij het invullen en voorbereiden van uw educatieve reisprogramma.

Kortom, voor een reis op maat, toegesneden op uw wensen en budget is **Europa Speciaal Reizen** ook uw onderwijsreispartner!
Bel of mail ons voor onze gratis reisgids of een vrijblijvende offerte!

3-daagse Parijs	vanaf € 99,50 pp
4-daagse Berlijn	vanaf € 92,50 pp
4-daagse Londen	vanaf € 122,75 pp
5-daagse Barcelona	vanaf € 189,75 pp
4-daagse Andalusië	vanaf € 279,00 pp
5-daagse Florence	vanaf € 182,75 pp
6-daagse Rome	vanaf € 219,00 pp
4-daagse Kopenhagen	vanaf € 142,00 pp

VOOR EEN VRIJBLIJVENDE OFFERTE:
offerte@europaspecialreizen.nl
☎ 0412 - 481.000

EUROPA SPECIAAL REIZEN – POSTBUS 4 – 5397 ZG LITH – TEL 0412 481.000 – FAX 0412 481.700
offerte@europaspecialreizen.nl - www.europaspecialreizen.nl

EEN DOORLOPENDE *leerlijn*

WAT BEDOELEN WE ER PRECIES MEE?

Door kunst en cultuur in samenhang aan te bieden vanaf groep één in het primair onderwijs tot en met het eindexamen in het voortgezet onderwijs ontstaat er een *leerlijn cultuur*. Binnen de kerndoelen kunnen tussendoelen benoemd worden die overeenkomen met stappen in de ontwikkeling van kinderen. Op deze manier kan het aanbod aan kunst en cultuur over de hele schoolperiode worden verdeeld.

Een doorlopende leerlijn is een beredeneerde opbouw van tussendoelen en inhouden naar een einddoel; waarbij de leerlijn *cumulatief* is (wat later komt, voorbereidt en aansluit of voortbouwt op wat eerder is gedaan), maar bovendien afgestemd is op de ontwikkeling van kinderen en jongeren. Een doorlopende leerlijn ontwikkel je om meer samenhang en continuïteit door leerjaren heen te geven. De leerlijn van een school wordt samengesteld op basis van het leerplan van de school of sectie en beschrijft de onderwerpen waar leerlingen over leren, de vaardigheden die ze oefenen inclusief het creatieve proces en de media die ze toepassen. Bij het opstellen van een doorlopende leerlijn kunst en cultuur is van belang:

- per leerjaar inzichtelijk te maken wat een kind, afgestemd op zijn cultuur en ontwikkeling moet kennen en kunnen aan het eind van deze schoolperiode en waarom;
- te bepalen waar onderwijs in kunst en cultuur ook een plaats kan krijgen bij andere vakken en waarom;
- te weten hoe aansluiting mogelijk is tussen primair en voortgezet onderwijs; tussen onderbouw en bovenbouw en tussen binnenschoolse en buitenschoolse cultuureducatie.

HOE WORDEN LEERLIJNEN OPGEBOUWD?

Bij het invullen van leerlijnen vormt de cultuur en de ontwikkeling van de leerling in een bepaalde

schoolperiode het uitgangspunt. Wie is mijn leerling, wat kan hij, wat weet hij en wat doet hij al? Aansluitend hierop wordt - vanuit de visie van de school en expertise van docenten - bepaald wat leerlingen nog zouden moeten leren en kennen. De wettelijke kaders en leerplankaders vormen hierbij een houvast. De leerlijn toont de wijze waarop doelen, inhouden en leeractiviteiten door docenten kunnen worden aangeboden.

De opbouw van leerlijnen kan op verschillende niveaus plaatsvinden:

- *supra* = internationaal niveau
- *macro* = landelijke richtlijnen zoals kerndoelen en examenprogramma's
- *meso* = leerplannen en leerlijnen op schoolniveau
- *micro* = leerplannen en leerlijnen gericht op het werken in de klas
- *nano* = invulling van de leerlijn op leerlingniveau.

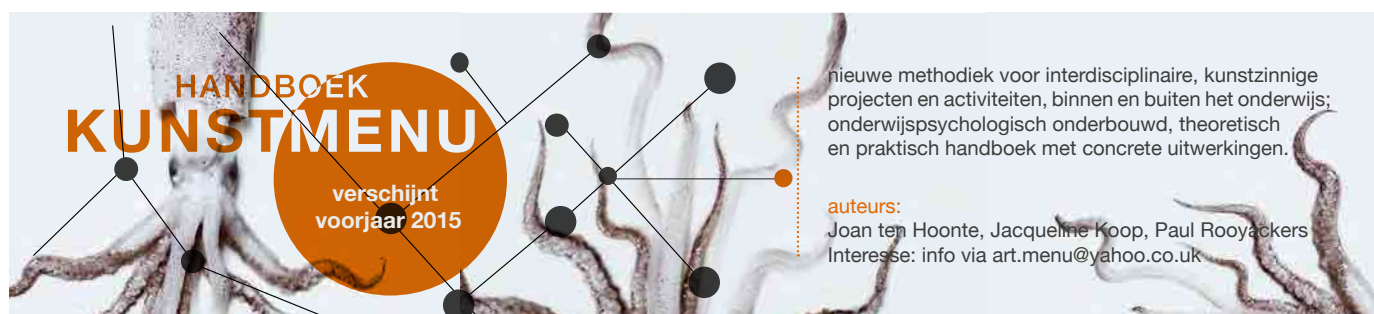
INFORMATIE

Verdere informatie is te vinden op:

- www.lkca.nl > kennis a-z > leerlijnen > van leerplan tot leerlijn
- www.cultuurindespiegel.nl
- www.cursuscurriculumontwerp.slo.nl > Kennisbank > Doorlopende leerlijnen

Vrij naar beschrijvingen van SLO, CiS en LKCA.

(advertentie)

**HANDBOEK
KUNSTMENU**

verschijnt
voorjaar 2015

nieuwe methodiek voor interdisciplinaire, kunstzinnige projecten en activiteiten, binnen en buiten het onderwijs; onderwijspsychologisch onderbouwd, theoretisch en praktisch handboek met concrete uitwerkingen.

auteurs:
Joan ten Hoonte, Jacqueline Koop, Paul Rooyackers
Interesse: info via art.menu@yahoo.co.uk

Polderen met **HET LEERPLAN**

**SLO-DIRECTEUR
JAN VAN DEN AKKER:
'ONZE NEIGING OM
ZO MIN MOGELIJK
TE REGELEN STAAT
HELDERHEID IN
DE WEG'**

We hebben in Nederland nog nooit een maatschappelijk debat gevoerd over wat nu voor leerlingen het meest de moeite waard is om te leren. Dat is hoognodig, vindt SLO-directeur Jan van den Akker. De kwaliteit van het onderwijs wordt beter als we het iets minder aan het vrije krachtenspel overlaten. Ook waar het de kunstvakken betreft. In hoeverre is een landelijk leerplangesprek daadwerkelijk mogelijk?

AUTEUR:
SUZANNE VISSER // PO / VO ☂

Eigenlijk zit het al in de oorsprong van 'curriculum', het chique woord voor leerplan. Een curriculum is niet 'zomaar wat doen', maar welbewust een parcours afleggen dat naar een einddoel leidt, zoals de Romeinen deden op hun renbaan ('currere' is hard lopen). Daarbij ligt de nadruk meer op het doel dan op de route. Vertaald naar onze Nederlandse situatie: wat zouden leerlingen in elk geval moeten leren? Welke kennis en

SLO-directeur Jan van den Akker. Foto: Rogier Veldman Fotografie

vaardigheden vinden wij met het oog op de toekomst het meest de moeite waard? Deze vragen klinken heel vanzelfsprekend, maar toch hebben we ze onszelf op landelijk en vakoverstijgend niveau nog niet eerder gesteld. Waar veel van de ons omringende landen werken met nationale leerplannen, is dat in Nederland altijd een brug te ver. In ons land waar onderwijsvrijheid een groot goed is, schrijft de overheid voor bijna alle vakken slechts kerndoelen en eindtermen voor. Drang naar vrijheid en afkeer van regelzucht liggen diep verankerd in onze cultuur. Het gevolg is wél dat we de inhoud van het onderwijs in de praktijk laten bepalen door het vrije krachtenpel van scholen, methodeschrijvers, toetsenmakers en toezichthouders. Inmiddels staan we voor zulke grote

"SCHOLEN MOETEN EIGENLIJK ZELF DE REGIE HOUDEN, WANT ZE ZIJN OOK ZELF VERANTWOORDELIJK VOOR DE BEREIKTE RESULTATEN"

onderwijsvraagstukken dat deze benadering niet langer werkt. De maatschappelijke en technologische ontwikkelingen gaan steeds sneller: aan de werknemers van straks zullen heel andere eisen worden gesteld. Daarom neemt bijvoorbeeld de roep om meer 21e-eeuwse vaardigheden in het onderwijs toe. En er waren de afgelopen decennia al zoveel maatschappelijke claims bij het onderwijs neergelegd.

TWEESPALT

Er is dan ook een groeiende tweespalt in het onderwijsdebat zichtbaar: aan de ene kant vinden we nog steeds dat scholen hun eigen (leer)plan moeten trekken, aan de andere kant wordt er steeds meer gemopperd op het gebrek aan houvast en de onsamenhangende en overlappende programma's. 'Onze neiging om zo min mogelijk te regelen staat helderder in de weg,' constateert Jan van den Akker, algemeen directeur van het nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling SLO. Hij vervolgt: 'Dat geldt zeker voor wat ik gemakshalve maar even 'de kunstvakken' noem. Diversiteit is mooi, maar op dit moment hangt het in grote mate van het toeval af of een leerling in Nederland kwalitatief goed kunstonderwijs krijgt. Er is zo weinig vastgelegd dat het puur van de school,

Foto: Wilbert van Woensel/humantouchphoto.nl

de leraar en de omstandigheden afhangt wáár een leerling mee in aanraking komt. Leerlingen krijgen hierdoor niet altijd het best mogelijke kunstonderwijs. Bovendien is het niet goed voor de positie van de kunstvakken in de school. En er is toch genoeg te bedenken waarvan we in grote meerderheid vinden dat iedere leerling ermee zou moeten kennismaken?

De grote vraag is natuurlijk wel hoe we het daarover dan eens gaan worden, of het nu om de kunstvakken gaat, om andere vakken, om hele opleidingen of zelfs complete onderwijsketens. Aan de

voordeur van de school worden dit soort gesprekken nog niet gevoerd. En wat er gebeurt als de schooldeur eenmaal dichtgaat, onttrekt zich veelal aan het zicht. De onvermijdelijke consequentie is dat de discussies in ons land meer en meer gevoerd worden aan de achterdeur - in de vorm van een steeds grotere nadruk op toetsing, toezicht en verantwoording. Het is een curieuze manier van sturen, vindt Van den Akker: 'Het zou veel opener en transparanter zijn om het gesprek over het curriculum gewoon aan de voordeur te voeren.'

"ONDERZOEK EEN OPLOSSING VOLGENS FINS MODEL. DAAR WORDT ELKE TIEN JAAR MET EEN MAATSCHAPPELIJKE DISCUSSIE HET HELE CURRICULUM OP HOOFDLIJNEN HERIJKT"

WAARTOE

De kans dat zo'n gesprek er daadwerkelijk komt, is groter geworden sinds de Onderwijsraad in mei het advies *Een eigentijds curriculum* publiceerde. De raad pleit daarin voor gerichte aandacht voor curriculumvernieuwing. Kort gezegd: neem eens wat afstand, kijk met verbeelding naar de toekomst en vraag je terugredenerend af hoe het onderwijs van nu eruit moet zien. Concreet zou de raad graag zien dat curriculumvernieuwing van onderop gestimuleerd wordt en dat er een brede maatschappelijke opdracht aan het onderwijs komt.

Prima ideeën, vindt Van den Akker, die aantekent dat dit niet gelijk staat aan een pleidooi voor een nationaal leerplan: 'Niemand in Nederland voelt de behoefte aan een dichtgetimmerd nationaal curriculum. Maar we hebben wel behoefte aan een gemeenschappelijk richtinggevoel, aan het verhelderen van de onderliggende redeneringen. Aan een gesprek over het waartoe. Want pas als je het waartoe kent, kun je prioriteiten aanbrengen in de vele doelen die mensen graag in het onderwijs gerealiseerd zien.'

BREED DEBAT

De vraag is natuurlijk wel wie er dan aan zo'n gesprek over het waartoe moet meedoen. Voor Van den Akker kan dat niet anders dan een brede doorsnede van de samenleving zijn, hoewel hij zich ervan bewust is dat brede maatschappelijke discussies over andere onderwerpen in het verleden niet veel zoden aan de dijk hebben gezet. Om niet weer in een oeverloos praatcircuit te vervallen, zou een nationaal leerplangesprek heel gestructureerd moeten worden opgezet, rond heldere begrippen. 'Er zijn bijvoorbeeld drie functies van onderwijs te onderscheiden: onderwijs kwalificeert, het socialiseert en het stimuleert persoonlijke ontwikkeling. In het Engels praat men over drie accenten, op respectievelijk *subject*, *society* en *student*. Momenteel lopen discussies over het curriculum dikwijls

daarop vast. Mensen hebben onbewust verschillende aanvliegroutes: ze mikken alleen op de leeropbrengsten per vak of juist alleen op persoonlijke ontwikkeling. Dan blijf je langs elkaar heen praten. Je komt alleen verder als je gezamenlijke uitgangspunt is dat de drie s'en in balans moeten zijn.'

Verder moet er betrouwbare informatie op tafel liggen over de huidige stand van zaken op leerplangebied: wat beogen we, wat gebeurt er nu in de scholen en wat levert het op? Anders wordt het debat onvermijdelijk 'vervuild' door onbewezen veronderstellingen en onjuiste informatie.

In een breed maatschappelijk gesprek over het *wat en hoe* (de leerinhoud en de didactiek) ziet Van den Akker overigens geen heil. Die vragen horen thuis bij de professionals in de praktijk: de leraren en de scholen, met enige steun van externe experts. De samenleving moet erop vertrouwen dat deze vragen bij hen in goede handen zijn.

PERIODIEKE HERIJKING

De Onderwijsraad zou het liefst zien dat er een permanent college voor het curriculum komt, dat deze extra aandacht voor het leerplan gaat stimuleren. Van den Akker vindt dat een veel te zware oplossing. Scholen zitten niet te wachten op weer een 'freischwebende' club die hen gaat bombarderen met oproepen tot verandering. De SLO-directeur voelt veel meer voor een oplossing volgens Fins model. Daar wordt elke tien jaar met een maatschappelijke discussie het hele curriculum op hoofdlijnen herijkt. Vervolgens krijgen scholen tien jaar lang de kans om het herziene curriculum vorm te geven, zonder dat tussentijdse herzieningen de boel steeds weer op zijn kop zetten. 'Rust is in het onderwijs een bedrieglijke term,' vindt Van den Akker, 'want onderwijs is ten diepste verandering. Maar scholen vragen eigenlijk niet zozeer rust, ze vragen stabiliteit en de kans om hun werk goed te doen.'

"ER IS GEEN BEHOEFTE AAN EEN DICTGETIMMERD NATIONAAL CURRICULUM, MAAR WEL AAN EEN GESPREK OVER HET WAARTOE"

HELE UITZOEKERIJ

We zijn in Nederland nog helemaal niet gewend om systematisch over het leerplan na te denken, laat staan om dat

gezamenlijk te doen. Het zal dan ook heel wat jaren duren voordat zo'n systeem van periodieke herzieningen goed werkt, erkent Van den Akker. Ook in Finland heeft dat veel tijd en vooral investeringen in professionalisering gevergd. Maar daar blijkt nu wel dat het systeem werkt. Het kan dus.

Wat het ingewikkelder maakt, is dat de cultuur in Nederland veel minder homogeen is dan in Finland. Om maar weer even op de kunstvakken in te zoomen: de meningen daarover lopen erg ver uiteen en het zal niet meevallen om daar gemeenschappelijke noemers in te vinden. Sowieso is al dat lastig, zo schreef Van den Akker onlangs in het onderzoekstijdschrift *Didactief*: 'Velen prefereren een mengvorm van bescheiden regelgeving met ruime autonomie voor eigen inhoudelijke schoolkeuzes. Maar het wordt nog een hele uitzoekerij om tot overeenstemming te komen wat we als verplichtende kern voor vrijwel iedereen willen betitelen. Ook blijken veel leraren voor de invulling van hun autonomie graag veel concretisering aangereikt te krijgen. Maar hoeveel concretisering van leerplankaders is effectief, zonder de speelruimte te beknotten?' En toch zijn het allemaal geen redenen om het gesprek over het leerplan nog langer te laten liggen, vindt hij. 'We hebben hier in Nederland het poldermodel nota bene uitgevonden. Dan kunnen we toch ook over het curriculum wel een constructieve discussie aangaan?' ❖

Suzanne Visser is freelance onderwijsjournalist.

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

SLO heeft drie bondige brochures over het leerplangesprek uitgebracht:

- *In gesprek over funderend onderwijs*
- *Kaders voor een toekomstbestendig leerplan*
- *Het leerplangesprek op school.*

Ze zijn gratis te downloaden van www.slo.nl > PO > Thema's > Onderwijs van de toekomst > Curriculumvensters.

(advertenties)

DE THEATER DOCENT IN DE 21STE EEUW PAKT UIT

VAKCONFERENTIE

28 november van 10.00 - 16.00 uur

met Gijs Scholten van Aschat
Boris van Ham e.a.

Aanmelden: www.docentendrama.nl
Locatie: Opleiding Docent Theater
ArtEZ Arnhem
Organisatie: Beroepsvereniging Docenten
Theater en Drama

30 JAAR

Schrijf nu in voor muzikale projecten
die aansluiten bij de doorlopende leerlijn
muziekonderwijs

www.concertgebouw.nl/educatie

schooljaar
2014/2015

HET
CONCERT
GEBOUW

Corporate partner
Deutsche Bank

Kra ssen

'To be a teacher is my greatest work of art.'

naar citaat van Joseph Beuys

Er staan twee vensters open op mijn computerscherm. Beide documenten bevatten veel schematische halve of hele cirkels en hokjes. Het ene scherm is een lesvoorbereiding over het werk van Langlands and Bell. Het zijn witte reliëfs die de patronen van architectuur in de jaren dertig in Italië tonen (Ivrea 1991). Langlands and Bell onderzoeken de invloed van totaalarchitectuur op menselijk gedrag, ontwerpen waarin alle aspecten van menselijk gedrag zijn meegenomen. Vandaar dat ze zich vooral richten op architectuur waar macht en controle het uitgangspunt is, zoals onder andere gevangenissen.

Ondanks de witte en lichte beelden vind ik het werk van Langlands and Bell bedreigend. De reliëfs tonen alom aanwezige macht en samenhang. Het ontwerp is van bovenaf gemaakt en eigenlijk moet je het ook op die manier bekijken. Dan worden het prachtige, tot op detail uitgewerkte cirkels, vierkanten en abstracte patronen van vakjes. Ik vergis me even. Ik denk dat ik naar deze architecturale modellen kijk, terwijl ik in het andere venster bezig ben. Dit is een recent document over creativiteit en het onderwijs. Dezelfde cirkels, vierkanten en hokjes. Met pijlen worden woorden als creativiteit, acceptatie, identiteit en communicatie met elkaar verbonden. De meeste zijn cycli met een kruis erin, zodat ze ook als vakjes leesbaar zijn. Het zijn typische onderwijskundige modellen om inzichtelijk te maken hoe een (leer)proces werkt. Bij elk model denk ik: 'Aha, nu snap ik hoe creativiteit werkt.' Het klopt allemaal zo goed, alles hangt samen.

Juist in die samenhang zit de beeldende overlap tussen de reliëfs van Langlands and Bell en het stuk over creativiteit in het onderwijs. De parallel tussen beide documenten en de beelden beangstigt me. Het stuk over creativiteit in het onderwijs vertoont beeldend een duidelijke overeenkomst met de totalitaire architectuur uit de jaren dertig. Dat roept vragen op. Kan een model over creativiteit alle aspecten van menselijk gedrag meenemen? Geloven wij in een ideaal model voor creativiteit in het onderwijs? Streven wij naar totaal begrip van creativiteit? Willen we ons idee over creativiteit in het onderwijs centraliseren? Zetten wij jongeren vast in ons geloof van wat creativiteit is? Of is het gewoon een mooi toevallig beeldrijm?

Mirjam

Mirjam van Tilburg is onafhankelijk kunsteducator en hogeschooldocent bij Willem de Kooning Academie, Hogeschool Rotterdam.

EEN VOORBEELD UIT DE PRAKTIJK

Cultureel erfgoed is een onderdeel binnen het leerplankader Kunstzinnige Oriëntatie. Veel basisscholen maken gebruik van het erfgoedaanbod van culturele instellingen. Dit aanbod sluit veelal aan bij kerndoel 56 en de onderwerpen binnen 'oriëntatie op jezelf en de wereld' voor de desbetreffende groepen. Veel leerkrachten ontwikkelen ook zelf projecten rond cultureel erfgoed. Hoe zorg je als leerkracht dat cultureel erfgoed past binnen het leerplankader Kunstzinnige Oriëntatie?

AUTEUR: MONIEK WARMER // PO

Foto's: Moniek Warmer

Op de Bleek in Losser staan de wasvrouw en de bleekwachter al klaar om met de leerlingen van groep 3-4 de was te bleken op het bleekveld. Ze horen de leerlingen al van verre aankomen: zij zingen het *Bleeklied* van Losser (zie kader). In de voorafgaande lessen hebben de leerlingen het vlas-weven-bleken onderzocht en het *Bleeklied* ingestudeerd. Ze gaan vandaag niet alleen de was bleken op de Bleek, maar ook zingen, 'roddelen' en 'kletsen'. Want daar was de Bleek tot ongeveer 60 jaar geleden ook voor bedoeld: een plek om samen te zijn en je dagelijkse beslommeringen te bespreken. De leerlingen hebben op school een gedeelte van het *Bleeklied* in huidige tijd gezet. Zij hebben een couplet bedacht over hoe zij tegenwoordig nieuwtjes aan elkaar vertellen.

PROJECT MET SAMENHANG

Bij de ontwikkeling van het project over

de Bleek heeft de culturele commissie onderzocht hoe onderwerpen vanuit wereldoriëntatie, muziek en sociale vaardigheden ingezet kunnen worden. In elke bouw is er een cultureel erfgoedproject gekoppeld aan een discipline. Bij groep 3-4 is dit muziek, bij groep 5-6 is het 3D. Dan komen, na het bezoek aan de steenfabriek, kunstenaars in de klas om met de leerlingen te werken met klei. De culturele commissie ziet de samenhang tussen erfgoed en kunstzinnige oriëntatie als belangrijkste winstpunt van de projecten. De leerlingen verbeelden het cultureel erfgoed gekoppeld aan hun eigen leefwereld in eigen beelden, bewegingen, woorden en muziek. Het ontwikkelen van een plaats- of schoolgebonden leerplan voor kunstzinnige oriëntatie is niet nieuw. Bij het aanbod van de provinciale culturele organisaties en instellingen kun je ervan uitgaan dat het aanbod aansluit bij de ontwikkeling van het kind en dat er gekeken is of er al dan

niet samenhang is met andere vakken binnen het curriculum van de groep of de bouw (zie www.kunstzinnigeoriëntatie.slo.nl). Het is vervolgens afhankelijk van de ICC'er en de leerkrachten of het project dan ook daadwerkelijk gekoppeld wordt aan andere leergebieden.

EEN BETEKENISVOLLE OPDRACHT

De gemeentes Losser, Haaksbergen en Borne hebben in 2009 een inventarisatie gemaakt van het culturele erfgoed in de omgeving. De culturele commissies vanuit de basisscholen hebben ervoor gezorgd dat er een leerlijn cultureel erfgoed is. Bij het erfgoed zijn lessen ontwikkeld in samenhang met 'oriëntatie op jezelf en de wereld' en kunstzinnige oriëntatie. Vaak is er bij de ontwikkeling van de projecten gezocht naar een betekenisvolle opdracht. Een opdracht die zorgt dat leerlingen snappen waarom zij iets onderzoeken, maken en vormgeven. Dat zij een creatieve oplossing zoeken voor een 'probleem'.

BLEEKLIED

Wat was daar vroeger aan de hand,
Bij de beek en op dat stukje land?
Elke maandag ging het linnen op de kar
Dat werd gedaan door Lien, Ria en Mar,
Ze legden het wasgoed op de grond
Met een lange stok met daaraan een klomp
Maakten ze het linnen heel goed nat

Totdat ze alles hadden gehad
Als de zon het na de middag droog had 'gebrand'
Werd het goed omgekeerd op het land
De handen koud en de schorten nat
Het linnen droog en bleek
We zien elkaar weer volgende week.
Bewerking tekst en melodie: Rinse Visser

Zo onderzoeken leerlingen van groep 6-7 van de basisscholen in Haaksbergen de werkzaamheden van gebroeders Van der Sluis rond 1670. Deze broers waren slimme handelaars: zij kochten voor weinig geld 'kromme' (zogenaamd kielhout) in Duitsland, vervoerden deze bomen over de Buurserbeek richting Deventer en verkochten ze voor veel geld in Zaandam en Amsterdam.

De leerlingen worden geprikkeld om ideeën te bedenken voor het opnieuw inzetten van ambachten, het gebruik van de pot en het opwekken van energie. Eerst doen ze onderzoek: ze werken, net als de gebroeders, in de houtvesterij met schaven, katrollen en onderzoeken 'kromme'. Ze varen op een Buurser pot en onderzoeken hoe deze vaart interessant kan worden. Bij de watermolen bedenken zij nieuwe manieren om waterkracht te gebruiken voor het opwekken van energie. Bij alles wordt beroep gedaan op hun creatieve vermogens. Net als de bewo-

ners van Haaksbergen in de 17e eeuw zoeken zij naar oplossingen voor huidige 'problemen'. De gebroeders bedachten hoe je op een ondiepe beek kon varen met een grote vracht. De leerlingen bedenken nu hoe je de beek en de Buurser pot kunt inzetten voor het toerisme. Zij ontwerpen bijvoorbeeld een site. Bij de Watermolen onderzoeken zij de werking van de raderen. Zij ontwerpen 'machines' door middel van K'NEX. Al de ontwerpen van sites en machines worden vanaf 2015 getoond op www.haaksbergen.nl.

BEWUST COMPETENTIES INZETTEN

Kees Hagt, leerkracht van groep 5, wil dat zijn leerlingen zich bewust worden van het verleden van hun woonomgeving. Hij heeft een boekje gemaakt met 17 afbeeldingen (gravures) van landgoederen zoals die op het grondgebied van hun woonplaats hebben gestaan of nog staan. Hij vertelt over plekken die nog steeds de naam dragen van de landgoe-

deren, zoals bijvoorbeeld industriegebied De Wiers of de Vroonsteinschool. Met de gravure van het Landgoed Oudegein in de hand ervaren de leerlingen dat wat de gravure verbeeldt, soms nog steeds hetzelfde eruit ziet. Ook de ouders krijgen door het boekje een idee hoe het er vroeger uitzag en waar de namen van de straten, wijken en gebouwen vandaan komen.

Door het verdieppingsprogramma *Scholen in Talenten* van Kunst Centraal, worden leerkrachten zich nog meer bewust van de competenties die zij inzetten bij lessen of projecten over cultureel erfgoed. Zo kan beeldend vanuit kunstzinnige oriëntatie een 'rode draad' zijn bij het project over de landgoederen.

De gravures kunnen bijvoorbeeld in de onderzoeksfase van het creatief proces niet alleen worden ingezet als historische bron, maar ook als onderzoek naar een techniek van graveren en het drukken, maar ook onderzoek naar het materiaal en gereedschap. De leerling kan bronnenonderzoek doen en aspecten van wereldoriëntatie en beeldende vormgeving en beeldende kunst - waaronder cultureel erfgoed - gebruiken als inspiratiebron voor eigen beeldend werk. De opdracht zou dan een gravure van een toekomstig huis kunnen zijn, of een plek waarvan de leerlingen vinden dat daar afbeeldingen van verspreid (gedrukt) zouden moeten worden.

Bovengenoemde voorbeelden koppelen cultureel erfgoed aan muziek, beeldend, drama of dans. Bij alle projecten is er een duidelijke samenhang tussen de disciplines. Er is sprake van een creatief proces van oriënteren, onderzoeken, maken en evalueren. Het cultureel erfgoed is binnen de kunstzinnige oriëntatie het uitgangspunt waarmee leerlingen het verleden verbeelden en een eigen beeld maken van of voor het heden of de toekomst. ❖

Moniek Warmer is eigenaar van Warmer educatief ontwerp en advies voor kunst en cultuur (www.moniekwarmer.nl), ontwikkelt educatieve projecten voor musea en culturele instellingen en adviseert SLO, provinciale instellingen, gemeentes en scholen bij het opzetten van leerlijnen voor kunstzinnige oriëntatie, media-educatie en cultureel erfgoed.

VERDIEPPINGSPROGRAMMA VAN KUNST CENTRAAL

68 basisscholen uit de provincie Utrecht doen mee aan het verdieppingsprogramma *Cultuureducatie met Kwaliteit* van Kunst Centraal, waarbij het hele team zich focust op één van drie richtingen: Cultuur in het hart van het Onderwijs (31 scholen), Scholen in Talenten (28 scholen), School in de Wijk (7 scholen). Zie www.kunstcentraal.nl.

MET DANK AAN

Pien Kerstens, cultuurcoördinator Losser
Ans Kok, coördinator Kunst & Cultuur Haaksbergen
Kees Hagt, leerkracht groep 5 PC de Trompetvogel Nieuwegein
Meeples, ontwerp van spellen en leermiddelen

CULTUUR IN DE SPIEGEL (CIS): KWALITEIT DOOR STERKE DRADEN

Het theoretisch kader van cultuuronderwijs - Cultuur in de Spiegel - en dan met name de drie bijbehorende sterke draden bieden zicht op de inhoud en structuur van leerlijnen. Een kleine denkoefening om dit concreet te maken. Neem een leerlijn en stel de volgende vragen:

- Wordt in de leerlijn duidelijk *waarover* (onderwerp) leerlingen moeten leren en waarom? En sluit dit aan bij de leefwereld en ontwikkeling van leerlingen in je groep?
- Wordt duidelijk op *welke manier* (vaardigheden) leerlingen over cultuur leren en waarom? En sluit dit aan bij je groep dit jaar met al die verschillen in vaardigheden?
- Wordt duidelijk *waarmee* (media) de leerlingen zich moeten uitdrukken? En past dit bij wat ze al beheersen?

De meeste leerlijnen zijn vakgericht. Vaak bevatten ze in algemene zin uitspraken over de opbouw in vaardigheden en media, en geven ze richtlijnen voor het kiezen van betekenisvolle onderwerpen. Uitspraken over de opbouw van concrete onderwerpen die passen bij leerlingen in een bepaalde leeftijdsgroep, in een bepaalde streek of stad worden doorgaans niet gedaan. Logischerwijs zullen scholen daarom zelf de bestaande leerlijnen *met* het beeld van hun leerlingen en visie van de school moeten concretiseren.

LEERLING ALS VERTREKPUNT NEMEN

Het *Zernike College* experimenteert met het uitwerken van leerlijnen (12-18 jaar) waarbij (cultuur)onderwerpen afgestemd op de leerling in lijn worden gezet. Cultuurcoördinator Ingeborg Abrahamse over deze aanpak: 'Wij willen naast de bestaande vaklijnen ook lijn aanbrengen in onderwerpen, dus preciezer en systematischer nadenken *waarover* we onze leerlingen bewuster willen maken en in welke opbouw wij dat zien!' Hoe pakken de docenten van het *Zernike College* dit aan?

AUTEUR: ASTRID RASS // VO

Het Groningse *Zernike College* heeft al jaren een internationaal schooluitwisselingsprogramma voor zijn leerlingen. Die vinden dat natuurlijk spannend, maar soms ook moeilijk. Ze zitten met onzekerheden en vragen als: waar kom ik terecht, wie zal ik ontmoeten, hoe moet ik mij voorstellen en wat nou als ik de mensen niet aardig vind? Krijg ik een eigen slaapkamer, hoe zal het eten smaken?

Ontmoeten is een goed voorbeeld van een rijk en veelzijdig cultuurthema, waar mensen dag in dag uit betekenis aan geven. In het dagelijks leven maakt iedereen mee dat mensen elkaar treffen, samenkomen en in contact blijven via verschillende media. Maar wat is ontmoeten eigenlijk precies? Hoe voelt het, wat zijn indrukwekkende ontmoetingen? Is contact via Facebook ook een ontmoeting? Welke vormen, beelden, voorwerpen of ruimtes associëren mensen met ontmoeten? Denk daarbij aan de politiek, sport, kunsten, verhalen of muziek - nu, in het verleden of in de toekomst.

Het bleek een zinvol onderwerp voor het *Zernike College* om uit te diepen en er een doorgaande leerlijn in aan te brengen voor leerlingen tussen de 12 en 18 jaar. Ingeborg Abrahamse, cultuurcoördinator van het *Zernike College*, is er enthousiast over: 'We gebruiken natuurlijk net zoals andere scholen diverse vak- en disciplineleerlijnen en houden ons aan de kerndoelen en eindtermen. Een doordachte lijn van klas 1 tot 6 wat betreft thema's hadden we nog niet. Het leek net of het onderwerp zelf er minder toe deed. Door de inzichten vanuit het project Cultuur in de Spiegel zijn we ons meer bewust geworden van de rol van het onderwerp. Wij willen daarom preciezer en systematischer nadenken over welke onderwerpen we onze leerling bewuster willen maken en in welke opbouw wij dat zien.'

ZOVEEL SCHOLEN, ZOVEEL LEERLIJNEN

Wie zoekt naar uitwerkingen van leerlijnen, komt een grote diversiteit tegen met tal van definities en begrippen. Er zijn de SKVR-leerlijnen Cultuureducatie, de Culturele Ladekast, de C-zicht lijnen, de leerlijn Poëzie, of het Leerplan Beeldend van VONKC. En de regeling Cultuureducatie met Kwaliteit (CmK) van het Fonds voor Cultuurparticipatie heeft een vruchtbare bodem gelegd voor 54 leerlijnen die binnenkort verschijnen. Het recent gepubliceerde leerplankader kunstzinnige oriëntatie van SLO en ook Cultuur in de Spiegel (zie kader) geven eveneens handreikingen voor leerlijnen. Duidelijk is dat er veel leerlijnen zijn en dat die naast elkaar kunnen bestaan. Het is aan de school om er invulling aan te geven, afgestemd op hun visie en de leerlingpopulatie. Dus: zoveel scholen, zoveel leerlingen, zoveel leerlijnen. Belangrijk bij de uitwerking in de praktijk is om uit te gaan van drie sterke rode draden, zoals beschreven in Cultuur in de Spiegel: wat is het cultuuronderwerp, op welke manier leren leerlingen erover, en waarmee geven zij dit vorm. Aansluiten bij wat de leerling al weet of kan, is essentieel.

ZORGVULDIG KIEZEN VAN EEN THEMA

Als het gaat om een dans-, muziek- of tekenopdracht van een creatieve middag of kunstweek moet het voor de docent duidelijk zijn waartoe leerlingen dit doen. Gaat het alleen om een techniek onder de knie krijgen, om het creatieve proces of moeten zij zich ergens bewust van worden? Als een docent leerlingen de kans wil geven om met eigen werk, in welke vorm dan ook, naar iets van zichzelf of onze cultuur te kijken, dan is de keuze van het onderwerp of thema van wezenlijk belang. Het kan over van alles gaan: de betekenis van stilte in onze maatschappij, het houden van dieren, regels en recht, of - zoals bij het *Zernike College* - over *Ontmoeten*.

BEGIN BIJ DE LEERLING

Een onderwerp kiezen en uitwerken vinden sommige docenten wel eens lastig, maar dat is het niet. Want goed kijken, luisteren en praten met leerlingen en hier de tijd voor nemen, levert geschikte vertrekpunten op. De leerling met zijn kennis en kunde en zijn eigen sociale omgeving vormt namelijk een

ankerpunt voor cultuuronderwijs. Zowel wat betreft de didactiek als de inhoud, want de leerling leert pas iets als het bij hem aansluit, bij wat hij kan en hoe hij leert.

LEERLING IS VERTREKpunt

Op het *Zernike College* zijn twaalf docenten beeldend, drama en muziek (vertegenwoordigers van de zes locaties) aan de slag gegaan om het thema *Ontmoeten* uit te werken. Ze namen twee vragen als uitgangspunt:

- Wat weten onze leerlingen al van ontmoeten?
- Wat vinden wij dat ze zouden moeten weten over ontmoeten?

De docenten onderzochten eerst wat het thema betekende voor hun leerlingen. Ze voerden gesprekken met ze over ontmoeten, er werden scènes gespeeld en er werden mindmappen, tekeningen en teksten over gemaakt. Aangevuld met de inzichten over de ontwikkeling van jongeren tussen de 12 en 18 jaar (Ekster en Copini. *Cultuur in de Spiegel*. Groningen, 2014) leverde dit een referentiekader op waarmee docenten de tweede vraag konden beantwoorden. Zij lieten zich daarbij inspireren door voorbeelden van ontmoeten in muziek, theater, dans, literatuur, filosofie, poëzie, religie en politiek.

MET ANDERE OGEN KIJKEN

De bedoeling is om leerlingen breder en met andere ogen te laten kijken naar een thema, dat ze de rijkheid ervan ontdekken door er hun eigen en andermans associaties en herinneringen aan te verbinden. Leerlingen moeten daarvoor ook de ruimte en tijd krijgen. Ingeborg Abrahamse: 'We zijn nu zover dat we een globaal beeld hebben van de doelen en inhoud. Vervolgens gaan we zoeken in ons lesarchief waarbij lessen wellicht hernoemd, herschreven of herontworpen zullen worden.' Denken in onderwerplijnen is een nieuw terrein waar het *Zernike College* nu mee pioniert. In principe zouden scholen vijf of zes onderwerpen kunnen benoemen en uitwerken voor leerlijnen, zodat zij gericht keuzes maken voor onderwerpen die er voor hun leerlingen in hun schoolcarrière toe doen. Voor het *Zernike College* geldt in ieder geval dat de leerlingen in de toekomst hun bewustzijn over ontmoeten meer in lijn en samenhang zullen verruimen. ♦

Astrid Rass, projectleider Cultuur in de Spiegel, is werkzaam als leerplanontwikkelaar cultuuronderwijs bij SLO en tevens bekend van de Vereniging Cultuur-ProfielScholen.

MEER INFORMATIE OF VRAGEN?

> a.rass@slo.nl

(advertentie)

Het Cuypershuis is hét museum over de Roermondse architect en ontwerper Pierre Cuypers (1827-1921) en legt verbanden tussen architectuur, vakmanschap en hedendaagse interieurvormgeving. Het museum is gevestigd in Cuypers' voormalige woonhuis en werkplaats. Hier werd gewerkt aan talloze ontwerpen en kunstvoorwerpen, die nationaal en internationaal zijn verspreid.

Kinderrondleidingen | workshops in de Ambachtsschool | speurtochten | Atelier Cuypers | kinderconcerten | lesbrieven

CUYPERSHUIS | Pierre Cuypersstraat 1 | 6041 XG Roermond | (0475) 359 102 | www.cuypershuisroermond.nl

STIP *aan de horizon*

EEN NIEUWE BASIS OM VERDER TE BOUWEN AAN KWALITEIT

Veel mensen in het onderwijs en de cultuursector werken samen aan versterking van kunstzinnige oriëntatie in het primair onderwijs. Het recent ontwikkelde leerplankader vormt de basis. Dat geeft scholen en educatieve instellingen houvast en zorgt ervoor dat ze doelgericht met leerlingen aan de slag kunnen. Stéfanie van Tuinen (SLO) vertelt over de belangrijkste uitgangspunten en wat er nog meer op stapel staat.

AUTEUR: CAROLIEN NOUT 6

GEZAMENLIJKE VISIE IN ACHT AANDACHTSPUNTEN

Op basis van onderzoek en gesprekken met leerkrachten en experts zijn er extra aandachtspunten vastgesteld die voor alle kunstvakken gelden (naast de kerndoelen en de karakteristiek van ieder vak).

1. Alle kunstzinnige vakdisciplines kennen aspecten van de volgende vaardigheden: produceren en/of reproduceren, receptie en reflectie.
2. De kunstzinnige vakdisciplines kennen alle aspecten van het (cyclische) creatieve proces. De vaardigheid reflecteren heeft een relatie met elke fase in dit proces.
3. De beleavingswereld van de leerling staat centraal bij de ontwikkeling van kennis en vaardigheden.
4. De inhouden van de kunstzinnige vakdisciplines worden, waar mogelijk, in samenhang met elkaar en met andere leergebieden aangeboden.
5. Er is sprake van betekenisvol leren en divergente (open) opdrachten.
6. Het leren vindt zowel binnen- als buitenschools plaats.
7. Het leren vindt plaats in onderlinge communicatie en in samenwerking tussen leerlingen.
8. Er is sprake van een procesgerichte didactiek.

'Een stip aan de horizon. Hoe je als school ook werkt aan kunstzinnige oriëntatie, er is een ijkpunt nodig om te kunnen zien of ieder kind, op zijn niveau, een ontwikkeling doormaakt en groeit', zegt Stéfanie van Tuinen. Als leerplandeskundige bij het nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling (SLO) werkte zij het afgelopen jaar intensief aan de grondslag voor die stip aan de horizon: een nieuw leerplankader kunstzinnige oriëntatie. Dat geeft scholen houvast bij de invulling en borging van het curriculum voor de kunstvakken. Houvast, maar ook ruimte: leerkrachten blijven zelf verantwoordelijk voor de invulling van hun lessen. Met het leerplankader kunnen ze nu wel doelgericht, vaak samen met culturele instellingen, aan de slag.

Het onlangs gepresenteerde leerplankader kunstzinnige oriëntatie kwam in recordtijd tot stand op verzoek van het ministerie van OCW. De noodzaak werd ingegeven door een breed gedragen wens om de kwaliteit van cultuureducatie te verbeteren. De Onderwijsraad en de Raad voor Cultuur adviseerden eerder om scholen meer grip te bieden op de inhoud van het onderwijs, door een referentiekader te schetsen en een doorgaande leerlijn te ontwikkelen. Samenhang met andere vakken is daarbij belangrijk. Een projectgroep van

SLO ging vorig jaar met de opdracht aan de slag en werkte samen met diverse onderwijsdeskundigen een kader uit voor de leerlijnen. De plannen werden regelmatig voorgelegd en bediscussieerd met kunstvakexperts, leerplanontwikkelaars, PABO-docenten, medewerkers van culturele instellingen en expertisecentra voor kunsteducatie, experts op het gebied van ontwikkelingsgericht onderwijs en interne cultuurcoördinatoren. Zij formuleerden extra aandachtspunten waaraan het leerplankader moest voldoen (zie kader).

CYCLUS VAN HET CREATIEF PROCES

Belangrijk bij het vaststellen van het leerplankader is dat er wordt uitgegaan van meetbare doelstellingen. Het gaat om een beredeneerde opbouw van tussendoelen en inhouden naar een einddoel, de stip aan de horizon waarnaar men streeft. Stéfanie van Tuinen: 'Een belangrijk uitgangspunt bij het maken van het leerplankader is dat we uitgaan van een creatief, cyclisch proces dat geldt voor elk kunstvak. In dat proces doorloopt de leerling vier fasen: oriënteren, onderzoeken, uitvoeren en evalueren. Die kun je niet scherp van elkaar scheiden, soms lopen de fasen door elkaar heen. Het is een cyclus waarbij de leerlingen steeds moeten reflecteren op hun keuzes of bevindingen, of op de dingen die ze maken of doen. Het gaat dus niet alleen om een tekening maken of een dans doen als een geïsoleerd

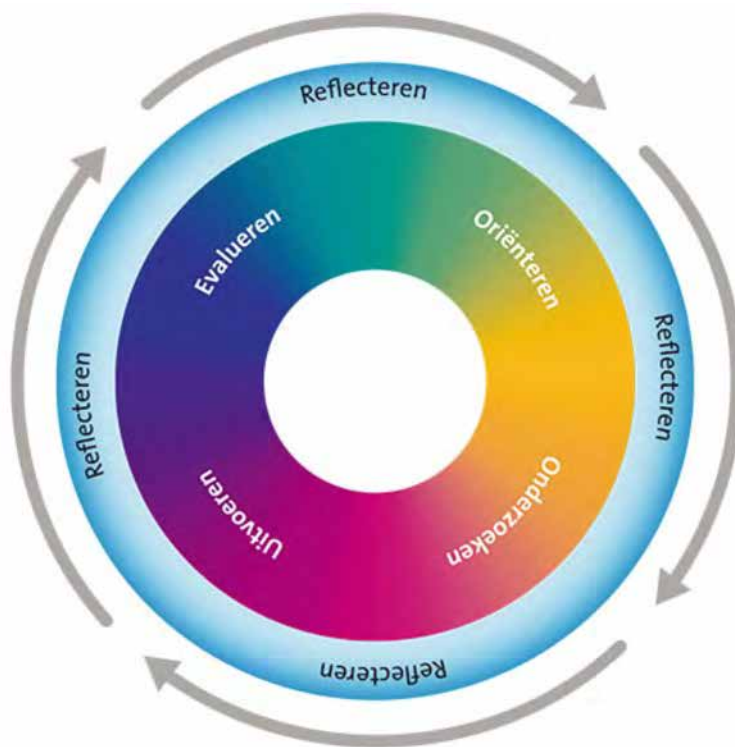
iets, maar om het proces dat een leerling doorloopt.'

Het leerplankader kunstzinnige oriëntatie bevat competenties die horen bij dat creatieve proces. De leerlijnen beschrijven voor de vier kunstvakken beeldend, dans, drama en muziek - cultureel erfgoed is hierbinnen geïntegreerd - wat een leerling op gezette momenten aan competenties verworven zou moeten hebben. Deze momenten - ook vier - corresponderen met de manier waarop het onderwijs meestal is georganiseerd: in groep 1-2, groep 3-4, groep 5-6 en groep 7-8. Competenties betekenen in dit verband het geheel van kennis, vaardigheden en attitudes ten aanzien van kunst en cultuur. Een voorbeeld van algemene competenties: de leerling kan laten zien dat hij enige kennis en inzicht heeft in de betekenis van kunst en cultuur (waaronder cultureel erfgoed) voor het dagelijkse leven van mensen van vroeger en nu.

Voor elk stapje in het creatief proces (de vier fasen) zijn zulke competenties benoemd. Specifieke competenties zijn beschreven per vakgebied, dus voor drama, dans, beeldende vorming en muziek. Op dit fundament zijn de leerlijnen ontwikkeld. Het geheel is overzichtelijk gepresenteerd op www.kunstzinnigeorientatie.slo.nl.

MULTIDISCIPLINAIR

Elk creatief proces begint natuurlijk met de keuze van een thema of onderwerp. Dat kan een idee van een leerling zijn, of een opdracht. Het proces begint meestal met een gezamenlijk moment, waarna de leerlingen in hun eigen tempo, op het niveau dat bij hen past, de afzonderlijke fasen doorlopen. Leerlingen kunnen bij kunstzinnige oriëntatie ook aan multidisciplinaire opdrachten werken, waarbij minimaal twee kunstzinnige vakdisciplines gecombineerd zijn.

Denk hierbij aan het maken van een filmpje, het kijken naar muziektheater of het uitvoeren van een musical. In een multidisciplinaire opdracht werken leerlingen dan ook gelijktijdig aan het verwerven van competenties uit verschillende leerlijnen. Scholen bepalen zelf of ze hun onderwijsaanbod voor kunstzinnige oriëntatie al dan niet in samenhang aanbieden.

Van Tuinen is positief over de reacties die ze krijgt op het leerplankader: 'Schoolleiders, medewerkers van culturele instellingen en interne cultuurcoördinatoren vinden dat het duidelijkheid en houvast biedt. Sommigen hebben wel behoefte aan een 'light' versie, zodat ze snel kunnen zien hoe het werkt, of hoe ze ermee aan de slag

kunnen. Ook vraagt men wel om een scan, een soort vragenlijst, waarmee je als school aan de hand van prikkelende vragen je visie op cultuur en kunstzinnige oriëntatie helder krijgt.'

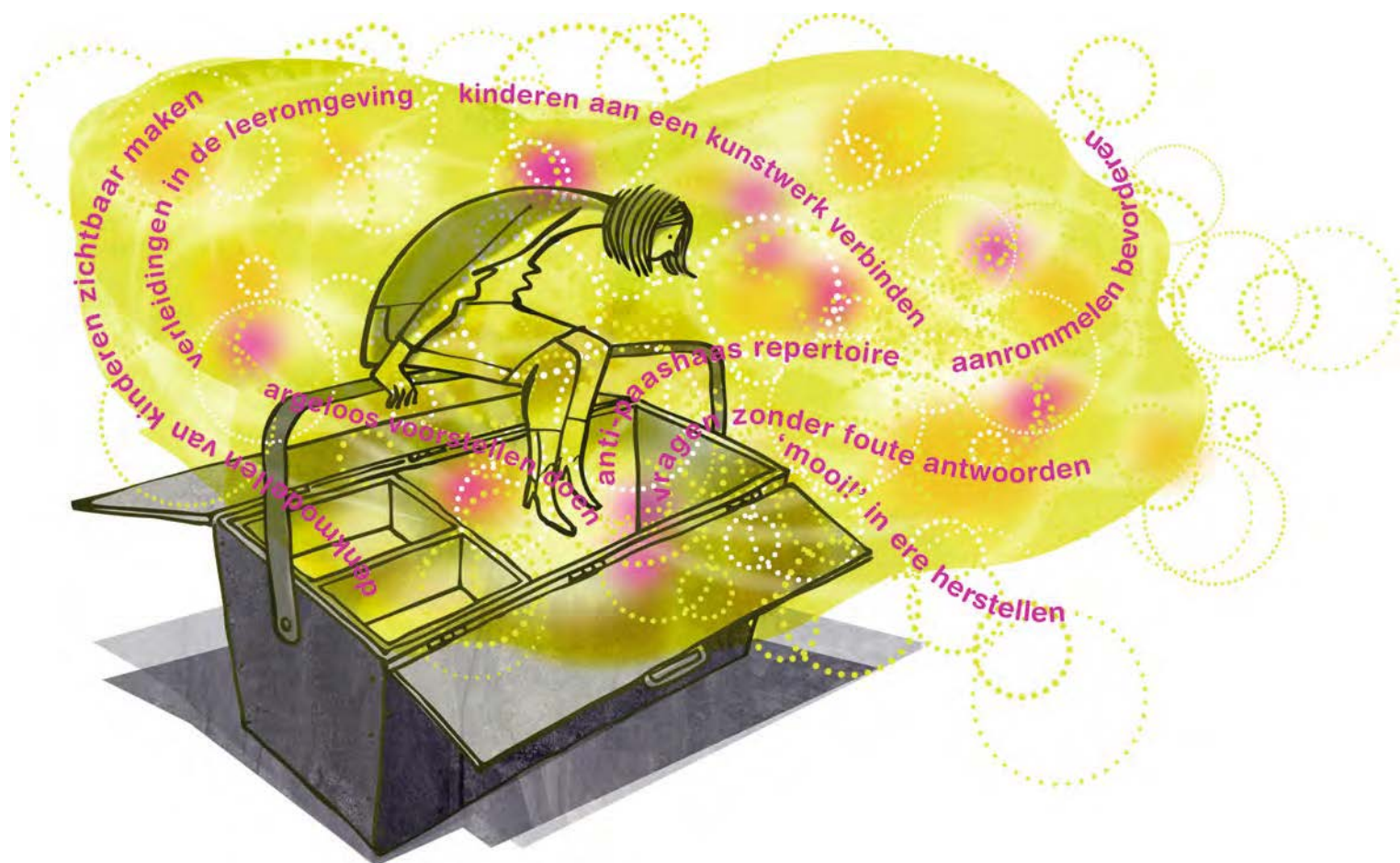
Dankzij de gemeenschappelijke taal van het leerplankader kan iedereen - dat wil zeggen scholen, culturele instellingen, docenten of educatieve uitgeverijen - gericht aan de slag om de leerlijnen in de praktijk uit te werken. Het kader geeft op die manier een impuls aan betere kwaliteit van cultuureducatie. Ondertussen werkt SLO verder aan handreikingen ter ondersteuning van leerkrachten en andere gebruikers. Ook de verdere ontwikkeling van het leerplankader, hoe het te monitoren en welke rol de onderwijsinspectie zou kunnen spelen, heeft de aandacht van de leerplanontwikkelaars. 'Ook dit is een cyclisch proces,' zegt Stéfanie van Tuinen, die zich er met grote betrokkenheid voor blijft inzetten. ❖

Carolien Nout is freelance wetenschapsjournalist.

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

Op www.kunstzinnigeorientatie.slo.nl leest u meer over de opzet en achtergrond van het leerplankader en de leerlijnen per vakgebied.

INSPIREREND CULTUURONDERWIJS EN *de onzichtbare leraar*

OVER EEN ONDERZOEKSPROGRAMMA EDUCATIEF REPERTOIRE VOOR EEN ONDERZOEKENDE HOUDING

Al zolang onderwijs bestaat zijn er leraren die verzinnen hoe je dat het beste kunt geven. Dat moet vele duizenden inspirerende vondsten hebben opgeleverd. Toch hebben we geen boeken waarin we kunnen lezen over de meest inspirerende uitvindingen van leraren door de eeuwen heen. De praktijkkennis van de inspirerende leraar is grotendeels onzichtbaar, er wordt niet systematisch naar gezocht. Is dat, goed beschouwd, niet merkwaardig?

AUTEUR: ERIK VOS // PO

Cultuuronderwijs begint voor veel scholen met het bevorderen van een onderzoekende houding van kinderen. Dat bleek bijvoorbeeld uit ambitiegesprekken die vanuit Kunstbalie met scholen in Brabant zijn

gevoerd. Welke vondsten hebben leraren hier en nu, en vroeger, gedaan om een onderzoekende houding van kinderen te bevorderen? Het is de hoofdvraag van een recent gestart onderzoeksprogramma 'op zoek naar educatief repertoire voor cultuuronderwijs'. Doel van het

programma: het zichtbaar maken van inspirerend handelen van leraren die een onderzoekende houding van kinderen bevorderen, en dat handelen zo doorgeven dat andere leraren er gebruik van maken om hun eigen onderwijs vorm te geven.

EDUCATIEF REPERTOIRE

Educatief repertoire kun je zien als een gereedschapskist. In ons geval: een kist vol gereedschap waarmee je de onderzoekende houding van kinderen kunt bevorderen. We doen alleen gereedschap in de kist dat we inspirerend vinden, om welke reden dan ook. Je kunt als leraar uit de kist halen wat je wilt. Niemand zegt wanneer je een bepaald gereedschap moet gebruiken. En niemand geeft je de garantie van succes. Je zoekt wat bij je past. Zoeken is makkelijk, want al het gereedschap is voorzien van onderwijsverhalen. De verhalen vertellen hoe een leraar een bepaald gereedschap gebruikte.

"WELKE VONDSTEN HEBBEN LERAREN HIER EN NU, EN VROEGER, GEDAAN OM EEN ONDERZOEKENDE HOUDING VAN KINDEREN TE BEVORDEREN?"

ARGELOOS VOORSTELLEN DOEN

Kom voor een voorbeeld even mee naar de klas van de beroemde onderwijzer Jan Ligthart, zo rond 1905. Jan Ligthart is op fietsvakantie geweest en vertelt erover aan zijn leerlingen. Hij heeft veel gezien. Jan praat (stellen wij ons voor) een beetje aarzelend, hij laat kinderen veel invullen. Vooral als hij het heeft over de kalkovens en steenovens die hij heeft gezien. Hoe zouden die werken? Hij weet het niet precies. De kinderen ook niet, al hebben ze vermoedens. Ja, wat nu? Hoe gaat het onderwijs verder? Jan Ligthart doet een voorstel. 'Zullen we die kalkovens en steenovens hier in de klas eens nabouwen?' stelt hij voor. Jan Ligthart zegt niet: 'Dit gaan we doen.' Hij doet een voorstel, als was het een argeloos voorstel, ter plekke verzonnen. En niet veel later zien we de kinderen hard aan het werk, bij het ontwikkelen van de eerste bouwvoorstellen. Jan Ligthart staat erbij en kijkt. Plotseling begrijp je niet meer wat er zo moeilijk is aan het bevorderen van een onderzoekende houding.

Is dit nu repertoire? Nog niet... We hebben een naam: 'Argeloos een voorstel doen.' En er is één voorbeeld. Er zouden veel meer voorbeelden moeten zijn! Dus lopen we een Schotse klas binnen, waar leraar Barbara Frame juist met de kinderen in gesprek is over buitenaards leven. 'Ik had het er met

mijn buurvrouw over,' zegt Barbara, 'en volgens haar zijn er buitenaardse wezens. Maar zelf aarzel ik nog. Wat denken jullie?' Een dag later komt Barbara Frame op het onderwerp terug, ze heeft het even laten sudderen. Het gesprek gaat verder en veel kinderen denken dat er wel degelijk buitenaardse wezens bestaan. Dan komt Barbara met een argeloos voorstel. 'Als er buitenaardse wezens bestaan, hoe zouden die er dan uit kunnen zien? Zullen we anders gewoon eens proberen een buitenaards wezen te maken?' Het argeloos gepresenteerde voorstel maakt onmiddellijk energie vrij, niet alleen voor het maken, ook voor het onderzoek naar de vraag wat een levend wezen kenmerkt. Biologie en kunst gaan ineens hand in hand op weg naar iets moois.

Zijn er meer voorbeelden van dit 'Argeloos een voorstel doen'? Zeker! We hebben nu vier cursussen over educatief repertoire gegeven, en bijna alle leraren konden een eigen argeloos voorstel voor hun klas verzinnen. Zo moeilijk is dat niet.

TWINTIG REPERTOIRE-ONDERDELEN

We hebben nu iets meer dan twintig onderdelen van educatief repertoire verzameld en in cursussen doorgegeven. Het is maar een klein begin. We willen

er meer! Het moet een rijk gevulde gereedschapskist worden. Wat denk je bijvoorbeeld van het 'Anti-paashaas repertoire', een verzameling verhalen waarin wordt voorkomen dat met Pasen alle kinderen in de onderbouw een identieke paashaas maken? Of van het 'Vragen zonder foute antwoorden stellen'. Dat is een moeilijk onderdeel! Wie dit repertoire wil gebruiken, moet proberen vragen te stellen waarop je zelf, als leraar, niet als enige het antwoord weet. Heel mooi en intrigerend is ook het 'Verleidingen in de leeromgeving aanbrengen', waarmee in de onderbouw veel ervaring is. En 'Kinderen met een kunstwerk verbinden' blijkt veel makkelijker dan de naam doet vermoeden.

De praktijkkennis van leraren inzetten voor mooi cultuuronderwijs. Dat is wat we willen. We zijn nog maar net begonnen! Doe mee op www.educatief-repertoire.nl. ❖

Erik Vos is onderwijsontwerper en directeur van het Bureau Educatief Ontwerpen in Gouda (www.educatief-ontwerpen.nl). In samenwerking met Kunstbalie (Brabant).

(advertentie)

MINDER RUIMTE, MEER HOUVAST

Ria van de Vorle. Foto: Joost Grol

WEG UIT DE REGELVRIJE ZONE EN UIT DE MARGE

Met diverse onderzoeken houdt SLO de vinger aan de pols van het Nederlandse leerplan. Opvallende uitkomst: voor leraren in de kunstvakken is er veel te weinig houvast. Maar daar begint verandering in te komen. Volgens Ria van de Vorle (SLO) doen we er goed aan om de kunstvakken uit de regelvrije zone te halen.

AUTEUR: SUZANNE VISSER // PO / VO

Ver weg, in het land Fantasia, is op leerplangebied alles tot in de puntjes geregeld. De overheid van Fantasia voert elke tien jaar gesprekken met de bevolking over wat de burgers vinden dat hun kinderen op school moeten leren om goed voorbereid te zijn op hun rol in de samenleving en op de arbeidsmarkt. De leerplanontwikkelaars vertalen dit met leraren en andere deskundigen in kerndoelen, eindtermen en examenprogramma's. Bestaan er internationale leerplanafspraken, dan nemen ze die meteen mee. Elke school werkt dit alles vervolgens uit in een eigen onderwijsplan. Iedere leraar vertaalt dit naar zijn eigen groep(en) en zoekt er passend lesmateriaal bij. Voor leerlingen die dat nodig hebben, wordt het groepsplan ook nog eens verbijzonderd tot een individueel leerplan.

REGELVRIJE ZONE

Zo ongeveer zou het kunnen zijn als we leefden in een theoretische wereld. In werkelijkheid ziet Nederland er op curriculumgebied heel anders uit. Ons

'leerplan' voor het PO en VO ontstaat met name in het krachtenveld van methodeschrijvers, toetsenmakers, toezichthouders en scholen. Voor het ene vakgebied is daarbij aanzienlijk meer geregeld dan voor het andere. Basisvaardigheden zoals taal en rekenen - en binnenkort wellicht ook Engels - bevinden zich aan het ene uiterste van het spectrum. Voor deze vakken bestaan er gedetailleerde referentieniveaus, over de grenzen van de onderwijssoorten heen. Voor taal en rekenen wordt elke opleiding zelfs met een verplichte toets of examen afgesloten. Groter dan met de kunstvakken kan het contrast niet zijn. Die opereren helemaal aan het andere uiteinde van het spectrum, in een bijna regelvrije zone. Voor deze vakken is alleen in de kerndoelen PO en VO en de eindtermen voor de tweede fase het een en ander vastgelegd, maar slechts heel globaal. Dat leidt tot grote diversiteit, blijkt uit een recente trendanalyse van SLO. Het begint al bij de naamgeving: van losse vakken tot leergebieden en van examenvakken-oude stijl tot examenvakken-nieuwe stijl. Maar er zit ook veel variatie in de onderliggende visie: krijgen leerlingen een monovak of de meer multi- en interdisciplinaire benadering van de kunstvakken-nieuwe stijl? De interpretatie van de vaksectie draagt verder bij aan de verschillen. En dan is er natuurlijk nog het onderscheid tussen scholen die cultuur hoog in het vaandel hebben staan en scholen die kiezen voor een heel andere profilering. Dit alles opgeteld maakt dat Sofie op school A heel ander kunstonderwijs krijgt dan Micah op school B.

"KADERS MAKEN HET GEMAKKELIJKER OM VOOR DE KUNSTVAKKEN TIJD EN EEN POSITIE OP TE EISEN"

ZELF UITZOEKEN

Voor leraren zitten er verschillende kanten aan al die ruimte, zegt leerplanontwikkelaar en coördinator doorlopende leerlijnen Ria van de Vorle van SLO. 'Een voordeel is natuurlijk dat je met maar drie kerndoelen in het PO en vijf in het VO al snel aan de eisen voldoet. Een nadeel is dat je als leraar veel zelf moet uitzoeken. Dat is vooral voelbaar op de basisschool.' Er zijn natuurlijk wel basisscholen met een cultuurprofiel en sommige scholen werken samen met een culturele instel-

ling. Ook zijn er nog enkele basisscholen met een vakdocent muziek of beeldende vorming. Maar in verreweg de meeste gevallen, zo constateert de inspectie, zijn het de groepsleerkrachten die de lessen geven en dan ook nog vaak zonder methode. Van de Vorle: 'In het VO is het gemakkelijker in die zin dat er daar wel vakleerkrachten voor de kunstvakken zijn en er meer gewerkt wordt met methodes en zelf ontwikkelde leermiddelen.'

MEER HOUVAST

De leraren zelf zitten op zo veel ruimte vaak niet te wachten, zo blijkt uit de curriculummonitor. Dit is een nieuw tweejaarlijks onderzoek waarmee SLO de vinger aan de pols legt van de huidige leerplanpraktijk. In de monitor van dit jaar zetten schoolleiders en leerkrachten uit het PO kunstzinnige oriëntatie in de top 3 van vakken waarbij zij onvoldoende zicht hebben op doelen en inhouden. Bij hun collega's uit het VO speelt dit minder, maar ook daar zegt maar liefst 40 procent van de docenten dat zij nadere uitwerkingen voor de kunstvakken zouden verwelkomen.

Al zijn het aanzienlijke percentages, op zich is het geen verrassing, zegt Van de Vorle. 'Al jaren gaan er stemmen op die pleiten voor meer houvast. In haar onderzoek naar cultuureducatie in Nederland constateerde Anne Bamford een jaar of zeven geleden al dat er te weinig was vastgelegd over invulling en kwaliteit. En vorig jaar nog trokken de Onderwijsraad en de Raad voor Cultuur de conclusie dat kunstzinnige oriëntatie niet stevig verankerd is in het curriculum van het PO. Er wordt van alles ontwikkeld om dit te ondervangen. SLO heeft bijvoorbeeld tussendoelen gemaakt voor het PO. Een doorlopende leerlijn is dat niet, het zijn uitwerkingen van de kerndoelen die bedoeld zijn als doorkijkjes: 'Zo zou je de kerndoelen kunnen invullen.' Verder zijn er in het VO commissies aan de slag gegaan met de vernieuwing van de examenprogramma's.' De overheid heeft de signalen eveneens opgepakt en dat heeft onder meer geleid tot de ontwikkeling van twee nieuwe leerplankaders. Het leerplankader kunstzinnige oriëntatie voor het PO is een inhoudelijk kader voor het basisonderwijs. Het bevat leerlijnen voor

beeldend, dans, drama en muziek. Een belangrijk uitgangspunt is samenhang van het leergebied met de rest van het onderwijs. Dit leerplankader is niet geschreven vanuit een expliciete visie op cultuur. In dat opzicht wijkt het af van het leerplankader Cultuur in de Spiegel, dat meer filosofisch van karakter is. Dat leerplankader is bedoeld voor PO en VO en is te gebruiken als een fundament voor cultuuronderwijs, compleet met praktijkvoorbeelden en handreikingen. (Meer over deze leerplankaders elders in dit nummer, red.).

"GEVAAR DAT WE DOORSLAAN NAAR DE ANDERE KANT EN DE KUNSTVAKKEN HELEMAAL GAAN DICHTREGELLEN, IS ER NIET"

NIET BANG

Voor Van de Vorle staat als een paal boven water dat de kwaliteit van de kunstvakken er met meer houvast voor scholen en leraren op vooruit gaat. 'Kaders maken het gemakkelijker om voor de kunstvakken tijd en een positie op te eisen. Uit onderzoek van de inspectie blijkt dat de beeldende vakken en muzische vorming er de afgelopen twintig jaar in uren aanzienlijk op achteruit zijn gegaan. En ook al is het te simpel gedacht dat die uren één op één zijn doorgesluisd naar taal en rekenen - dat blijkt namelijk niet het geval - een feit is dat vakken waarvoor minder geregeld is, eerder in de marge gedrukt zullen worden. Kaders maken ook helder wat leerlingen moeten kennen en kunnen. Gevaar dat we doorslaan naar de andere kant en de kunstvakken helemaal gaan dichtregelen, is er niet. Als je ziet wat een kloof er nog zit tussen de kunstvakken aan de ene kant en de basisvaardigheden aan de andere, hoeven we daar echt niet bang voor te zijn.' ♦

Suzanne Visser is freelance onderwijsjournalist.

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

Download de curriculumspiegel met daarin de vakspecifieke trendanalyse kunstvakken (in het najaar) en de curriculummonitor (vanaf september) op www.slo.nl/recente-publicaties. De tussendoelen voor het primair onderwijs zijn te vinden op <http://tule.slo.nl> > Kunstzinnige oriëntatie.

Hans van de Veerdonk tijdens het ZingZo!-eindconcert van groep 6. Foto's: Fokke van Saane

DE METHODE *ZingZo!*

'OM DE WEEK KRIJGT DE GROEPSLEERKRACHT EEN MUZIKAAL SHOT'

Drie jaar geleden startten de eerste basisschoolklassen in Amsterdam met de muziekmethode *ZingZo!*, een doorlopende leerlijn van groep 1 tot en met 8 van Muziekschool Amsterdam. Inmiddels werken zo'n 90 scholen in Amsterdam met deze methode, waarin de muziekdocent in samenwerking met de groepsleerkracht het muziekonderwijs vormgeeft. Waarom is de formule van ZingZo! succesvol? Kunstzone vraagt het Hans van de Veerdonk, coördinator binnenschoolse muzikale educatie van Muziekschool Amsterdam.

AUTEUR: LISA VAN BENNEKOM // PO 🎵

Hans van de Veerdonk zit achter een enorme desktop in zijn werkkamer. Op zijn scherm bekijkt hij het examenwerk van zijn studenten van de opleiding Docent Muziek van het Conservatorium van Amsterdam. Het werk als methodiekdocent combineert hij met het coördineren van de binnenschoolse muzikale educatie van Muziekschool Amsterdam (MA). Maar daarnaast is hij ook het creatieve brein achter de verschillende leerlijnen van MA en staat hij nog regelmatig als muziekdocent in het PO voor de klas. Een druk bezet man dus, maar tegelijkertijd al vol met plannen voor een nieuwe muzikale leerlijn. Van de Veerdonk ontwikkelde samen met muziekdocenten uit zijn team en externen in de afgelopen jaren de muziekmethode ZingZo! voor groep 1 tot en met 8 van het PO. 'Naast het meeschrijven aan de methode was mijn rol vooral het inspireren, coachen en begeleiden van de andere ontwikkelaars. En ik voel me verantwoordelijk voor de grote lijn in de methode,' zo vertelt hij.

Wat is de grote lijn in ZingZo!?

'Ieder schooljaar staat een ander onderwerp centraal. Voor de kleutergroepen ontwikkelden we 15 thema's. De leerkracht kiest de thema's die het beste bij zijn of haar onderwijs aansluiten. De kleuters gaan veel 'stoeien' met muziek; klooiën en spelen met klanken. Je moet op die leeftijd nog niet praten over wat

wel en niet goed is. Maar vooral veel zingen en context geven. Op aanvraag van scholen en leerkrachten gaan we door met het ontwikkelen van nieuwe thema's, zo blijven we actueel. Het onderwerp van groep 3, een verhaal rond de brievenbus, haakt aan bij het leren lezen en schrijven. In groep 4 werken de kinderen vanuit ritme. Ik wil leerlingen namelijk al in een vroeg stadium ritmisch ondersteunen omdat ze daar vaak zwak in zijn. In groep 5 zingen de kinderen Amsterdamse smartlappen en maken ze kennis met instrumenten. Het thema singer-songwriter hoort bij groep 6. Alle leerlingen krijgen in dat jaar gitaarles. Ik vind gitaar leren spelen belangrijk, zodat ze zichzelf kunnen begeleiden met zingen en zo een individuele muzikale ervaring opdoen. Popmuziek vanaf de jaren vijftig tot nu staat centraal in groep 7. Zo krijgen de leerlingen een historisch besef van muziek. En tenslotte richt ZingZo! zich in groep 8 op de eindpresentatie vanuit het thema muziektheater.'

Binnen ZingZo! werken de muziekdocent en de groepsleerkracht nauw samen. Om de week geeft de muziekdocent 45 minuten les en in de week dat hij of zij er niet is, doet de groepsleerkracht dagelijks een muzikale activiteit. Wat is de visie daarachter?

'Op het moment dat wij ZingZo! ontwikkelden hing het idee van het Basispakket Kunst- en Cultuureducatie (zie kader) in de

lucht. Ik heb simpelweg geanticipeerd op wat ik dacht dat ging komen. Iedere week een muziekdocent inhuren om les te geven is voor scholen onbetaalbaar en daarnaast zijn er ook te weinig muziekdocenten beschikbaar. Groepsleerkrachten kunnen niet alleen het muziekonderwijs op zich nemen, want daarvoor worden ze onvoldoende toegerust op de PABO. De middenweg, het afwisselen van een muziekdocent en een groepsleerkracht, werkt dan het beste. Om de week krijgen de groepsleerkrachten een muzikaal shot waar ze weer een week mee vooruit kunnen. In 'hun' week doen de leerkrachten dagelijks een herhalingsactiviteit. Want mijn visie is dat je beter iedere dag kan zingen dan één keer in de week.'

Wat betekent de invoering van het Basispakket voor de binnenschoolse muzikale educatie van MA?

'Voor de komst van het Basispakket werkte MA op de scholen vooral projectmatig. Nu zitten onze muziekdocenten er het hele jaar rond en worden onderdeel van het team. Ik merk dat scholen echt kiezen voor een specifieke muziekdocent die ze graag jaar in jaar uit willen behouden. Sommige muziekdocenten ervaren het wel als een nadeel dat ze zich nu moeten houden aan een uitgeschreven methode zoals ZingZo!. Dat zijn ze niet gewend. Ik heb docenten in mijn team die al 25 jaar hun eigen ding doen voor de klas. Maar van mij mogen ze ook wel van de methode afwijken, zolang de doelen maar behaald worden. De muziekdocenten die ik nu opleid aan het Conservatorium van Amsterdam, hebben daar trouwens veel minder moeite mee. Zij worden tijdens de studie al geschoold in het werken met doorlopende leerlijnen en vinden het vaak juist fijn om duidelijke richtlijnen te krijgen, zodat ze zich volledig op de kinderen kunnen richten.'

Over doelen gesproken: wat maakt ZingZo! een doorlopende leerlijn?

'Alle doelen van groep 1 tot en met 8 zijn op elkaar afgestemd, zodat de leerlingen een muzikale ontwikkeling doormaken. De methode bestaat uit einddoelen - wat kunnen de leerlingen als ze naar het VO gaan? -, hoofddoelen per schooljaar en subdoelen per les. We gaan uit van ontwikkelingslijnen. Zo heb je bijvoorbeeld een ritmische ontwikkelingslijn die werkt vanuit het idee van een muzikale fruitmand.' Van de Veerdonk laat ritmekaarten zien waarbij de notenwaarden zijn gekoppeld

aan fruit en doet een ritme voor: 'Ap-pel, peer, peer, ap-pel. We werken vanaf de kleutergroepen met de ritmekaarten en ieder jaar komen er weer notenwaarden bij.'

ZingZo! is een digitale methode. Hoe werkt dat?

'Op de website www.muziekzo.nl kunnen de muziekdocent, leerkracht en leerlingen inloggen en krijgen zo toegang tot het lesmateriaal (lesboek, audioboek, videoboek, beeldboek en songboek). In het lesboek staan de lessen van ZingZo! uitgeschreven voor de muziekdocent én de leerkracht. Via het audioboek kunnen de vocale en instrumentale versies van alle liedjes beluisterd worden. Het beeldboek geeft toegang tot filmpjes die de klas via het digibord bekijkt. En tot slot is er nog een songbook met alle liedjes uitgeschreven in noten.' ❖

BASISPAKKET KUNST- EN CULTUUREDUCATIE AMSTERDAM

Om scholen in Amsterdam te stimuleren om structureel cultuuronderwijs te geven biedt de gemeente Amsterdam een aantal faciliteiten aan. De scholen kunnen gebruikmaken van de faciliteiten als ze, naast een aantal andere voorwaarden, minimaal twee leerlijnen willen uitvoeren.

- > Kijk voor meer informatie over het Basispakket op www.basispakketamsterdam.nl.

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

- > veerdonk@xs4all.nl
- > www.muziekschoolamsterdam.nl

Alle mogelijkheden van ZingZo! vindt u op www.muziekzo.nl.

(advertentie)

nieuw!

Post-hbo opleiding CULTURBEGELEIDER

Voor cultuurcoördinatoren basisonderwijs die meer willen weten over

- de bijdrage van cultuuronderwijs aan de ontwikkeling van kinderen
- het ontwerpen en implementeren van leerlijnen
- het coachen van collega-leerkrachten bij het geven van cultuuronderwijs

Deze gecertificeerde opleiding, ontwikkeld door Inholland Academy en Plein C, duurt 1,5 jaar en wordt vanaf september 2014 op verschillende locaties in Nederland aangeboden. Meer weten? www.pleinc.nl/culturbegeleider

plein
STARTPUNT VOOR
CULTUUR OP SCHOOL

inholland
academy

Els Strang (links) en Liesbeth Prinsen (rechts).

EIGEN *kwaliteiten* *optimaal* INZETTEN

Wat kan een leerlijn voor een school betekenen? Kunstzone vroeg het aan twee schoolleiders. En hoe krijgen en houden zij de regie in handen bij het ontwikkelen van leerlijnen met culturele instellingen?

AUTEUR: AAFJE GERRITSE // PO / VO ☂

Het opzetten van een leerlijn heeft op het *Jacob-Roelandslyceum* gezorgd voor een positieve ontwikkeling. 'Er is nu meer evenwicht en samenwerking tussen de verschillende disciplines. De afdeling cultuur bruist! De leerlijn heeft gezorgd voor een gezamenlijke ambitie', zegt directeur onderwijs Els Strang van het *Jacob-Roelandslyceum* in Boxtel. Op de nabij gelegen *Basisschool De Spelelier* heeft het opstellen van een leerlijn minder prioriteit. De school zet in op de scholing van leerkrachten en het aanbieden van een breed aanbod. Directrice Liesbeth Prinsen van *De Spelelier* noemt daarbij het inzetten van

de kwaliteiten van de leerkrachten en het samenwerken met externen.

"WE MOETEN NIET ALLES CLASSIFICEREN EN BEOORDELEN"

HET AANBOD

Op cultuurprofielschool *Jacob-Roelandslyceum* kunnen leerlingen na de brugklas kiezen voor het cultuurprofiel. Deze leerlingen krijgen twee uur extra kunst en cultuur, naast de vakken zoals tekenen, handvaardigheid, CKV en kunst.

Doordat de leerlingen het vak kunst volgen, dat voorbereidt op het centraal eindexamen, is er meer verdieping mogelijk in het cultuurprofielgedeelte. Leerlingen beginnen heel breed en maken kennis met alle disciplines waarbij deze veelal in samenhang worden aangeboden. Zo maken de leerlingen een soap waarbij zij leren filmen, monteren, acteren, enzovoort. Naar het eindexamen toe mogen leerlingen meer eigen keuzes maken en sluiten zij het profiel af met een meesterproef in de door henzelf gekozen discipline. *Basisschool De Spelelier* in Boxtel schenkt speciale aandacht aan kunst en cultuur. In het kader van het traject 'Kunstvoorloper scholen' wordt er samengewerkt met

de Brabantse provinciale steuninstelling Kunstbalie en Cultuurbox om ICT en digitale media te verbinden met kunst en cultuur. Daarnaast houdt de school ieder jaar culturele weken waarbij één kunstdiscipline centraal staat en externe professionele kunstenaars worden ingehuurd. Prinsen: 'Het is belangrijk om goed zicht te hebben op het aanbod, zodat je beredeneerde keuzes kunt maken.'

RICHTLIJNEN

Om te komen tot een leerlijn hebben de sectie beeldend en podiumkunsten van het *Jacob-Roelandslyceum* allereerst einddoelen geformuleerd. Leerkrachten bespraken wat de leerlingen moeten kunnen, weten en moeten kunnen laten zien. Dat diende als basis voor het opstellen van de leerlijn. Strang: 'In een leerlijn worden doelen geformuleerd die zowel vaardigheden als houdingen en technieken kunnen betreffen.' Binnen de leerlijn hebben leerlingen steeds meer eigen keuze in de uitwerking van opdrachten. Prinsen ziet het opstellen van een leerlijn waar tevens ruimte is voor (keuze)vrijheid als iets positiefs: 'We moeten niet alles classificeren en beoordelen.' *De Spelelier* werkt bij verschillende vakgebieden met leerlijnen waarin zeer exact beschreven staat welke doelen en vaardigheden er wanneer behaald moeten worden. Strang sluit hierbij aan: 'Bij kunstvakken houd je altijd wel meer vrijheid. Wanneer leerlingen bijvoorbeeld met Oost-Indische inkt moeten werken zijn er alsnog diverse mogelijkheden waarop je dat kunt doen.'

"JE WILT ONDERWIJS ZO BETEKENISVOL MOGELIJK MAKEN VOOR KINDEREN DOOR DINGEN TE COMBINEREN EN DOOR SAMENHANG TE LATEN ZIEN"

Op het *Jacob-Roelandslyceum* hebben de secties beeldend en podiumkunsten samen een leerlijn bestudeerd en gemaakt. Strang: 'Het opzetten van een leerlijn dwingt je om je aanbod goed te bekijken en op elkaar af te stemmen. Je krijgt automatisch een mooi evenwicht in wat je aanbiedt.' In het basisprogramma zijn de verschillende disciplines nu gelijkwaardig vertegenwoordigd waardoor leerlingen zich breed

oriënteren. Prinsen onderschrijft het belang van een brede ontwikkeling van leerlingen als basis: 'Op de basisschool zijn de interesses van kinderen nog niet uitgekristalliseerd. Ons doel is hen te laten kennismaken met diverse kunstuitingen.'

De cultuurcoördinator en de directie houden zicht op het aanbod aan receptieve activiteiten op *De Spelelier*. Door het afstemmen van de aangeboden kunstdisciplines in de culturele weken, maken alle leerlingen in hun basisschooltijd twee tot drie keer kennis met een bepaalde discipline. Leerkrachten werken veel projectmatig waarbij zij doelen koppelen aan een bepaald thema. Naast taal- en rekendoelen worden er bijvoorbeeld ook technieken en vaardigheden passend bij kunst en cultuur beschreven. Een project over de middeleeuwse stad wordt bijvoorbeeld aangevuld met lessen over cultureel erfgoed in Boxtel.

De Spelelier gebruikt aanwezige methodes en de kerndoelen van het SLO als bronnen. Strang merkt op: 'Als je als school doorontwikkelt, haal je al heel snel de methode in.' Prinsen: 'Hoe meer je zelf gaat vormgeven, hoe minder strak je de methode kunt gebruiken.'

CREATIEF OMGAAN MET KWALITEITEN

Op beide scholen wordt veel materiaal zelf gemaakt. 'Leerkrachten vinden dit leuk,' zegt Strang. Prinsen: 'Maar je moet ook wel opletten dat het niet te veel wordt. We hebben geleerd te temporiseren en keuzes te maken.' Prinsen vindt de scholing van leerkrachten heel belangrijk. Door middel van team teaching worden aanwezige kwaliteiten van leerkrachten verbreed. Er zijn gezette tijden waarop leerkrachten die meer gespecialiseerd zijn in bijvoorbeeld dans, andere collega's helpen bij het opzetten van lessen binnen die discipline. 'Het is waanzin om te denken dat één mens overall talent voor heeft. Je moet als leerkracht een duizendpoot zijn, wij hebben geen vakleerkrachten,' zegt Prinsen. De school zoekt naar een passende organisatievorm om kwaliteiten van leerkrachten optimaal in te zetten. Zo worden er carroussels gehouden waarbij leerkrachten die zich hebben gespecialiseerd in dans, drama of muziek rouleren. Om de aanwezige kwaliteiten op de school aan te vullen, heeft de school contact met Cultuurbox en Kunstbalie. Prinsen: 'Zij kennen aanbieders die passen bij onze vraag.'

VAKKEN INTEGREREN

Het *Jacob-Roelandslyceum* biedt naast het cultuurprofiel ook een technasium

aan, waarbij het gebonden is aan richtlijnen. Bij het cultuurprofiel geeft de school zelf vorm aan het curriculum. Strang: 'Dit past ook bij de profilering. Leerkrachten zijn zelf creatief en zien mogelijkheden om dingen samen te doen. De vrijheid die je als school krijgt, biedt ruimte voor samenwerking en vernieuwing.' Zo worden er bijvoorbeeld opdrachten uitgevoerd waarbij leerlingen van het technasium en het cultuurprofiel samenwerken en bieden de leerkrachten tekenen en wiskunde samen de module Perspectief aan. Strang: 'Je wilt onderwijs zo betekenisvol mogelijk maken voor kinderen door dingen te combineren en door samenhang te laten zien.'

Basisschool De Spelelier heeft het toepassen van nieuwe werkvormen en leermiddelen als ontwikkelpunt. Zo werkt de school bijvoorbeeld met iPads. Aansluitend op de aanwezige leerlijn voor ICT-vaardigheden en in het kader van de 21st Century Skills, richt de school zich nu op het creatieve aspect van de computer. In het traject *De Cultuur Loper* bepaalt de school in samenwerking met Kunstbalie en Cultuurbox de invulling hiervan. Projecten als Animatie, waarbij ICT-vaardigheden en vaardigheden op het gebied van kunst en cultuur samenkomen, is daar een voorbeeld van. Op het *Jacob-Roelandslyceum* worden soortgelijke projecten gehouden en spelen de 21st Century Skills tevens een belangrijke rol bij de creatieve vakken. Strang en Prinsen zien veel overeenkomsten tussen de scholen: 'We zouden toch meer moeten samenwerken,' zegt Strang.

SLOT

Basisschool De Spelelier houdt zicht op het aanbod. Er worden doelen bepaald en gezorgd dat alle kunstdisciplines aan bod komen. De school is zich bewust van de aanwezige kwaliteiten van leerkrachten en huurt kunstenaars in om deze kwaliteiten aan te vullen. Daarnaast probeert de school de eigen leerkrachten te scholen in verschillende disciplines.

Het *Jacob-Roelandslyceum* heeft een leerlijn opgesteld met doelen en criteria waarbinnen er ruimte is voor verschillende disciplines en uitwerkingen. Een voorbeeld daarvan is de module Binnenbeeld waarmee leerlingen afgelopen jaar de cultuurprofilering afsloten. Leerlingen maakten een ontwerp voor een beeld in de school waarbij de schoolleiding optrad als opdrachtgever en criteria stelde zoals op het gebied van kosten. Het winnende werk *Lost and Found* van Katja van Weerd dat in samenwerking met professionals werd uitgevoerd, staat tentoongesteld in de school (zie foto). ❖

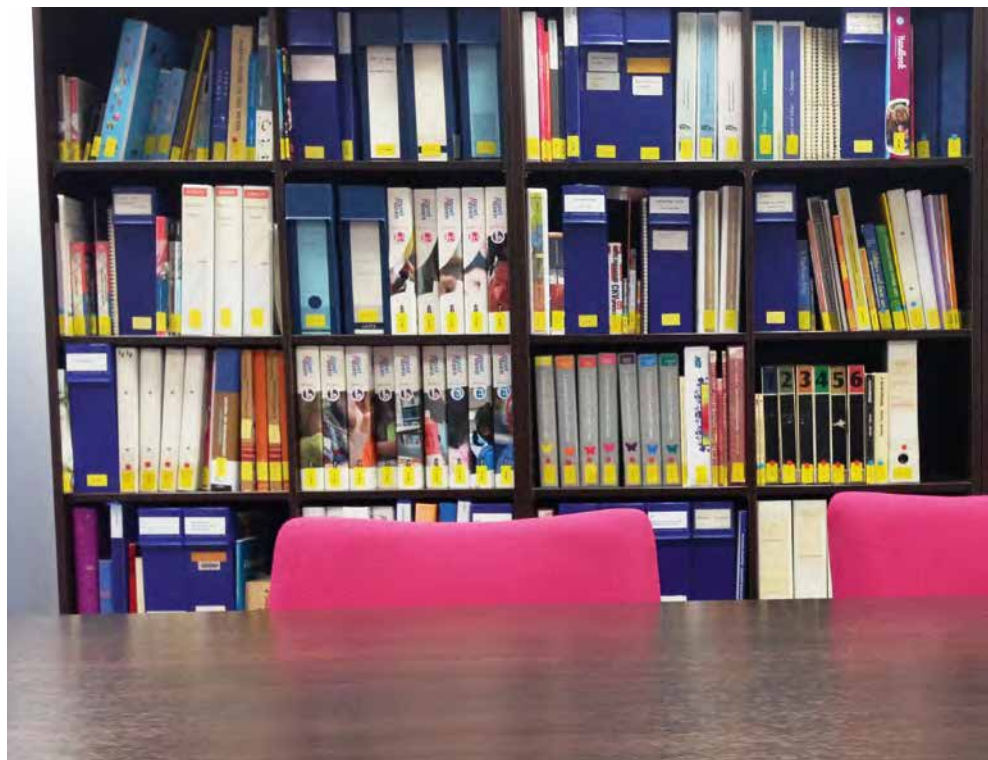
KLEINE VLAKTE MET MAXIMUM AAN LEERMIDDELEN

OVER BEGRIPPEN, RUIMTE EN KWALITEITSEISEN

Naast het landelijk leerplankader Kunstzinnige Oriëntatie dat SLO in opdracht van het ministerie van OCW ontwikkelde, worden in provincies en gemeenten door culturele instellingen – al dan niet samen met basisscholen – misschien wel honderden leerlijnen, lesplannen of langlopende lesaanpakken ontworpen. Waar hebben we het dan over? Wie ontwikkelt wat, en wat zijn criteria voor de kwaliteit ervan?

**AUTEURS: PIET HAGENAARS EN
MARJO VAN HOORN // PO** ☂

Met kerndoelen maakt de rijksoverheid duidelijk wat zij van basisscholen verwacht. Schoolbesturen en scholen hebben vervolgens zelf de verantwoordelijkheid om onderwijs te bieden dat voldoende kwaliteit heeft om aan die verwachting te voldoen. De kerndoelen zijn soms precies maar meestal globaal vastgelegd: voor Nederlands en rekenen zijn precieze doelen nodig, voor de andere leergebieden zijn globale doelstellingen toereikend. Dit geeft scholen, aldus OCW, de ruimte voor een 'curriculum op maat' voor alle leerlingen. Het aantal kerndoelen voor het leergebied Kunstzinnige Oriëntatie is vanaf 1998 tot nu gedaald van negentien naar drie. Tegenover die reductie, die het onderwijsdepartement van OCW initieerde, stond een stimuleringsbeleid voor cultuureducatie vanuit het cultuurdepartement. Tussen 1985 en 2012 wisselde dat nog wel eens, maar in grote lijnen ging het om diverse landelijke subsidieregelingen, ontworpen en ingezet voor culturele instellingen en voor scholen. Het voorlaatste programma

was *Cultuur en School* (1997-2012) en uit monitoronderzoek sinds 2004 blijkt dat het aantal scholen met een beleidsplan voor cultuureducatie vanaf die tijd is toegenomen en dat veel scholen een interne cultuurcoördinator hebben benoemd.

In verschillende beleidsdocumenten en adviezen is inmiddels de stand van kunstzinnige oriëntatie in het basisonderwijs beschreven. Kort samengevat komt die erop neer dat ondanks wettelijk vastgelegde kerndoelen voor kunstzinnige oriëntatie nog maar weinig scholen beschikken over een doortimmerd leerplan voor dit leergebied. Leerkrachten zijn vaak ook niet bekwaam om dergelijke leerplannen te ontwerpen, dienovereenkomstig les te geven en te beoordelen of de gestelde doelen bereikt zijn. In het programma *Cultuureducatie met Kwaliteit* (2013-2016) moeten scholen en culturele instellingen samen werken aan doorlopende leerlijnen, professionalisering van leerkrachten en een helder

beoordelingsinstrumentarium. Het begrip *doorgaande leerlijn* gebruikt OCW voor de uitwerking per leerjaar van wat een kind aan het eind van de basisschool moet kennen en kunnen. Die is gebaseerd op de kerndoelen Kunstzinnige Oriëntatie en geeft daarnaast zicht op de plaats van cultuur in andere vakken, de aansluiting tussen basis- en voortgezet onderwijs en de aansluiting tussen binnenschools en buitenschools leren. Van de culturele instellingen wordt een belangrijke bijdrage aan het cultuuronderwijs verwacht, maar dat was voorheen ook zo. Nu gelden echter andere eisen aan hun rol en activiteiten: met, op en in scholen goede leerplannen ontwikkelen.

WAAR HEBBEN WE HET OVER?

Het web is een prachtige vindplaats voor allerlei leerlijnen die inmiddels ontwikkeld worden. Bijvoorbeeld de leerlijnen van Lindenberg, het Huis voor de Kunsten in Nijmegen: 'Onze methode bevat een vakgericht, pedagogisch kader van

waaruit de *lessen* worden opgebouwd. Het is geen volledig ingevuld *lespakket*, maar biedt kunstdocenten veel ruimte om - binnen de kaders van de kerndoelstellingen van het primair onderwijs - met vrijheid te werken in hun eigen kunstvak. Zo kunnen zij toegespitst op de vraag hun eigen *lessen ontwerpen*. De *leerlijn* kan vanuit elke kunstdiscipline op maat gemaakt worden voor elke school en elke groep. De *methode* draagt ertoe bij dat de kunstvakken een sterke, vanzelfsprekende integrale plek krijgen binnen het

onderwijsaanbod.' Uit deze wervende tekst blijkt onbedoeld de spraakverwar- ring die er heerst over begrippen als methodes, leerlijnen, (leerplan)kaders, lesplannen en lespakketten. In feite gaat het bij een *leerlijn* om een beredeneerde opbouw van tussendoelen en inhouden naar een einddoel, meestal uitgewerkt in één vakdiscipline met *competenties* die leerlingen in groep 1 tot en met 8 kunnen verwerven. Synoniemen voor leerlijn zijn raamleerplan en leerplankader. Een lesplan - lineair, getrapt of concentrisch opgebouwd - laat van groep 1 tot en met 8 in lesvoorbeelden zien welke doelen, leerinhouden, leeractiviteiten en opbrengsten per jaargroep aan de orde zijn. In het *lesplan* wordt vaak ook ingegaan op docentrollen, bronnen en materialen en de leeromgeving. Andere woorden voor lesplan zijn: lesmethode en leergang. De Lindenberg is dus goed bezig, al rommelen ze wat met de diverse begrippen.

LANDELIJK VERSUS LOKAAL

Inmiddels is er ook een landelijk ontwik- kelde leerlijn (Leerplankader Kunstzinnige Oriëntatie, 2014) dat SLO onlangs publi- ceerde. Het zou kunnen dat het ministe- rie daarmee beoogde dat het gunstige neveneffect daarvan zou zijn dat de lokale culturele instellingen met de scholen met het landelijk leerplankader als voorbeeld en toetssteen aan de slag gaan. Maar dat weten we niet zeker.

Uit de telefonische enquête over de stand van zaken van leerlijnen en lesplannen, waaraan bijna alle deelnemers aan de re- geling meededen, blijkt dat iets meer dan de helft van de culturele instellingen - uit- voerders van de *Matchingsregeling Cul- tuureducatie met Kwaliteit* - kiest voor de ontwikkeling van leerlijnen, en iets minder voor lesplannen. Een groot deel van hen bevindt zich nog in de gedachtevorming en ontwikkelfase, een wat kleiner deel in de uitvoeringsfase. In ieder geval zijn er op lokaal niveau nog weinig leerlijnen en lesplannen gereed. Er is vooral oog voor beeldend onderwijs en muziek, en wat minder voor drama en dans. Erfgoedon- derwijs wordt ook vaak genoemd en in bijna de helft van de gevallen schrijven (of literatuur) en nieuwe media.

Bij veel deelnemers is de leerlijn of het lesplan (ook) gericht op vakoverstijgende doelen zoals cultuuronderwijs, talentont- wikkeling of de ontwikkeling van creatief vermogen. Hoewel het merendeel van de deelnemers samenwerkt met andere culturele instellingen en het onderwijs, is het nog niet zo duidelijk wie wat doet. De rol van de basisscholen varieert nogal: van medeontwikkelaar tot afnemer van het uiteindelijke resultaat van het ontwik- keltraject. Men zegt voorts vooral gebruik te maken van TULE (Tussendoelen en leerlijnen, SLO 2009), de expertise van de school naast die van henzelf, ideeën van collega's elders in het land, en Cultuur in de Spiegel (Een leerplankader voor cul- tuuronderwijs, SLO 2014). De lesmetho- des Moet je doen Muziek, Moet je doen Beeldende vorming en Moet je doen Dans scoren naast DramaOnline ook hoog als het om bronnen voor leerlijn en lesplan gaat.

We vroegen de uitvoerders van de Mat- chingsregeling of en wat ze van plan zijn met dit landelijk leerplankader te doen. Een enkeling zegt dit integraal of deels over te nemen, het merendeel is van plan het leerplankader te raadplegen of de eigen leerlijn hieraan toetsen. En er zijn er die het SLO-leerplankader niet zullen gebruiken bij de ontwikkeling van de eigen leerlijn.

RUIMTE EN KWALITEIT

De meeste respondenten werken bij ontwerp en uitvoering van leerlijnen en lesplannen op één of andere wijze samen met scholen en andere culturele instel-

lingen. Dat is tegelijkertijd als een vorm van doelgerichte professionalisering op te vatten, en het verhoogt de kans dat de leerlijn op school ook daadwerkelijk goed wordt toegepast. Het risico bestaat natuurlijk dat de leerlijn of het lesplan niet beantwoordt aan een bepaald kwali- teitsniveau of dat het na verloop van tijd niet goed bruikbaar blijkt te zijn. Thijs en Van den Akker (2009) hante- ren vier kwaliteitscriteria waaraan een leerplan (uiteindelijk) moet voldoen. Is de leerlijn of het lesplan relevant: voorziet het in behoeften en berust het op valide inzichten? Is er sprake van *consistentie*: zit de leerlijn logisch en samenhangend in elkaar? Is het ontwikkelde product *bruik- baar* en blijkt het praktisch uitvoerbaar in de groepen van de basisschool? Is de leerlijn of het lesplan *effectief*: leidt het tot de gewenste resultaten en verwerven leerlingen daadwerkelijk de voorziene competenties? Deze vier kwaliteitscriteria bouwen min of meer op elkaar voort. Of een leerplan effectief is, zal mede afhangen van de bruikbaarheid (kan het worden uitgevoerd zoals bedoeld) en van de relevantie en consistentie van de beoogde doelen en inhouden.

Het belang van een goede invoering in de school is evident. Leerkrachten moe- ten leerlijnen immers kunnen gebruiken en vervolgens ook kunnen toetsen en beoordelen wat ze bijdragen aan wat de leerlingen weten en kunnen. Het ada- gium van het ministerie, 'dit geeft scholen de ruimte voor een curriculum op maat', maakt het er voor de instellingen overi- gens niet makkelijker op. Ruimte schept vrijheid, zeker! Maar net als met het vak CKV blijkt dan het stellen van kwaliteits- eisen niet eenvoudig. Opbrengstgericht werken? Misschien is die ruimte wel te groot. ♦

Beide auteurs zijn werkzaam als senior onderzoeker bij het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst.

REFERENTIES

- Dijkstra, A. & Janssens, F. (red). (2012). *Om de kwaliteit van het onderwijs. Kwa- liteitsbepaling en kwaliteitsbevordering*. Den Haag: Boom.
- Hagenaars, P. (2014). Onderzoek voor een stevig fundament voor cultuuron- derwijs. *Cultuur+Educatie*. Jaargang 13, nr. 38, pp. 52-66.
- Thijs, A. & Akker, J. van den (2009). *Leerplan in ontwikkeling*. Enschede: SLO Nationaal Expertisecentrum Leerplanontwikkeling.

Choreografe Nanine Linning. Foto: Ursula van de Bunte

EEN ALTERNATIEVE BENADERING VAN LEERLIJNEN

Choreografe Nanine Linning is in Duitsland werkzaam met haar dansgroep. Als we geluk hebben, is ze één keer per jaar in Nederland te zien en meteen zijn dan alle kritieken erg positief over haar talenten. Heidelberg, haar stad, spreekt van 'onze Nanine'. En dat is toch iets anders dan wanneer wij over 'onze jongens' praten, dan hebben we het niet over cultuur! Is haar dans ook voor leerlingen te volgen? Is er sprake van een leerlijn?

AUTEUR: PAUL ROOYACKERS // VO

Veel dansgroepen in Nederland zijn al lang blij met een enkele goede recensie. Linning, van oorsprong Nederlands, afgestudeerd aan Codarts in Rotterdam, was jarenlang werkzaam in Nederland totdat ze gevraagd werd om in Duitsland een dansgroep op te zetten. Met alle egards daarbij: gebruik van een eigen theater, een dansstudio die naast het toneel gesitueerd is, met glazen wanden naar de straatkant toe, zodat het publiek haar werk dagelijks kan volgen. Ook een kostuumatelier staat volledig tot haar beschikking. Er is een jeugdgezelschap dans bij betrokken, ze heeft de beschikking over een koor, een orkest. Alleen de enkele grote gezelschappen in Nederland kunnen zich zoiets permitteren. Conclusie: in Duitsland is nog alles mogelijk. Een stad adopteert de choreografe en noemt haar 'onze Nanine Linning'. Linning is opgegroeid met moderne dans, een dansvorm die vaak - zie veel dansstukken in Nederland - niet te begrijpen is voor het gewone volk. Bij Linning is het tegenovergestelde het geval. Haar nieuwste productie ZERO getuigt van een helderheid in de boodschap, zodat ook jongeren de thematiek gemakkelijk kunnen volgen.

MULTIDISCIPLINAIR

Linnings nieuwste werk is multidisciplinair: ze werkt met video, tekst,

kostuums, projecties, muziek en objecten. Haar toneelbeeld is constant verrassend. Ze geeft zelf aan dat daar wellicht de oorzaak ligt waarom haar werk zo anders gewaardeerd wordt, in vergelijking met wat Nederlandse choreografen doen. Haar producties zijn, zoals de Duitsers het noemen 'Gesamtkunstwerke'. Haar werk is vakoverstijgend, zouden we in Nederland zeggen. Juist dit aspect maakt haar werk toegankelijk voor iedereen, ongeacht of je het werk mooi vindt of niet. Linning noemt haar werk een 'event-karakter' hebbend: 'Nederland was er lang niet klaar voor, maar nu wel. Het moest jaren geleden gewoon dans zijn, zonder poppenkast op het toneel.' In Heidelberg, de stad die Linning adopteerde, werkt permanent een ploeg aan een productie. Is het productiebudget niet zo groot, daar staat dan toch tegenover dat er wel drie maanden 16 medewerkers aan kostuums kunnen werken. Linning nodigt kunstenaars uit die niet in eerste instantie iets hebben met dans, maar die ze wel incorporeert in haar voorstelling, zodat die kan groeien en multidisciplinair wordt.

KINDEREN

Per jaar komen er alleen al zo'n 20.000 kinderen in het theater om te genieten van voorstellingen. Het theater betaalt in samenwerking met de scholen twee keer per jaar het bezoek. Op die manier

ZERO. Foto: Kalle Kuikkaniemi

wordt toekomstig publiek gegenereerd. 'Cultuurbeleving breng je aan als basis, voor iedereen in Duitsland,' aldus Linning. Cultuureducatie is al een stuk op weg, als je in een stad de jeugd aan je bindt met meerdere programma's per jaar. 'Het woordje 'onze dansgroep' is het grote verschil met Nederland. Cultuur zit heel diep in de belevings sfeer van de Duitser,' zegt Linning. 'Duitsers kennen hun cultuur, hun kunstenaars, hun schrijvers. Identificatie met 'onze' dansers is ook een heel apart gevoel. De betrokkenheid met hun kunstuitingen is bijzonder.' Linning betoogt dat kunst omarmd moet worden door het publiek, hun publiek. Met de verbinding die met het publiek gelegd wordt, ontstaat organisch een opeenvolging van leermomenten die vastgehouden wordt. Het begrip leren wordt hiermee op een andere wijze vormgegeven dan met de door SLO aangegeven *leerlijn*. Daarmee is het grote verschil tussen de Duitse manier van cultuur beleven en onze manier van cultuureducatie benoemd. In Nederland wordt het jonge publiek uitgenodigd om naar het theater te gaan, maar een band ontstaat in de meeste gevallen niet. De theater- of dansgroep is in Nederland te veel op afstand van het publiek om daarmee een permanente band te bouwen. 'In Duitsland moet je wel de kunst verdedigen, maar niet je kunstenaarschap,' zegt Linning beslist.

CONSUMENT, CRITICUS OF BESCHOUWER

Is bij de dansvoorstelling ZERO de toeschouwer alleen consument of wordt er meer gedaan aan de ontwikkeling van de toeschouwer, zodat die zich meer betrokken gaat voelen en meer gaat begrijpen van de voorstelling? Is er een opbouw in hoe je de toeschouwer opvoedt, ze de 'tools' meegeeft zodat ze meerdere leerlijnen kunnen volgen om je voorstelling te begrijpen? Of zoals SLO het aangeeft: *Een leerlijn is een beredeneerde opbouw van tussendoelen en inhouden, die naar een bepaald einddoel leiden.*

Linning: 'Vandaag werd er een twitter verstuurd met als vraag: wat hebben De Apocalypse (ZERO, de voorstelling), een commercial van De Bijenkorf, Lady Gaga en Björk met elkaar gemeen? Antwoord: Nanine Linning! Dat gaat dan over de inhoud - die kun je op allerlei manieren zien, iedereen weet welke rollen Björk en Lady Gaga in de samenleving hebben, wat voor impact ze hebben; dan weet je dat de kostuumontwerpsters met deze twee kunstenaars (Björk en Lady Gaga) hebben gewerkt. Dezelfde link zit er met de beeldende kunst, met de videokunst, dat welke aanvliegroute je ook pakt: je komt nooit op een station! Je klikt altijd vier lagen verder.' Leerlijn 2! Dans kan op andere wijze een einddoel formuleren, een eigen lijn ontwikkelen waardoor leren ontstaat.

LEERLIJN VERSUS LESBRIEF

Theaterpedagogen zijn in Heidelberg bij het theater in dienst en volgen constant het werkproces met Linning. Zij snappen, de choreograaf op de zijlijn volgend, het proces waar de voorstelling naartoe werkt, hoe de link wordt gelegd naar de andere kunstvormen en wat de voorstelling aan thematiek vertelt. Zij gaan naar de school toe, hebben een voorbespreking, discussiëren met de kinderen en creëren het kader waarin de kinderen worden meegenomen naar de voorstelling. De theaterpedagogen zijn ook aanwezig bij de voorstelling en kunnen zo één op één contact houden met het jonge publiek. 'De intendant van Theater Heidelberg gaat met 31 scholen partnerships aan zodat de continuïteit gewaarborgd wordt in hoe de leerlijnen uitgezet worden. Ik zie dat ook bij Scapino Ballet dat al meer dan 30 jaar in de scholen aanwezig is,' aldus Linning. Leerlijn 3! Een danspedagoog geeft op meerdere manieren vorm aan de leerlijn.

ZERO

De voorstelling ZERO is niet in eerste instantie bedoeld voor heel erg jong publiek, maar als dat wel de bedoeling zou zijn geweest, dan zou Linning het geheel nog meer verdelen in kleinere spanningsbogen, zodat een jong publiek het beter kan volgen en volhouden. De voorstelling die in Nederland erg goed ontvangen is, duurt een uur en twintig minuten en laat zich volgen als een spannend dansverhaal. Voor een jong publiek zou Linning het stuk een interactief deel meegeven, en daarmee de vorm aanpassen. Jong publiek kun je meer betrekken, zoals in deel 1 van dit drieluik is gedaan. In deel 1 - REQUIEM - kon het publiek op het toneel rondlopen in de 'Sculpturenwereld'. In dat deel is het voorgekomen dat 12-jarigen met hun mobieltje liepen te filmen en zo eigenlijk al deel uitmaakten van de voorstelling waar op dat moment ook de dansers in aanwezig waren. Via internet werd op die manier de voorstelling via Facebook verspreid. Leerlijn 4! Een leerlijn ontstaat dus niet alleen achter een bureau, maar kan natuurlijk ook vorm krijgen door de consument die zelf een pad uitstippelt om dans te begrijpen. Dans via Facebook verspreiden betekent dat aan de inhoud samenwerking gekoppeld wordt tussen gebruikers van dat medium. Dat wordt vervolgens impliciet in de leerlijn verdisconteerd zoals de consument/leerling het invoelt.

Voor wie de prachtig aangeklede en verhalende voorstelling in Nederland gemist heeft: de oude universiteitsstad Heidelberg is met de trein te bereiken en Linning speelt het hele jaar door in haar stad. ❖

HOE KOMEN WE *op één lijn?*

OP ZOEK NAAR PRAKTISCHE HULP

Sinds 2003 ondersteunt het Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap scholen actief om de kwaliteit van kunst- en cultuuronderwijs – in het primair onderwijs onder de naam kunstzinnige oriëntatie – te verbeteren. OCW schiep door subsidieregelingen en andere maatregelen mogelijkheden om basisscholen aan te zetten tot het ontwikkelen én hanteren van een doorlopende leerlijn voor de kunstoriënterende vakken, om te komen tot inhoudelijke samenhang die leidt tot kwalitatief beter kunstonderwijs.

AUTEURS: MARIAN BAKENS EN MIRANDA VAN DER ZANDT // PO

Door alle stimuleringsmaatregelen is er al veel gebeurd. Scholen hebben een visie ontwikkeld en zijn samenwerkingsverbanden aangegaan met kunstinstellingen. Zij zijn aan het uitzoeken hoe zij een praktische doorlopende leerlijn kunnen ontwikkelen, of zij proberen hun theoretische doorlopende leerlijn praktisch te maken. Wat bied je het best aan technieken en vaardigheden aan in welk leerjaar en hoe bouw je voort op leerervaringen? Hoe breng je samenhang in de kunstvakken, hoe gebruik je vakoverstijgende competenties? Voor een juiste invulling gaan scholen te rade bij bestaande methodes, publicaties van *Cultuur in de Spiegel (CiS)* of ze wachten op het nieuwe leerplan van SLO.

Bij bestaande methodes ligt al veel van de praktische invulling van de lessen vast. Daarmee blijft er weinig creatieve ruimte over voor de leerkracht. Het leerplan-kader van CiS en het landelijk leerplan van SLO zijn vooral theoretisch. Hierdoor verdwalen leerkrachten in het bos van creatieve mogelijkheden. Hoogste tijd om leerkrachten met raad en vooral daad bij te staan.

HET ZETTEN VAN STAPPEN

De Vereniging Onderwijs Kunst en Cultuur (VONKC) vindt dat de tijd rijp is voor het zetten van stappen. Zij daagt de andere vakverenigingen uit om samen een inhoudelijk praktisch lesplan te ontwikkelen voor kunstonderwijs in het

primair onderwijs. Het is geen nieuws dat de gemiddelde basisschoolleerkracht onvoldoende kennis heeft van de kunstvakken om een inhoudelijk verantwoord lesplan op te zetten. Dat is hem/haar trouwens niet kwalijk te nemen. Buitenschoolse culturele instellingen willen de lessen kunstonderwijs met kant-en-klare pakketten en personeel gaan invullen. Op zich is het inzetten van vakleerkrachten een goede ontwikkeling, het is echter voor onze vakgebieden ook een zeer zorgelijke beweging. Scholen moeten eigenlijk zelf de regie houden, want ze zijn ook zelf verantwoordelijk voor de bereikte resultaten. De culturele instelling kun je daarvoor niet op het matje roepen. Daarom willen de kunstvakverenigingen voor het primair onderwijs een makkelijk toegankelijk, laagdrempelig lesplan ontwikkelen met het 'keurmerk' van de vakverenigingen: als je dit programma volgt met je leerlingen geef je verantwoord kunstonderwijs. De vakverenigingen denken niet aan een plan op papier, maar aan een digitale versie.

REGISTRATIE SCHEPT DUIDELIJKHEID

Op dit punt komen er twee schakels bijeen. Met ondersteuning van VONKC waren wij, de schrijvers van dit artikel, al bezig met het ontwikkelen van een digitaal instrument waarmee scholen hun eigen doorlopende leerlijn kunnen samenstellen en registreren. In 2011 volgden wij een opleiding aan de *Fontys Hogeschool voor de Kunsten*. Tijdens een onderzoek bij *PABO De Kempel* in Hel-

mond liepen we tegen het volgende probleem aan. Studenten die stage zouden gaan lopen bij hun stageschool kregen de opdracht om, voordat ze een les beeldende vorming zouden gaan geven, het ontwikkelingsniveau van de leerlingen op de doorlopende leerlijn te zetten. Maar hoe doe je dat wanneer er geen doorlopende leerlijn wordt gehanteerd? Minder dan 10 procent van de stagescholen hadden een doorlopende leerlijn voor het vak beeldende vorming, van deze 10 procent gebruikte 75 procent een bestaande methode. In alle gevallen, ook bij de scholen die een doorlopende leerlijn hanteerden, werd niet geregistreerd wat er werd gedaan.

Hiernaast hebben we onderzoek verricht bij *Fontys PABO in Tilburg*. We volgden een aantal studenten hoe zij hun beeldende lessen inrichtten op hun stageadressen. Ook daar bleek dat zij nauwelijks op de hoogte waren van het bestaan van leerlijnen – er was verwarring tussen leerlijn en methode – laat staan dat deze werden gevolgd. Ons idee om tot werkelijke kwaliteitsverbetering van het kunst- en cultuuronderwijs te geraken,

is dat je een leerlijn als referentie dient te hebben die je de mogelijkheid biedt om aan te geven waar een leerling zich bevindt ten opzichte van deze leerlijn.

"SCHOLEN MOETEN EIGENLIJK ZELF DE REGIE HOUDEN, WANT ZE ZIJN OOK ZELF VERANTWOORDELIJK VOOR DE BEREIKTE RESULTATEN"

Uit deze onderzoeken werd duidelijk dat een aantal zaken beslist onduidelijk zijn: hoe creëer je inhoudelijke samenhang, hoe kun je communiceren over kwaliteit (binnen en buiten school), hoe kan de onderwijsinspectie vanaf 2015 gaan rapporteren, hoe kan een vakdocent aansluiten op aanwezige kennis en kunde, hoe weet

je of je de beoogde doelen hebt behaald na acht jaar basisonderwijs, hoe weet je of je aansluit op het middelbaar onderwijs? Allemaal vragen die je alleen kunt beantwoorden wanneer er geregistreerd wordt wat er wordt gedaan.

DIGITAAL INSTRUMENT AANEEN

Doordat we beide als vakdocent werkzaam zijn in (onder andere) het primair onderwijs en PABO's onder de loep legden, wisten we wat ons te doen stond. Er moet een digitaal instrument komen waarmee scholen geholpen worden om hun doorlopende leerlijn vorm te geven, te hanteren én te registreren. Wij ontwikkelen daartoe het instrument *Aaneen*: een digitaal instrument waarmee scholen hun eigen doorlopende leerlijn kunnen samenstellen door te kiezen uit praktische leerdoelen (vaardigheden, kennis, competenties) die passen in een bepaalde ontwikkelingsfase. Met dit instrument kunnen scholen niet alleen hun doorlopende leerlijn samenstellen, maar bij elk (sub)doel kunnen zij tevens per groep de opdrachten en de resultaten daarvan registreren, in samenhang

met evaluatie- en reflectievormen waaruit gekozen kan worden, passend bij het ontwikkelingsniveau van de groep.

Op deze manier is het voor iedere leerkracht mogelijk een aantal zaken inzichtelijk te krijgen:

- welke doelen en subdoelen er dat jaar behandeld dienen te worden;
- behaalde doelen in voorgaande jaren;
- behaalde ontwikkelingsdoelen per leerling;
- beeldarchief;
- evaluatie en reflectie op behandelde (sub)doelen;
- delen van good practice.

Inzage in deze gegevens, verankerd in de *Aaneen*-applicatie, is niet alleen relevant voor de leerkracht maar tevens voor de school. Er is te zien welke doelen er behaald zijn door:

- de ingehuurde vakdocent: hij/zij kan op deze manier aflezen welke subdoelen nog behaald moeten worden en zijn programma daarop afstemmen;
- de ouders/verzorgers: zij kunnen bekijken waar het kind zich bevindt in zijn eigen ontwikkeling;
- de Onderwijsinspectie: die kan hier eveneens zijn voordeel mee doen.

En niet in de laatste plaats door:

- de leerling: deze wordt vanaf groep 1 betrokken bij het evaluatie- en reflectieproces, waarbij zelfsturing en zelfbeoordeling het uiteindelijke doel zijn en de betrokkenheid van de leerling bij zijn eigen leerproces groter wordt. Tenslotte is dat de doelgroep waar het om draait. Opmerkelijk is dat, ondanks alle goed bedoelde ontwikkelingen en initiatieven, juist het leerlingenbelang wel eens naar de achtergrond verdwijnt.

KIP-EN-EI

Het instrument *Aaneen* zou bij voorkeur ingezet moeten worden in zowel het primair onderwijs als de PABO's als handreiking voor toekomstige leerkrachten. Wanneer dat gedaan wordt, creëer je daarmee de basis voor een echt doorlopende leerlijn. Met deze applicatie willen we leerkrachten graag op weg helpen om op een verantwoorde manier keuzes te maken, zodat ze onderling kunnen afstemmen, hiaten opsporen en de voortgang kunnen overzien. *Aaneen* is volop in ontwikkeling en we houden u graag op de hoogte van onze vorderingen in Kunstzone of op de website van VONKC. ❖

Marian Bakens is docent beeldende vorming en bestuurslid van VONKC. Miranda van der Zandt is ontwerper en docent design en beeldende vorming. Contact opnemen kan via info@vonkc.nl.

George de Wrede met een leerling. Foto: Jan van Leeuwe

PIONIEREN *in onderwijs*

DOCENT GEORGE DE WREDE OVER DE KROON OP ZIJN WERK

Het is mooi om leraar te zijn in één van de kunstvakken. Je werkt met jonge mensen in een vakgebied dat je boeit en dat voortdurend in ontwikkeling is. Ook collega's kunnen veel hebben aan de kunstvakken. George de Wrede laat hen er de vruchten van plukken. Hij ontwikkelde een stoomcursus voor leraren van de reguliere vakken, zodat zij kunst in hun lessen kunnen integreren.

AUTEUR: JAN VAN GEMERT // VO

De Wrede werkt al zo'n dertig jaar in het onderwijs, wisselend als docent kunstgeschiedenis, grafisch vormgeven en beeldende vorming. Het idee voor de cursus voor niet-kunstvakdocenten ontstond na een studie Binnenhuisarchitectuur. Voor De Wrede is het onderwijs te veel in vakjes ingedeeld. 'Het onderwijs is een ware kampioen in het segment-denken.' Voor creatievelingen werd het kunst- en cultuuronderwijs bedacht en voor de echte whizzkids zijn er heuse Leonardo-

scholen. Dankzij de urentabel op school ligt alles behoorlijk vast. Kruisbestuiving en uitwisseling tussen verschillende vakgebieden is niet zo populair.

De Wrede is naar de conservator van het stadsmuseum in Woerden gestapt om te bespreken hoe ze samen iets voor het onderwijs kunnen betekenen. Tegelijkertijd hoorde hij van het project *Onderwijs Pioniers* van de Onderwijscoöperatie en VOION. Met behulp van een financiële bijdrage van hen kon hij een stoomcursus van twee dagdelen opzetten. De Wrede: 'Ik

probeer actuele leervragen te verbinden met intellect en verbeeldingskracht en zo het segment-denken doorbreken. De gulden snede zoals die in het werk van Seurat voorkomt, kun je als wiskundedocent ook inzetten. Dit kan natuurlijk ook bij actuele kunst. Het wetenschappelijk centrum Noorderlicht heeft een kunstzinnige fotografietentoonstelling. Ik kan me voorstellen dat je daar als docent natuurkunde wat mee doet. Ook leerlingen zijn geconditioneerd door het denken in vakken. Ik merk dat als ik iets wil vertellen over de relatie tussen

een schilderij van Kandinsky en muziek. Dan roepen ze dat tekenen geen muziek is.'

CURSUS

De cursus die de Wrede heeft opgezet bestaat uit vier lessen en begint met een praktische toepassing van beeldanalyse. Belangrijk is vervolgens dat hierbij echte kunstwerken worden aanschouwd in het museum. 'Toen ik voor het eerst Picasso's Guernica in Madrid zag, begreep ik het werk veel beter dan door plaatjes in boeken.'

Uiteraard komt ook aan bod hoe je bijvoorbeeld als wiskundedocent een werk als uitgangspunt kunt nemen. Pavel Rudolf werkt met het systeem van halvering, daar zit een wiskundige

ONDERWIJSPIONIEREN

Onderwijs Pioniers VO 2014-2015 wordt georganiseerd en gefinancierd door VOION en de Onderwijscoöperatie. De Onderwijscoöperatie voert het project uit. Kennisland is initiatiefnemer van het programma en begeleidt de uitvoering.

"DE VERBINDING MET DE MAATSCHAPPIJ EN BEDRIJVEN LEVERT MIJNS INZIENS EEN BETERE DOCENT OP"

formule achter. Dat geldt ook voor het wiskundig perspectief. 'Bewijs maar eens dat de tafel die je ziet geen vierkant is maar een rechthoek.'

De aanpak biedt vele voordelen voor niet-kunstvakdocenten. 'Lessen worden visueel aantrekkelijker. Leervragen komen in een bredere context door het onderzoek vanuit nieuwe invalshoeken. Hierdoor wordt het leerrendement in het eigen vak vergroot.'

INSPIRATIE

De Wrede kreeg zijn inspiratie door ervaringen tijdens zijn studie. 'Ik heb voor mijn opleiding Binnenhuisarchitectuur stage gelopen op het Jan des Bouvrie College in Amsterdam. In het MBO heerst een heel andere sfeer dan in het VO. Ik zie ook nu pas de beperkingen van het fulltime docentschap. Ik ben voorstander van een goed tegenwicht in het bedrijfsleven. De verbinding met

de maatschappij en bedrijven levert mijns inziens een betere docent op. De beroepspraktijk stimuleert ook tot permanente ontwikkeling. Zelf wil ik nog een omslag maken. Ik loop al tegen de zestig, maar zou heel graag les willen geven in het MBO. Maar hoe dan ook, ik beschouw dit project als de kroon op mijn werk.'

DRAAGVLAK

Belangrijk voor het succes van innovatieve projecten is het meekrijgen van de schoolleiding. De Wrede zegt dat vooral het bestuur niet vergeten dient te worden: 'Dat bepaalt vaak de speelruimte van rectoren die daaronder staan.' ❖

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

- > Kijk voor meer informatie op www.onderwijspioniers.nl en www.onderwijscoöperatie.nl. Daar staan ook voorbeelden van Pioniers uit voorgaande edities.
- > Mail voor vragen naar onderwijspioniers@onderwijscoöperatie.nl.
- > www.georgedewrede.nl

(advertentie)

laait maar Zien

Wij presenteren 'Mijn Leerlijn'

Je kunt ook eigen lessen of een museumbezoek toevoegen.

Eindelijk een mooi programma voor mij!

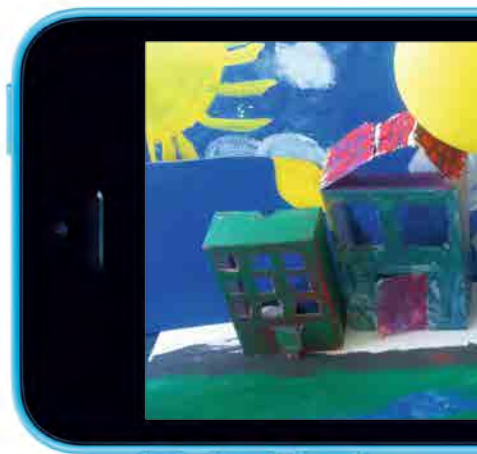
Online bewerken, bewaren en delen met collega's.

Zo heb ik het overzicht van de leerlijn van de hele school!

Nu hebben we echt een schoolbreed overzicht.

Wauw, ik sleep de lessen gewoon naar Mijn Leerlijn!

Op www.laaitmaarzien.nl vind je alle informatie over Mijn Leerlijn.

Foto's: Pieterneel Vervoort

DAGBOEK VAN EEN LEERKRACHT IN BEELD

Voor groep 1 en 2 van *Basisschool De Spelelier* in Boxtel introduceerden we Kunst met nieuwe media. We maakten een film over de wereld. De kinderen speelden een rol voor een groot groen scherm in de speelzaal. Tekeningen waren het decor. Ouders, opa's en oma's kwamen kijken bij een feestelijke première.

TEKST EN SAMENSTELLING: PIETERNEL VERVOORT // PO

Hybride

KUNSTEDUCATIE

HOE GA JE IN JE ONDERWIJSPRAKTIJK OM MET DE CURRICULUMTHEORIE?

Iedere leerling zou essentiële kunstinzichten moeten kunnen verwerven die van belang zijn voor een brede algemene en persoonlijke vorming, voor een eventuele loopbaan in de kunst en voor een goede toekomst. Doorlopende leerlijnen zouden kunstkennis, kunstvaardigheden en de interesse voor kunst van leerlingen steeds verder moeten bevorderen. Maar hoe ga je als docent met deze curriculumtheorie om in je onderwijspraktijk? Moet je doorlopende leerlijnen als voorschriften beschouwen die nauwgezet uitgevoerd moeten worden gericht op betere prestaties? Of kunnen doorlopende leerlijnen beter als flexibele, ontwikkelingsgerichte instrumenten gehanteerd worden?

AUTEUR: MARIE-THÉRÈSE VAN DE KAMP // PO / VO

EEN HYBRIDE VISIE OP KUNSTEDUCATIE

De kunstkennis en kunstvaardigheden die van belang zijn voor het leren over en door kunst, vormen het uitgangspunt van de doorlopende leerlijn hybride kunsteducatie. Het inhoudelijke concept van hybride kunsteducatie werd eerder toegelicht in Kunstzone 6-2010 op de pagina's 10 t/m 15. Hybriditeit is een transformatie van bestaande vormen uit verschillende contexten tot een nieuwe vorm. Creëren in de kunst is gericht op transformatie van concepten, ervaringen of gevoelens in beelden, muziek en/of performances. In deze leerlijn worden inzichten over kunst en over leren en instructie met elkaar

verbonden. In de hedendaagse kunst is sprake van hybriditeit door innovatie in mono- en transdisciplinaire vormen van kunst, transculturaliteit als gevolg van globalisering en transmoderniteit of metamodernisme, een synthese van verworvenheden uit het modernisme en postmodernisme. Inzichten over leren en instructie laten eveneens hybriditeit zien: 'Wanneer docenten leren denken over doceren, vanuit het perspectief van het leren door hun leerlingen en leerlingen leren denken over leren vanuit het perspectief van doceren, ontstaat de optimale situatie voor effectief leren, dan laten leerlingen het zelfregulerende vermogen zien, dat het meest gewenst is bij het leren' (volgens Hattie, 2009).

KERNDOELEN VAN DE LEERLIJN

- > **Leren over kunst:** De leerling heeft kunst ervaren en heeft kunstzinnig inzicht ontwikkeld. De leerling kent de waarde(n) en betekenis(sen) van kunst(en) voor zichzelf en van kunst(en) in verschillende maatschappelijke en kunsthistorische contexten.
- > **Leren door kunst:** De leerling kan zelfstandig een creatief en kunstzinnig onderzoeksproces ontwikkelen dat leidt tot de productie en de presentatie van eigen werk. De leerling kan reflecteren op het eigen product en proces (en het product en proces van anderen).

KUNST ALS KERNDOMEIN

Kunst als kerndomein bevat een kenmerkende wijze van ervaren, denken (discours) en creëren: via beelden, dans, muziek of theater. Leren door en over kunst is een affectief, sensomotorisch, creatief, cognitief, metacognitief en sociaal leerproces van *embodied*, *imaginative cognition* en *creativiteit*. *Embodied cognition* gaat over de wisselwerking tussen lichaam en geest in leerprocessen, en over het gegeven dat abstracte concepten gebaseerd zijn op lichamelijke, emotionele en zintuiglijke ervaringen. *Imaginative cognition* is verbeeldingsvermogen, het vermogen om mentale beelden te vormen van datgene wat niet aanwezig is of wat nog niet eerder ervaren is. *Creativiteit* is de interactie tussen vaardigheid, proces en omgeving waardoor een individu of groep een waarneembaar product kan maken dat als nieuw en nuttig beschouwd kan worden in een bepaalde sociale context. (Bullot & Reber, 2013; Efland, 2004; Gardner, 2006; Goodman, 1976; Immordino-Yang & Damasio, 2007; Immordino-Yang, 2011; Leder, Belke, Oeberst & Augustin, 2004; Plucker, Beghetto & Dow, 2004.)

LEREN EN INSTRUCTIE

Goede leerprocessen vergen duidelijke doelstellingen en criteria om het leren inzichtelijk te maken en te verbeteren. Toetsen ondersteunen een goed leerproces mits voorzien van adequate feedback. Doorlopende leerlijnen zouden in de praktijk niet alleen op behaalde leerresultaten maar vooral op de verworven inzichten in leerprocessen gefocust moeten zijn. Door steeds complexere - meer uitdagende - leeractiviteiten te selecteren en daarbij passende activerende werkvormen en door het leren in complexe, authentieke contexten plaats te laten vinden, wordt het leren niet alleen effectiever maar ook betekenisvoller voor leerlingen. Goede leerprocessen vergen betrokkenheid en inbreng van zowel leerlingen als docenten. Leren is dus een individueel en een sociaal proces en vindt plaats in *learning communities*.

KUNSTVAARDIGHEDEN	AFFECTIEF	SENSOMOTORISCH	COGNITIEF	CREATIEF	METACOGNITIEF	SOCIAAL
Eenvoudig	Selectieve aandacht	Herkennen Reproducieren	Onthouden Begrijpen	Associëren	Proces beschrijven	Samenwerken
KUNSTKENNIS DOMEINEN Complex	Geïnternaliseerd waardensysteem	Flexibele expertise Creëren	Concepten creëren	Transformeren	Zelfbewustzijn Eigenaarschap	Co-creëren
Kunst(vocabulaire) kennis	Waarde en betekenis(sen) begrijpen van kunstbegrippen	Begrippenkennis (verschillende kunsten) Observeren Ervaren	Begrippen & connotaties Kunsthistorisch redeneren	Vrij associëren Combineren Experimenteren Ontwikkelen	Leren Vormgeven Proces begrijpen	Intrapersoonlijke Interpersoonlijke kennis in relatie tot kunst (processen)
Conceptuele kennis (en kernconcepten)	Inleven Open staan voor... Kunst waarderen	Differentiëren Attribueren Verbeelden Vormgeven	Conceptualiseren Contextualiseren Kunst interpreteren Abstraheren	Creëren Ambiguität Innoveren Transformeren	Doorzetten Onderzoeken Reflecteren	Inleven Helpen Respecteren Inspireren
Procedurele kennis (en attitudes)	Initiëren (ervaringen met kunst) Concentreren Betrokken zijn Expressie	Kunst analyseren Verbeelden Ontwerpen, vormgeven Producenten Durven experimenteren	Differentiëren Kritisch en creatief denken Onderzoekende houding aannemen	Divergent denken Problem finding Problem solving Kritisch selecteren	Evalueren van proces en product Open en flexibele houding aannemen	Communiceren Presenteren Feedback geven en ontvangen Evalueren
Metacognitieve kennis	(Jezelf) Motiveren Inspiratiebronnen kennen/opzoeken Empathie Persoonlijke visie ontwikkelen	Reguleren van kunst analyse vaardigheden Reguleren van eigen vormgevingsvaardigheden Persoonlijke stijl ontwikkelen	Kunstzinnig inzicht Reflecteren op/over eigen werk, kunstwerken en de (kunst)wereld	Initiëren van een creatief proces Reguleren van het eigen creatieve proces Authentiek/innovatief durven zijn	Zelfkennis Kennis van taken Strategie kennis Reguleren van het eigen leerproces Reflecteren op proces en product	Verantwoordelijkheid nemen Betrokken zijn Synergie Co-creëren

Matrix Hybride kunsteducatie - Taxonomie van kunstzinnige leerdoelen: kunstvaardigheden en kunstkennisdomeinen. © M.T.A. van de Kamp, 2013.

KUNSTZINNIGE LEERPROCESSEN

Het model van de hybride kunsteducatie (zie afbeelding) verbindt inzichten over artistieke en creatieve processen van kunstenaars met de analyses en theorieën van kunsttheoretici over kunst (in verschillende contexten als tijden, plaatsen en functies van kunst) met inzichten over leerprocessen en de rol van instructie daarin. In kunstzinnige leerprocessen vormt een specifieke inspiratiebron de aanzet tot bespiegelingen en associaties. Daaruit ontstaat een artistiek en creatief onderzoeksproces. Divergente denkprocessen (brainstormen, associëren) leiden daarin tot een probleemstelling die vervolgens uitgewerkt wordt in een product of productie. Dit kunstzinnige leerproces kan zowel mono-, multi-, inter- als transdisciplinair georiënteerd zijn en productief of theoretisch zijn. In de hedendaagse kunst zie je dat de conceptuele processen meer multi- of interdisciplinair zijn (kennis over kunst - receptie en reflectie in meerdere kunst- en andere disciplines) en de productieprocessen vaak hetzij monodisciplinair (kennis door kunstproductie als een foto, sculptuur of designobject) of transdisciplinair zijn (kennis door kunstproducties als installaties, performances - vaak co-creaties).

De doorlopende leerlijn hybride kunsteducatie biedt scholen, docenten en leerlingen ruimte om keuzes te maken afhankelijk van de profilering en/of beschikbare expertise. Deze leerlijn is gericht op kerndoelen, gericht op leren over en door kunst, en is vervolgens opgebouwd uit twee leerlijnen: de kunstvaardigheden-leerlijn en de conceptuele - kunstkennis - leerlijn. Deze leerlijnen zijn samengevoegd in de matrix (zie afbeelding). Vanuit de keuze voor een meer mono-, multi-, inter- of transdisciplinaire benadering worden belangrijke kunst-

CITATEN OVER KUNSTVAARDIGHEDEN

NB: De kleuren passen bij de vaardigheden zoals gebruikt in bovenstaande matrix.

AFFECTIEF

'Kunst is niet een kwestie van een onschuldige smaak. Er bestaat geen 'neutrale' kijk op. Kunst is er, om ons te bevrijden van de dictatuur van onze cultuur. Onze eigen - niet van buiten, maar van binnen. Kunst is er om ons te herinneren dat alle wetten van wat mooi is en waardevol, door mensen gemaakt worden en dus altijd voor verandering vatbaar zijn.' Marlene Dumas (2012). *Speech bij het in ontvangst nemen van de Vermeerprijs*.

SENSOMOTORISCH

'Er is een verschil tussen *gangbare* en *uitdagende aanspreking* van de waarneming.' Van Maanen (2005). *Als alles kunst heet vervaagt de waarde van kunst voor de samenleving*. Boekman 65.

COGNITIEF

'Het ervaren van een kunstwerk zet denkramen open, bereikt verrassende gebieden op zowel emotioneel als cognitief niveau en is daarmee een onmisbaar onderdeel van het onderwijs op scholen van allerlei typen onderwijs.' Muziektheatergezelschap Orkater (2012). *Over de voorstelling 'Kamp Holland'*.

CREATIEF

'Als ik mezelf loopbaanadvies moest geven voor over vijftig jaar dan zou ik kijken naar alle dingen die een computer kan doen. Dus alles wat gebaseerd is op feiten en logisch redeneren. En dat zou ik

mijden als de pest. En dan zou ik kijken naar wat een computer nooit kan. En dat zou ik gaan doen. Dingen zoals kunst, poëzie en creativiteit. Die zijn per definitie menselijk.' Ben Hammersley, hoofdredacteur *Wired UK* in VPRO's Tegenlicht, 14-10-2013

METACOGNITIEF

'Degenen die geleerd hebben van de kunstvakken - nieuwe patronen te herkennen, weten hoe je van je eigen fouten kunt leren en hoe je problemen kunt oplossen door je voorstellingsvermogen te gebruiken - zijn degenen die de nieuwe antwoorden zullen kunnen geven die we het meest nodig hebben in de toekomst.' Ellen Winner & Lois Hetland (2007). *Art for our sake*.

SOCIAAL

'De ontwikkeling van cultuur was voor *Homo sapiens* een enorme vernieuwing; ze leidde tot het ontstaan van een taal en een gemeenschappelijk cognitief netwerk van inzichten dat kennis of levensduur van het individu overstijgt, waar volgende generaties een beroep op kunnen doen en dat ook van generatie op generatie wordt doorgegeven. Culturen verspreiden deskundigheid: er zijn vroedvrouwen en genezers, krijgers en bouwers, boeren en wevers. De kennis binnen elk van die domeinen wordt gedeeld, en degenen met het diepste inzicht zijn de gidsen en leraren voor de anderen.' Daniel Goleman. (2013) *Aandacht. Het fundament van emotionele intelligentie*.

MODEL HYBRIDE KUNSTEDUCATIE

© M.T.A. van de Kamp, 2010, 2013 - Model Hybride Kunsteducatie.

vaardigheden in een aantal verschillende kunstkennis-domeinen steeds verder ontwikkeld. Kunstzinnige leerprocessen kunnen oneindig gevarieerd zijn. Daarom zou in een doorlopende leerlijn voor kunsteducatie ruimte geboden moeten worden voor verschillen tussen leerlingen, docenten en scholen, en voor de variëteit en het karakter van kunst. Tegelijkertijd zou een stimulans geboden moeten worden tot verbeteringen van het leren.

FLEXIBELE, ONTWIKKELINGSGERICHTE INSTRUMENTEN

Doorlopende leerlijnen kunnen als flexibele ontwikkelingsgerichte instrumenten ingezet worden. In de eigen onderwijspraktijk zouden docenten vanuit hun eigen succeservaringen (ook die volgens hun leerlingen) kunnen bestuderen hoe zij vanuit die ervaringen vernieuwingen en verbeteringen gefaseerd vorm kunnen geven, steeds in overleg met leerlingen en collega's. In een iteratief onderzoeksproces kunnen steeds diepgaandere inzichten ontstaan. Inzichten over de wijze waarop kennis *over* en *door* kunst door leerlingen geconstrueerd wordt en goede manieren waarop docenten kunstkennis en kunstvaardigheden van leerlingen

zouden kunnen bevorderen. Docenten kunnen het curriculum dan doorlopend verbeteren, vanuit steeds diepgaandere inzichten in wat het leren *over* en *door* kunst voor leerlingen effectief en betekenisvol maakt. Dat vereist hoogwaardige en actuele inzichten over kunst, vakdidactische, psychologische, pedagogische en onderwijskundige ontwikkelingen. Bovendien vereist het creatieve vermogens van kunstvakdocenten, om zo betekenisvolle leerinhouden en lessen *over* en *door* kunst vorm te geven.

KUNSTVAKKENNIS

Voor het VO wordt op de HBO-kunstvakopleidingen hard gewerkt aan deze kunstvak kennis zoals de kennisbasis voor kunstvakdocenten laat zien. Anderzijds zijn er knelpunten geconstateerd in het rapport Van Meerkerk & Frankenhuis, *Citroenen proeven* (2013). In het PO worden met het oog op *Cultuureducatie met Kwaliteit* momenteel veel trajecten gericht op deskundigheidsbevordering ontwikkeld. Toch kunnen deze trajecten met betrekking tot kunstzinnige oriëntatie de specifieke kennis en inbreng van vakleerkrachten - opgeleide experts als docent in de kunstvakken - niet werkelijk vervangen. Elk onderzoek naar onderwijsverbetering

DE DOORLOPENDE LEERLIJN HYBRIDE KUNSTEDUCATIE

> De Kunstvaardigheden leerlijn.

Deze leerlijn is gericht op het steeds verder ontwikkelen van het geheel van de 21ste-eeuwse kunstvaardigheden: affectieve, sensomotorische, creatieve, cognitieve, metacognitieve en sociale vaardigheden in het domein van de kunst.

> **De conceptuele - kunstkennis - leerlijn.** Deze leerlijn is gericht op het leren door en over kunst in verschillende contexten, vanuit ervaringen met actuele kunstcontexten. De conceptuele - kunstkennis - leerlijn wordt gekenmerkt door *embodied*, *imaginative cognition* en bestaat uit vier kennisdomeinen: kunst (vocabulaire) kennis; conceptuele kennis (kernconcepten en contexten als tijden, plaatsen en functies van kunst); procedurele kennis (en attitudes) en metacognitieve kennis.

laat zien hoe essentieel de kennis en rol van de vakdocent is en hoeveel expertise vereist is om complexe kennisprocessen - zoals die van kunst - goed te kunnen begeleiden. Wanneer kunsteducatie met kwaliteit werkelijk kwalitatief goed ingevuld zou moeten kunnen worden, zouden de kunstvakleerkrachten weer een rol van betekenis moeten kunnen spelen in de kunstzinnige oriëntatie in het PO. Dan pas wordt het belang van kwalitatief goed leren *over* en *door* kunst - als een van de kerndomeinen - werkelijk erkend. ❖

Marie-Thérèse van de Kamp is vakdidacticus bij de Universiteit van Amsterdam, projectleider Expertisecentrum Kunsttheorie en docent kunstvakken, Theresialyceum, Tilburg.

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

> Geraadpleegde bronnen en toelichting zijn te vinden op www.expertisecentrum-kunsttheorie.nl/cms_data/leerlijn_hybride_kunsteducatie.pdf.

Kijkkunst & DOEKUNST

INTERVIEW MET MARGRIET GERSIE, DIRECTEUR VAN KUNSTGEBOUW

Sinds 2013 moet *Kunstgebouw* - expert voor kunst en cultuur in Zuid-Holland - het met een derde van het personeel doen. De bovenverdieping van het pand staat leeg en men richt zich alleen nog op het primair onderwijs. Margriet Gersie, directeur van Kunstgebouw licht het beleid toe.

AUTEUR: JANNEKE VAN WIJK // PO

In Zuid-Holland hebben gemeenten tot eind 2016 middelen ingezet om deel te nemen aan de Deelregeling *Cultuureducatie met Kwaliteit*. Kunstgebouw in Rijswijk ondersteunt de gemeenten hierbij, helpt het primair onderwijs om hun cultuureducatieve vraag goed te formuleren en helpt lokale culturele instellingen om daar een goed antwoord op te vinden. Kunstgebouw ontvangt hiervoor een basissubsidie van de provincie.

Maken jullie gebruik van leerplankaders bij jullie aanbod?

'Voor onze cultuureducatieve programma's *Kijk|Kunst* en *Doe|Kunst* laten wij ons voor een belangrijk deel inspireren door *Cultuur in de Spiegel*. Onze programma's zijn geen leerplan op zichzelf. Ze bieden bouwstenen voor de school om aan de slag te gaan: wat doe je op school, wat haal je in de buurt en wat verderop in de wereld? Dat 'verderop in de wereld' is vaak *Kijk|Kunst* en/of *Doe|Kunst*. We werken vooral voor scholen op het platteland. Het zijn zo'n vierhonderd scholen. Wij hebben veel ervaring en kennen de scholen goed. Vanuit die kennis en ervaring maken wij *Kijk|Kunst* en *Doe|Kunst* en stellen we het rooster samen. Om de eenvoudige reden dat het dan betaalbaar blijft.'

Werken jullie altijd met leerlijnen?

'We doen dit nu zo'n vijftien jaar. Het programma past zich aan de ontwikkelingen aan. Vijftien jaar geleden werd er meer door de provincie betaald. Scholen moesten tegenwoordig naar verhouding meer zelf betalen, maar ze hebben niet meer geld gekregen. Wij hadden zelf vroeger meer mensen in dienst die glasslessen kon-

den geven. Tegenwoordig bieden we ook digitale opdrachten, zodat de leerlingen individueel of in groepjes aan het werk kunnen om bijvoorbeeld de voorstelling te verwerken. We testen alles altijd met mensen uit het onderwijs, zodat we weten of het aansluit.'

Krijgen de leerkrachten er uren voor om het materiaal uit te testen?

'Dat ligt aan de scholen zelf en het wisselt per school. In elke gemeente waar scholen meedoen aan het programma is een werkgroep van leerkrachten en schooldirecties die met elkaar een aantal praktische dingen regelt, zoals het rooster verfijnen, het vervoer afspreken, enzovoort. Deze werkgroepen zorgen er ook voor dat de betrokkenheid van de scholen zo groot mogelijk wordt gehouden.'

Is er eigenlijk de laatste twintig jaar wel wat veranderd op het gebied van leerplankaders en leerlijnen?

'Wij bieden ruim vijftien jaar cultuureducatieve programma's aan. Destijds was er nog niet zo'n goede onderbouwing als *Cultuur in de Spiegel*. De vragen blijven: wat leren onze kinderen, wanneer doen we het goed? Dat blijft een ingewikkeld vraagstuk waarop nog geen eenduidig antwoord gevonden is.'

Is dat echt zo ingewikkeld of doet iedereen daar ingewikkeld over?

'Wat aan cultuureducatief aanbod de school binnenkomt, is heel divers. Er is geen allesomvattende methode cultuureducatie zoals voor taal en rekenen. Het is daarom moeilijk vast te stellen wat kinderen concreet in welke groep geleerd moeten hebben. Je kan wel aangeven

waarmee kinderen in aanraking zijn gekomen en wat ze verwerkt hebben. Bijna al onze digitale verwerkingsopdrachten bij *Kijk|Kunst* en *Doe|Kunst* monden uit in een product, zodat je kan zien wat het kind met de stof heeft gedaan. Bijvoorbeeld: componeer zelf een muziekstuk, maak een stripverhaal of een poster. Als het goed is, zie je dan wat het kind geleerd heeft.'

Hoe help je kinderen die totaal niet tevreden zijn over wat ze gemaakt hebben, kinderen die denken: 'Ik kan het helemaal niet'?

'Dat is het werk van de groepsleerkracht om daar iets mee te doen. Wij bieden de bouwstenen.'

Wat voor bouwstenen bieden jullie de docent dan om zo'n kunstwerk te beoordelen?

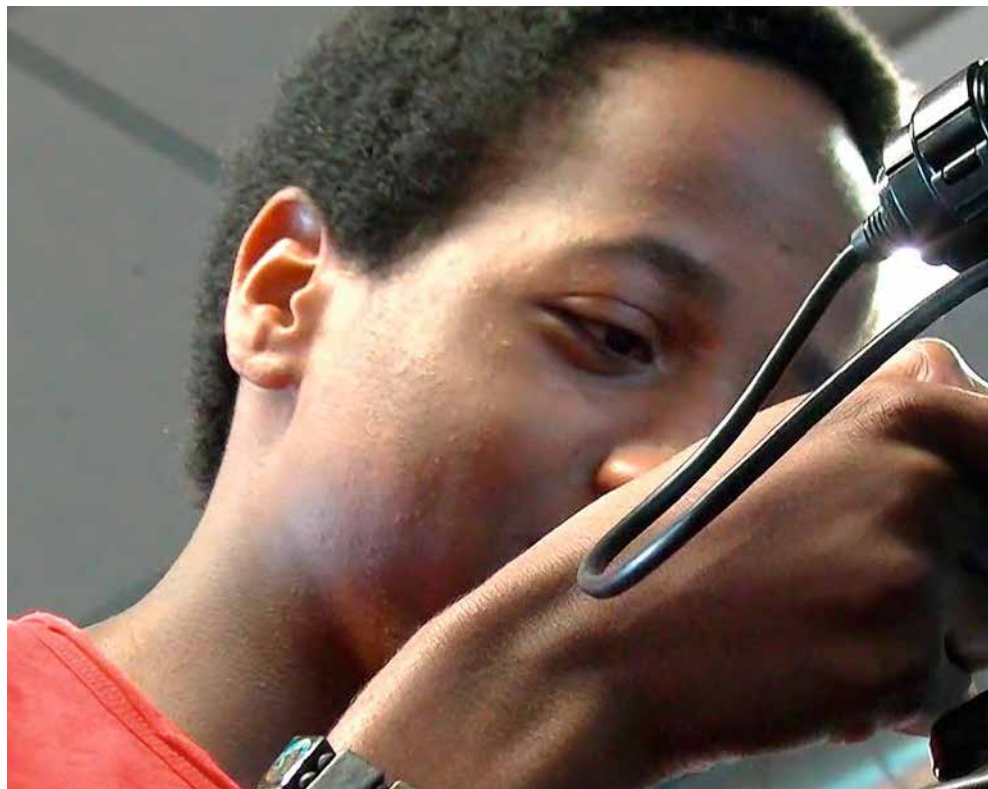
'In onze handleidingen formuleren we voor de leerkracht wat de doelstellingen van het project zijn. Dat zou handvatten moeten bieden om het werk te beoordelen. Hoe je dat beoordeelt, komt ook aan op de pedagogische kwaliteiten van de leerkracht. Maar dat geldt ook voor gym. Je kijkt naar de ontwikkelingsfase van een kind en hoe het kind in elkaar zit.'

Wie trekt de kar bij de scholen?

'Wij sluiten het contract met de schooldirectie of met het schoolbestuur. Heel soms met de gemeente. De contactpersoon is - als die er is - meestal de ICC'er. In de praktijk is het belangrijk hoe de directeur over cultuureducatie denkt en bij sommige scholen is het bestuur heel bepalend. Wij kunnen van alles aanleveren maar uiteindelijk gaat het erom wat de school ermee doet.' ♦

WAT IS BIG PICTURE?

Big Picture is een onderwijsvorm waarbij de interesse van de leerling het uitgangspunt vormt. Leerlingen onderzoeken zelfgekozen onderwerpen in projecten. In ieder project doen zij bronnenonderzoek, lopen ze stage en maken ze een levensecht product. Leerlingen maken bijvoorbeeld modellen, ontwerpen eigen kleding, bereiden workshops voor of maken een fotoreportage. Aan het eind van een periode wordt het project afgerond met een presentatie voor ouders, leerlingen en docent. Leerlijnen van de verschillende vakken worden in de projecten geïntegreerd doordat de leerling van tevoren doelen opstelt en plannen maakt. Voor kunst & cultuur betekent dit dat leerlingen in elk project een product maken dat past bij hun zelfgekozen onderwerp. Bij het ontwerp, de materiaalkeuze en de uitvoering worden ze begeleid door de kunst & cultuur-docent.

Raidjein. Foto: Paulito Lazarom

VALT ER HIER NOG WAT TE LEREN?

LEERLINGEN ALS DOCUMENTAIREMAKER

De leerlingen van de Big Picture 4-HAVO-klas van het *Lentiz Kastanjecollege in Maassluis* maakten samen met hun docent een documentaire over wat zij ervaren als goed onderwijs. Onder de professionele begeleiding van een filmmaakster doorliepen zij het proces dat leidt tot een film en reflecteerden ze op hun onderwijs.

**AUTEURS: INGE SPAANDER EN
VERENA VAN DER HOEK // VO**

Leerling Verena van der Hoek: 'In maart dit jaar zijn wij begonnen met het project *Valt er hier nog wat te leren?*, een project om onze bijzondere vorm van onderwijs, *Big Picture*, aan de rest van Nederland te laten zien. Er werd altijd al gepraat dat er een real life soap over onze klas gemaakt moest worden, omdat we zo'n leuke en vooral aparte groep zijn. En nu kregen we ineens te horen dat we een documentaire gingen maken! Wij, als klas, zouden samen een documentaire gaan maken. Iedereen was gelijk enthousiast, maar er waren vooral veel vragen. 'Hoe gaan we dat dan doen? Wat willen we laten zien? Hoe brengen we dit in beeld?' Gelukkig hadden we Susannah, een vriendin van onze docent Inge en filmmaakster, om ons te helpen. Susannah leerde ons meer over de verschillende cameraperspectieven, wat voor invloed die hadden op het beeld, en hoe de kijker dit zou interpreteren. We moesten rekening houden met geluid, licht en de omgeving. En, vooral, de onwetendheid van de kijker. Wij weten wat

we vertellen, maar de kijker heeft geen idee van hoe het er bij ons aan toe gaat. Na een cameratraining kregen we twee camera's tot onze beschikking. Een maand lang hadden we de tijd om aan de wereld te laten zien hoe wij in ons onderwijs staan. Wat leren wij nou dat anders is dan anders? Waarom willen we dit laten zien? Hoe willen we dit laten zien? We begonnen met een brainstorm. We werden onderverdeeld in verschillende groepen, wisselden deze weer af, maakten mindmaps, vulden elkaar aan, gingen in discussie en we schraptten dingen van de ellenlange lijst over ons onderwijs. Wat er overbleef was een zorgvuldig samengestelde lijst van de zaken die wij écht belangrijk vonden om te laten zien. En toen was het zover. Bomvol ideeën en met onze pas verworven kennis, waren we er klaar voor. Het filmen kon beginnen! Elke week filmden twee van de vier groepen situaties die zij wilden laten zien, zodat er aan het eind van de week een berg aan materiaal verscheen waar Susannah zich op kon uitleven. Iedere vrijdag bespraken we het ingeleverde

materiaal. Er werden fouten gemaakt, er werd feedback gegeven, gekeken naar wat er anders kon en op welke manier dit kon. Er werd beleefd, en we werden ons bewust van de invloed die deze vorm van onderwijs op onze toekomst zou hebben. En bovenal werd er geleerd.'

DOCENT INGE SPAANDER

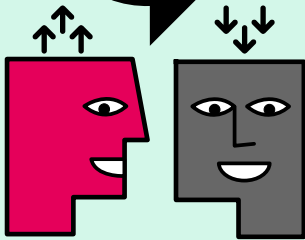
'Ik geloof dat leerlingen sneller en meer leren als zij zelf vorm mogen geven aan dat leren. Zo richten wij ook ons onderwijs in. Door de inhoud van verschillende vakken te koppelen aan een interesse van de individuele leerling ontstaat niet alleen samenhang, maar ervaart de leerling ook een urgentie tot het behalen van de opgestelde doelen. In dit gezamenlijk project wilde ik samen met de leerlingen reflecteren op ons onderwijs. De keuze voor een documentaire zorgde voor een heel scala aan leermogelijkheden. Niet alleen was er ruimte voor reflectie, ook kon de klas leren omgaan met filmmateriaal en kennis opdoen over het maakproces van een film. Het is te gek om professionals en goede apparatuur in je onderwijs te kunnen betrekken. De leersituatie

wordt realistischer en uitdagender. Het bekend raken met het maakproces van een documentaire geeft de leerlingen daarnaast een objectievere kijk op film. Doordat ze de keuze van de maker hebben leren zien en kunnen duiden, kunnen zij de boodschap en het doel van beelden nu beter begrijpen.' ❖

DE PROFESSIONAL SUSANNAH BURNETTE

'Mijn motto is: samen mooie dingen maken. Ook in dit project hebben we dat gedaan. Het was super om de leerlingen de ruimte te geven en met professionele apparatuur en een theoretische achtergrond aan het werk te gaan. Door iedere week feedback te geven, groeiden de leerlingen in hun vaardigheden. Ieder vond zijn eigen rol en zo kon iedereen groeien. Het resultaat is ernaar: een documentaire waarin leerlingen een actieve rol hebben gespeeld.'

WAT JE MOET WETEN!

EEN NADERE TOELICHTING OP HET ENTREERECHT

In de CAO VO 2014-2015 zijn nadere afspraken gemaakt over het entreerecht. Het entreerecht op een LD-functie kan t/m 31 juli 2015 geëffectueerd worden. Daarna houdt het op te bestaan. Dus een eerstegraads docent die het komende schooljaar voor meer dan 50% van de bij de werktijdfactor behorende lestaak in de bovenbouw van HAVO/VWO lesgeeft, heeft recht op een LD-functie. Wie nu voor een master studeert, heeft nog tot 1 augustus 2017 de tijd om de studie af te ronden en komt dan in aanmerking voor het entreerecht

als hij aan de voorwaarden van het entreerecht voldoet.

In de nieuwe CAO VO is opgenomen dat een docent die op basis van het entreerecht een LD-functie heeft gekregen tot uiterlijk 1 augustus 2016 de mogelijkheid krijgt om te voldoen aan de eisen die op basis van de LD-functie aan hem worden gesteld zoals beschreven en gewaardeerd op basis van het functiewaarderingssysteem FUWA-VO. Wanneer een docent binnen de gestelde termijn niet aan die eisen voldoet, kan hij worden teruggezet in de oude functie (met het oude salaris). De beoordeling hiervan moet op de gebruikelijke, objectieve en op school vastgelegde wijze plaatsvinden door functionerings- en beoordelingsgesprekken. Naast het recht op een LD-functie (bij het voldoen aan de drie criteria, eerstegraads bevoegd, op structurele formatie, meer dan 50% lesgeven in de bovenbouw) is er dus ook de plicht om te voldoen aan de functie-eisen van de schooleigen LD-functie. Tenslotte is er in de CAO VO duidelijkheid verschaft over wat dient te worden verstaan

onder 'structureel lesgeven in de bovenbouw'. Bij de introductie van het entreerecht in 2009 is bedoeld aan te geven dat het hierbij gaat om inzet op structurele formatie, niet zijnde een vervanging dan wel projectformatie. In de afgelopen tijd hebben we gemerkt dat deze term aanleiding gaf voor een andere, niet bedoelde, uitleg, namelijk dat structureel lesgeven in de bovenbouw zou inhouden dat op basis van de inzet in de bovenbouw in de afgelopen jaren een recht op entreerecht zou ontstaan.

Betekent het laatste dat een docent van het ene moment op het andere voor een deel of geheel uit de bovenbouw kan worden gehaald om de docent zo het recht op een LD-functie te onthouden? Uitgangspunt is dat de werkgever de schoolorganisatie zo kan en mag inrichten als zij noodzakelijk acht voor een kwalitatief en financieel optimale onderwijsorganisatie. Daarbij moet de werkgever rekening houden met rechten en plichten én transparant beleid opstellen over de wijze waarop zij dat wil vormgeven. Zomaar en willekeurig inzetten van docenten kan een werkgever dus niet. De

werkgever moet in de afgelopen jaren een bewust toedelingsbeleid hebben gehanteerd waarbij met de competenties van de docenten en het aanstaande entreerecht rekening is gehouden. Tevens gaan we ervan uit dat de ambities van een docent met betrekking tot de LD-functie in de gesprekscyclus onderwerp van gesprek zijn geweest. Wanneer door de werkgever dan nu het moment wordt aangegrepen om onder het entreerecht uit te komen, dan zou dat opgevat kunnen worden als een oneigenlijke toepassing van de CAO-bepalingen en het onthouden van promotie voor docenten die zicht hadden op een hogere functie.

In de praktijk zal dit betekenen dat er op scholen geschoven wordt met boven- en onderbouwinzet. Dat is onvermijdelijk en niet in alle gevallen onredelijk of onrechtmatig. Een organisatie moet betaalbaar blijven en aan de andere kant de rechten en mogelijkheden van werknemers (ook op promotie!) borgen. Zorg dat u goed geïnformeerd bent over het toedelingsbeleid en de criteria die de werkgever daaraan stelt. Geef indien nodig uw ambitie en uw inzet richting een LD-functie aan. ●

TUSSEN WAL EN SCHIP?

"HET WACHTEN IS OP
VERVOLGDICUSSIES
OVER DIT ONDERWERP DIE
ZEKER OVERAL
ZULLEN ONTSTAAN"

OP ZOEK NAAR DE ENIGE ECHTE ERFGOEDLEERLIJN

Niet eerder bogen in Nederland zoveel mensen zich gelijktijdig over leerlijnen voor de kunstvakken. In alle 54 regio's die deelnemen aan het programma *Cultuureducatie met Kwaliteit* is men bezig met de ontwikkeling van leerlijnen. En langzamerhand worden de eerste resultaten zichtbaar.

AUTEUR: MELISSA DE VREEDE // PO

Gelijktijdig werkte de SLO aan het leerplankader Kunstzinnige Oriëntatie dat sinds kort voor iedereen beschikbaar is. Daarin werden vier leerlijnen uitgewerkt voor de vakken muziek, beeldend, dans en drama. De docenten dans en drama zijn blij dat hun vakken elk apart zijn uitgewerkt, maar de consultants erfgoed, literatuur en mediawijsheid zijn een andere mening toegedaan. Zij hadden graag nog 'hun' drie leerlijnen toegevoegd willen zien.

SAMEN OF APART

Eind 2013 inventariseerde het LKCA hoeveel erfgoedleerlijnen er op dat moment digitaal beschikbaar waren. Dat waren er meer dan twintig, al bleek het begrip leerlijn in de meeste gevallen nogal ruim geïnterpreteerd. Er was lang niet altijd sprake van een opbouw over verschillende (leer)jaren of leeftijdscategorieën, maar daar lijkt verandering in te komen. Meer en meer wordt gewerkt aan echte leerlijnen, die volgens SLO worden gekenmerkt door 'een beredeneerde opbouw van tussendoelen en inhouden naar een einddoel'.

De provinciale erfgoedconsultanten die bijna allen betrokken zijn bij *Cultuureducatie met Kwaliteit* komen regelmatig bijeen om van gedachten te wisselen. Het spreekt vanzelf dat leerlijnen de laatste paar keer een geliefd thema is. En dan blijkt dat elke regio een andere aanpak kiest. Doorgaans wordt erfgoedonderwijs opgenomen in het totale programma voor cultuuronderwijs dat voor iedere school in overleg wordt geconcipieerd. De erfgoedspecialisten trekken dan samen op

met hun collega's van de kunstvakken en maken gezamenlijk een plan voor de invulling van de schoolwensen. Zo gebeurt dat bijvoorbeeld in Utrecht, waar Kunst Centraal en LEU (Landschap Erfgoed Utrecht) samenwerken. En ook bij Kunst & Cultuur Drenthe wordt een integraal aanbod cultuuronderwijs nagestreefd. Het prachtig vormgegeven boekje *Een bouwwerk maken* moet scholen helpen een eigen leerlijn cultuuronderwijs te 'bouwen'. Linda Reinalda, adviseur cultuuronderwijs met erfgoed als specialiteit, vertelt daarover: 'De inspiratie hiervoor kwam uit Engeland. Welke vijftig culturele activiteiten zou iedereen eigenlijk vóór zijn zestiende moeten hebben ondernomen, was de vraag waarmee we begonnen. We maakten eerst een publicatie die wij het 'beleidsboek' noemen: *Bovenop de toren*. Daarin staat beschreven wat de juiste culturele activiteiten zijn en welke leeropbrengsten moeten worden nagestreefd. Het is een pleidooi voor het aanbieden van cultuuronderwijs in samenhang, zodat je niet - zoals meestal gebeurt - blijft steken in incidentele kennismakingsprojecten. *Een bouwwerk maken* is meer een praktische handleiding waarmee leerkrachten direct aan de slag kunnen.'

EIGEN ERFGOEDLIJNEN

In een aantal andere provincies wordt gewerkt aan een aparte erfgoedleerlijn. Zo ook in Groningen bij KunstStation C. Vanuit deze instelling wordt in verschillende gemeenten gewerkt aan de hand van de werkmap *Tante van de Tijd*. Ieder jaar gaan de leerlingen op bezoek bij een erfgoedlocatie in de omgeving. De lessen beginnen stevast met een introductiefilmpje en met het Tante van de Tijd-lied, een echte meezinger die de kinderen al snel onder de knie hebben. Aan het eind van de basisschoolleeftijd hebben de leerlingen zelf een boekje samengesteld waarin alle bezoeken en erfgoedwerkstukken zijn opgenomen. Voor het formuleren van de opdrachten en het lesmateriaal is vanzelfsprekend rekening gehouden met de kerndoelen. De wens bestaat nu om te kijken wat de opbrengst van het onderzoek *Cultuur in de Spiegel* zou kunnen bijdragen aan de leerlijn en ook de uitwerking van de kerndoelen in TULE zal er nog eens goed naast worden gelegd.

Voor enkele Friese regio's vormt TULE uitgangspunt en dan met name kerndoel 56 (= De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed). Anja Sinnige van Keunstwurk legt uit hoe ze daar te werk gaan: 'Het cultuurpanel in Stellingwerf (Oost en West), waarin de aanbieders cultureel erfgoed zijn vertegenwoordigd, koos TULE als uitgangspunt. Aan de muur hingen we vellen met het TULE-overzicht waarop alle activiteiten werden ingevuld die de instellingen al hadden ontwikkeld voor het onderwijs. Zo zagen we waar hiaten zitten. En daar wordt dan aan gewerkt. Kortom, het bestaande aanbod wordt op de doelen gelegd. Iedere school kan op basis daarvan zijn eigen leerlijn invullen. De komende drie jaar gaan er in die regio tien scholen mee aan de slag. Aan het eind van deze periode ligt er een algemene erfgoedleerlijn waar ook de andere scholen (circa vijftig) mee kunnen werken.'

Ook Gelderland maakt dankbaar gebruik van TULE, maar dan met name van de uitwerking van kerndoel 52 die de tijdvakken omvat. Ben Bregman van Gelders Erfgoed licht de werkwijze toe: 'We vragen per gemeente waar bijvoorbeeld iets over de middeleeuwen te vinden is, waar iets over de industrialisatie en over de wereldoorlogen. Zo kijken we of alle perioden gedekt zijn en hoe we eventuele gaten kunnen vullen.'

In Noord-Holland wordt niet het cultureel erfgoed als startpunt genomen, maar de ontwikkeling van het kind. Vibeke Roeper van de Cultuurcompagnie: 'We kijken wat past bij welke leeftijd. Wanneer gaan kinderen met opa en oma in gesprek en wanneer kunnen we het beste canonvenster De Beemster aan de orde stellen? Mediaspoor vormt de leidraad voor de leerlijn erfgoed in onze provincie. Hierin is van groot belang 'hoe vertel je een verhaal'. Verder kijken we natuurlijk overal op welk moment

een lokale partner bij de uitvoering betrokken kan worden. De Noord-Hollandse erfgoediconen krijgen er vanzelfsprekend een plaats in. Zo ontwikkelen we modules waar scholen mee aan de slag kunnen.'

In Brabant wordt vooral rekening gehouden met de wens van de school. Zie in deze Kunstzone ook het artikel *Aftrappen met erfgoed* op de pagina's 66 en 67. De handleiding *Wijzer met erfgoededucatie* helpt leerkrachten die erfgoed als speerpunt hebben gekozen.

SAMENHANG

Volgens de professionals in de erfgoededucatie is het dus zeker mogelijk een specifieke erfgoedleerlijn te ontwikkelen. Zij hebben zich - soms moeizaam - een plek verworven binnen het programma *Cultuureducatie met Kwaliteit* en willen een gelijkwaardige plek naast hun kunstvakcollega's, dus een eigen leerlijn. Maar SLO heeft na rijp beraad besloten geen aparte leerlijn erfgoed in het leerplankader op te nemen. Een belangrijk argument hiervoor is dat de opdracht van het ministerie van OCW was om de kerndoelen kunstzinnige oriëntatie in samenhang te behandelen en dus niet apart, zoals in TULE gebeurde. 'Cultureel erfgoed kan prima als thema worden gekozen,' aldus Stéfanie van Tuinen (projectleider bij SLO), 'dat staat ook op allerlei plekken in het leerplankader, maar wij merkten dat er, zodra we bij de verbeelding terechtkwamen, sprake was van veel overlapping. Vooral met de leerlijn beeldend. Wij zien erfgoed juist als iets heel belangrijks dat door alle andere vakdisciplines heengaat.'

Erfgoedonderwijs omvat verschillende leergebieden. Dat is de kracht, maar tegelijkertijd ook de zwakte, is de mening van de pessimisten. Je loopt het gevaar tussen wal en schip te belanden. En dat nu net op het moment dat in het kader van *Cultuureducatie met Kwaliteit* op zoveel plekken aan erfgoedonderwijs wordt gewerkt, vinden zij. De vrees bestaat dat scholen de beschikbare financiën niet meer voor erfgoededucatieve activiteiten zullen inzetten. Maar die angst is ongegrond, bezweren de vertegenwoordigers van het ministerie van OCW en Fonds voor Cultuurparticipatie. Erfgoededucatie blijft onderdeel van cultuureducatie. Daar verandert niks aan. Net zo min als er op korte termijn iets gaat veranderen aan de kerndoelen. Het wachten is op vervolgdiscussies over dit onderwerp die zeker overal zullen ontstaan.

Vooral als het Nederlands onderwijs zich héél geleidelijk en héél misschien richting een breed curriculum gaat begeven met structurele aandacht voor 21ste-eeuwse vaardigheden. De Onderwijsraad pleit in zijn advies *Een eigentijds curriculum* van mei 2014 voor de installatie van een permanent college dat de minister adviseert over herijking van het formele curriculum. Datzelfde college zou ook een nationaal debat op gang moeten brengen over de onderwijsdoelen, aldus de Onderwijsraad. Indien het ministerie dit advies opvolgt, krijgt het college een delicate én revolutionaire taak toebedeeld. Sinds 1917 is vrijheid van onderwijs in Nederland immers een bijzonder groot goed. ❖

Melissa de Vreede is senior projectleider cultuureducatie bij het LKCA.

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

- > **www.slo.kunstzinnigeoriëntatie.nl**: Leerplankader kunstzinnige oriëntatie
- > **www.lkca.nl**: Kennisdossier leerlijnen en erfgoededucatie in het primair onderwijs - een verkenning
- > **www.tule.slo.nl**: Uitwerking van ieder kerndoel in de zeven leergebieden
- > **www.mediaspoor.nl**: Doorlopende leerlijn media-educatie, ontwikkeld in Noord-Holland

WEER WOLVEN IN BEELD

Op de foto zien we Anne Sagel die met twee medestudenten een opdracht moet uitvoeren. Ze denkt: 'Wat zijn jongens soms vermoeiend om mee samen te werken!'

**REDACTIE EN SAMENSTELLING:
URSULA VAN DE BUNTE**

Foto: Remco Sanders

TAMTAM: IEDER KIND ZIJN EIGEN VERHAAL

EEN ALICE MOVES-PROJECT UITGELICHT

Marije van der Sande en Gérard Schiphorst geven met hun theatergezelschap TamTam objectvoorstellingen op scholen. Met voorwerpen, decor, muziek en licht scheppen ze een wereld waarin ieder kind zijn eigen verhaal kan bedenken. Een koffiepote wordt een hoofd, een zaag een boef, schoenspanners twee mannetjes. Welkom in de wereld van de fantasie!

AUTEUR: EEKE WERVERS // PO

Beeld uit *Zo slim als een ezel*.

belangrijk volgens Marije: 'Het brengt verschillende partijen bij elkaar om samen na te denken over cultuureducatie en de activiteiten eromheen. Wat wil je eigenlijk met cultuureducatie op je school? Waarom vind je cultuureducatie belangrijk en waar moet goede cultuureducatie aan voldoen?'

FANTASIE

Objectentheater laat kinderen op een andere manier naar de dingen kijken. Het prikkelt de fantasie en dat is belangrijk volgens Marije: 'Niet alleen voor kinderen, maar ook voor volwassenen. Het is voor mensen van alle leeftijden van belang dat je iets van verschillende kanten kunt bekijken.' Naast het prikkelen van de fantasie hebben de voorstellingen ook een ander doel. Ze laten je anders kijken naar jezelf. Bijvoorbeeld in de voorstelling *Roestige spijkers en*

ZO SLIM ALS EEN EZEL

Voor het basisonderwijs maakten Gérard en Marije *Zo slim als een ezel*, een spannende, ontroerende en geestige voorstelling over de avonturen van een ezel. Op de achtergrond zijn prachtige illustraties van kinderboekenschrijver en schilder Wim Hofman te zien. Waar gaat de voorstelling over? Marije: 'Als je weer eens iets fout hebt gedaan, zeggen ze: je bent zo dom als een ezel. Maar ezels zijn helemaal niet dom, ze moeten alleen uitvinden hoe alles werkt. Wie niet slim is, moet slim worden.' De voorstelling wordt ingezet als pilot in het kader van *Cultuureducatie met Kwaliteit* in Overijssel. Samen met een cultuurcoördinator van een basisschool, een PABO-docent en studenten van de lerarenopleiding drama maakten ze lesmateriaal bij de voorstelling. Cultuureducatie met Kwaliteit is

Beeld uit *Zo slim als een ezel*.

Gérard Schiphorst en Marije van der Sande van TamTam

andere helden, gemaakt met gevonden voorwerpen. Marije: 'Daarmee willen we kinderen laten zien dat hoe weggegooid of afgedankt je ook bent, je altijd ook iets waardevols bent. Ik geloof dat alles wat je meemaakt wordt opgeslagen in je brein. Later kun je dat weer tevoorschijn halen. Mark Mieras inspireert me, hij verwoordt wat ik bij de kinderen zie.'

DE PRAKTIJK

Mirjam de Jonge is leerkracht van groep 7-8 en cultuurcoördinator op Kindcentrum Het Kompas. Mirjam had de voorstelling *Zo slim als een ezel* al eens gezien en zag meteen veel aanknopingspunten met verschillende vakken. Ze wilde dan ook graag meedoen aan de pilot van Cultuureducatie met Kwaliteit in Overijssel. Aantrekkelijk was natuurlijk de gratis voorstelling voor de school, maar de echte meerwaarde lag in de verbinding met andere vakken. Tijdens het project werd samengewerkt met de Katholieke PABO Zwolle. Studenten van deze lerarenopleiding verzorgden lessen voor de leerlingen en maakten samen met de leerlingen objectentheater. Met spullen uit het magazijn maakten de leerlingen hun eigen verhaal. Mirjam: 'De leerlingen waren zo enthousiast dat ze ook thuis allerlei voorwerpen verzamelden voor een rol in de voorstelling. Het kwetsbare ezeltje uit de voorstelling dat groeit en steeds weerbaarder wordt was een grote inspiratiebron. Je zag de leerlingen intensief werken aan de opdrachten en filmpjes maken van hun eigen voorstelling.' Kunstvakken koppelen aan zaakvakken is belangrijk op Kindcentrum Het Kompas. *Zo slim als een ezel* wordt gekoppeld aan de sociaal-emotionele ontwikkeling en de 'kanjertraining', gericht op weerbaarheid tegen pesten.

Marije: 'Het was ook de bedoeling dat we met de studenten een dramaleerlijn zouden ontwikkelen, maar dat bleek voor hen toch wat te hoog gegrepen. Liever werkten ze in de praktijk of aan het receptenboekje. Die leerlijn komt dus nog.'

"DE LEERLINGEN WAREN ZO ENTHOUSIAST DAT ZE OOK THUIS ALLERLEI VOORWERPEN VERZAMELDEN VOOR EEN ROL IN DE VOORSTELLING"

RECEPTENBOEKJE

Marije ontwikkelt een receptenboekje voor leerkrachten en theatermakers bij *Zo slim als een ezel*. Het deel voor leerkrachten bevat losse ideeën en complete lessen voor verwerkingsopdrachten in de klas voor en na de voorstelling. Ideeën en lessen zijn uitgesplitst per discipline, zodat je zo aan het werk kunt met de leerlingen. Marije: 'Tijdens de voorstelling vliegt Ezel en zie je de aarde van bovenaf, een prachtige getekende landkaart van Wim Hofman. Dat is een mooi uitgangspunt voor het lezen van kaarten en plattegronden. Het boekje staat vol met dat soort lessuggesties voor de leerkracht.' Daarnaast bevat het boekje een vragenlijst voor theatermakers om te helpen een passende voorstelling voor het onderwijs te maken. 'Door aan te sluiten bij de wensen van de school en

de leerkracht maak je een voorstelling waar scholen echt iets aan hebben. Je moet als theatermaker weten wat er op een school speelt en hoe je daarbij kunt aansluiten. Natuurlijk mag dat niet ten koste gaan van je artistieke, want dat maakt je als theatermaker nu juist bijzonder.'

Het receptenboekje bevat ook een lijst met randvoorwaarden voor scholen.

Is er bijvoorbeeld een ruimte voor honderd kinderen en kan die goed verduisterd worden? Marije: 'Soms denkt een leerkracht dat verduisteren met gele gordijnen wel voldoende is, maar voor onze voorstellingen moet het echt donker zijn!'

OBJECTEN

In je eigen hoofd zelf een verhaal maken naar aanleiding van een voorstelling, daar gaat het om bij objectentheater. De prachtige beelden en het gebrek aan tekst maken de voorstellingen geschikt voor alle leeftijden. Een voorbeeld is *To have or not to have*, een voorstelling over hebzucht, jaloezie, overmoed, egoïsme, domheid en andere zeer herkenbare menselijke eigenschappen. Met hebzucht als thema denken bankdirecteuren daarbij aan geld, kleuters aan knikkers. Het thema blijft gelijk, de voorstelling krijgt alleen andere accenten. Objectentheater maakt gebruik van de dierlijke of menselijke kant van voorwerpen. Een rode emaille koffiepote wordt op z'n kop een dier. De beelden zijn sterk genoeg om een heel verhaal te vertellen. Daardoor zijn de voorstellingen voor alle leeftijden en internationaal. ❖

Eeke Wervers is senior projectleider cultuureducatie bij het LKCA.

TAMTAM

TamTam is het theatergezelschap van Gérard Schiphorst en Marije van der Sande. Gérard is theatermaker en kunstenaar, Marije was leerkracht en vakleerkracht drama op een Montessorischool en is nu ook theatermaker. Samen maken ze al 35 jaar prachtige voorstellingen. Meer informatie over TamTam en hun voorstellingen vind je op www.alicemoves.nl.

@WEB

LEER-PLAN

'Toch lijkt een groot aantal leerlingen en studenten weinig gemotiveerd voor het leren, valt ons op. Zij ervaren het recht op onderwijs louter als een plicht. Gaan leerlingen graag naar school om elkaar te ontmoeten, beduidend minder enthousiast lijken ze voor veel lessen. Bij schoolbezoeken zie ik hun houding en gebrek aan enthousiasme tijdens de lessen en colleges. Hebben ze wel plezier in leren? Waarom zijn onze leerlingen minder gemotiveerd dan leerlingen in andere landen? Zijn de lessen te saai? Het rooster een keurslijf? Dagen we de leerlingen wel genoeg uit? We weten ook dat als we onze betere leerlingen beter weten te motiveren zodat ze hogere prestaties leveren, dat van doorslaggevende betekenis is voor ons land, voor de vernieuwingskracht van onze samenleving. Het zou mooi zijn als meer leerlingen en studenten plezier in leren hebben.'

Citaat uit het voorwoord van mevr. drs. A.S. Roeters, inspecteur-generaal van het onderwijs, in het Onderwijsverslag over schooljaar 2012-2013. Utrecht, april 2014

Ik kan me werkelijk niet voorstellen dat er docenten zijn die hun schouders ophalen bij de conclusie van de inspectie van het onderwijs dat het slecht gesteld is met de motivatie van onze leerlingen. Ik raak van zo'n bericht even van slag. Eigenlijk vermoedde ik wel zoiets, maar nu het zo zwart op wit staat,

komt het echt aan. In vergelijking met andere landen doen wij het niet zo goed. Of dat wordt veroorzaakt door onze welvaart en wij als ouders onze kinderen teveel verwennen, doet voor ons docenten niet zo ter zake. We zullen ermee moeten dealen. Hoe maak ik mijn klas alert(er) en leergierig(er)? Gemotiveerder?

AUTEUR: THEA VUIK

Er zijn nogal wat onderzoeken die aantonen dat met name samenwerken een gunstige uitwerking heeft op de motivatie. Motivatieproblemen blij je te kunnen aanpakken door de leerlingen goed te leren samenwerken. Met andere woorden: samenwerken motiveert. Hierbij is een belangrijke taak voor de docent weggelegd. Het zijn de leraren die de regels en vaardigheden voor samenwerking moeten bijbrengen.

Een goede communicatie is daarbij onmisbaar en ook dat doe je niet zomaar. Je moet leerlingen leren om goede afspraken te maken: wie doet wat, hoe wordt het precies aangepakt en wanneer moet het klaar zijn? Hoe voer je een goede discussie, hoe help je elkaar? Hoe verdeel je het werk, zodat iedereen ongeveer evenveel te doen heeft? Daarbij moet je er ook weer op letten dat niet iedereen altijd dezelfde soort klussen doet. Docenten hebben een heel belangrijke rol bij het begeleiden van dit proces. Zij moeten alles goed in de gaten houden en ingrijpen wanneer dat nodig is. Kortom, zij moeten het proces bewaken en alle lijntjes komen bijeen bij deze - noem het maar - projectleider. Daar wil je graag een handig hulpmiddel bij. Je bent misschien met verschillende projecten bezig en je krijgt van alle kanten informatie te verwerken. Leerlingen die verschillende taken op verschillende momenten oppakken, hun mening (willen) geven of vragen hebben. De mentor die

ook betrokken is. Andere leerlingen die niet in de projectgroep zitten, maar toch feedback kunnen geven. Je hebt dan echt behoefte aan overzicht: al die taken, rollen, data en personen zouden in een overzicht moeten staan, zodat je een en ander kan beïnvloeden.

Zie je die lelijke planborden al in je lokaal hangen? Ik niet! Dus ging ik op zoek en kwam uit op www.trello.com. In *Trello* heeft ieder project een bord (board) dat je naar believen vol kunt plakken met blaadjes (lists). Ieder blaadje kun je een titel geven en daaronder plaats je - op datzelfde blaadje - een rij kaartjes van taken en/of activiteiten. Daarop kan iedereen die je uitgenodigd hebt, commentaar geven, een label hangen, een foto plakken en zelfs afvinklijstjes maken. Zo ontstaat er een soort online whiteboard waarop aantekeningen, planning, en post-its met to do's staan. Iedereen die aan het project werkt, kan overzichtelijk online (en door het downloaden van de Trello-app op telefoon of tablet) zien wie waaraan werkt en wat de voortgang is. Overall! In ongemotiveerd Nederland en daarbuiten. ♦

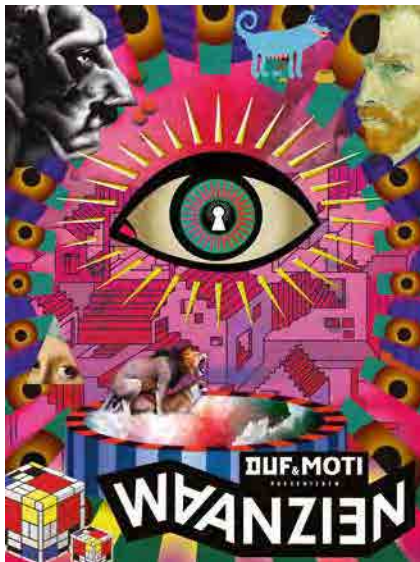
Het kind heeft recht op onderwijs dat is gericht op: de ontplooiing van het kind; respect voor mensenrechten en voor de eigen culturele identiteit, de waarden van het eigen land en van andere landen; vrede en verdraagzaamheid; gelijkheid tussen geslachten; vriendschap tussen alle volken en groepen en eerbied voor het milieu. Iedereen is vrij om een school naar eigen inzicht op te richten met inachtneming van deze beginselen en de door de overheid vastgestelde minimumnormen voor alle scholen.

Respect voor mensenrechten en voor de eigen culturele identiteit, de waarden van het eigen land en van andere landen; vrede en verdraagzaamheid; gelijkheid tussen geslachten; vriendschap tussen alle volken en groepen en eerbied voor het milieu. Iedereen is vrij om een school naar eigen inzicht op te richten met inachtneming van deze beginselen en de door de overheid vastgestelde minimumnormen voor alle scholen. Het kind heeft recht op onderwijs dat is gericht op: de ontplooiing van het kind.

Gelijkheid tussen geslachten; vriendschap tussen alle volken en groepen en eerbied voor het milieu. Iedereen is vrij om een school naar eigen inzicht op te richten met inachtneming van deze beginselen en de door de overheid vastgestelde minimumnormen voor alle scholen. Het kind heeft recht op onderwijs dat is gericht op: de ontplooiing van het kind; respect voor mensenrechten en voor de eigen culturele identiteit, de waarden van het eigen land en van andere landen; vrede en verdraagzaamheid. Iedereen is vrij om een school naar eigen inzicht op te richten met inachtneming van deze beginselen en de door de overheid vastgestelde minimumnormen.

Vriendschap tussen alle volken en groepen en eerbied voor het milieu. Iedereen is vrij om een school naar eigen inzicht op te richten met inachtneming van deze beginselen en de door de overheid vastgestelde minimumnormen voor alle scholen. Gelijkheid tussen geslachten. De ontplooiing van het kind; respect voor mensenrechten en vriendschap tussen alle volken en voor de eigen culturele identiteit, de waarden van het eigen land en van andere landen; vrede en verdraagzaamheid.

Campagnebeeld Waanzien

Word mediawijs bij MOTI

TENTOONSTELLING WAANZIEN LEIDT DE WEG NAAR MEDIAWIJSHEID

Onder zowel volwassenen als kinderen zijn mediawijze vaardigheden van steeds groter belang voor het beoordelen en verwerken van de dagelijkse informatiestroom. MOTI, Museum Of The Image in Breda, draagt hier als museum voor beeldcultuur zijn steentje aan bij. 'Beeldlezen' is bijvoorbeeld een centrale activiteit, met de succesvolle tentoonstelling *WAANZIEN* als een speelse reis op weg naar mediawijsheid.

AUTEUR: HENNY LUIJTEN // PO / VO

Zeg je MOTI, dan zeg je beeldcultuur. Bij het Museum Of The Image in Breda staat beeldcultuur en beeldlezen centraal. Het begrip beeldcultuur spreekt misschien niet voor iedereen boekdelen, maar is wel degelijk een fenomeen waar we allemaal dagelijks mee in aanraking komen. Beeldcultuur is namelijk de door mensen gevormde omgeving van beelden om ons heen: van magazinecovers en affiches tot fotojournalistiek, tv-programma's en websites. Juist in een tijd waarin een bombardement van beelden ons dagelijks leven bepaalt, is duiding van deze ontwikkeling van belang, met name onder kinderen en jongeren.

BEELDLEZEN

Met een focus op beeldcultuur en beeldlezen toont en duidt MOTI de dynamische wereld van beelden. MOTI vervult daarmee een voortrekkersrol als het gaat om duiding van beeldcultuur. Dit onder andere om adequaat in te spelen op gesignaleerde behoeftes

vanuit het onderwijs en het publiek. Het museum ziet het als zijn taak om mensen kennis te laten maken met de geschiedenis, betekenis en ontwikkeling van beeldcultuur. De spannende maar complexe hedendaagse beeldtaal vraagt om nieuwe vaardigheden. Hoe geven we betekenis aan de beeldenstroom die ons dagelijks bereikt?, is een vraag die MOTI daarbij stelt.

De tentoonstelling *WAANZIEN* geeft antwoorden en prikkelt het denkvermogen van 'kinderen van 8 tot 80' door middel van een interactieve leeromgeving. Verschillende aspecten van de huidige beeldcultuur komen daarbij aan bod. Zo ontdekken bezoekers meer over beeldmanipulatie en trucs van adverteerders. De tentoonstelling nodigt uit tot nadenken, een kritische blik en mediawijze vaardigheden. Stap voor stap leert de tentoonstelling spelenderwijs over social media, journalistiek, seksbeelden en schoonheidsidealen. *WAANZIEN* neemt je mee op een speelse reis naar mediawijs. De ideale afsluiter? Een Visuele Intelligencietest!

WAANZIEN EN MEDIAWIJSHEID

Wat doe jij met beeld en wat doet beeld met jou? Dat is de centrale vraag die bij de tentoonstelling wordt gesteld. Dit is tevens de kernvraag voor de interactieve leeromgeving, waarvoor MOTI nauw samenwerkt met Petra Boers en Suzanne Hertogs, hoofdredacteurs van boektijdschrift DUF. Hun boek *Waanwijs* verbeeldt mediawijsheid op speelse wijze. Doel van deze samenwerking en de tentoonstelling? Het creëren van bewustwording en het verbeteren van mediawijze vaardigheden bij jongeren én hun ouders. Want dat ook volwassenen het steeds lastiger vinden om te gaan met de stortvloed aan beelden is evident. Beelden beïnvloeden ons denken en zijn steeds dominanter aanwezig ten opzichte van de gesproken of geschreven taal. Dit is een onomkeerbaar fenomeen waarmee kinderen van nu opgroeien. Kinderen en volwassenen ontdekken in *WAANZIEN* samen hoe ze met deze explosie van beelden kunnen omgaan. Met diverse opdrachten en reflectieve activiteiten ontwikkelen ze een kritische houding. Waarom? *Because*

a critical mind is a joy forever. Dat er behoefte is aan een dergelijk onderwerp blijkt uit de bezoekersaantallen van en reacties op de tentoonstelling.

VISUELE TEST: SCHOONHEIDSIDEALEN

Een thema in de tentoonstelling is bijvoorbeeld ideale schoonheid. Binnen onze huidige beeldcultuur spelen schoonheidsidealen een uiterst belangrijke rol. Ons beeld van schoonheid wordt bepaald door onze cultuur en de beelden die wij dagelijks zien in glossy's, reclame, internet, film en tv. Op Facebook of datingsites plaatsen mensen hun 'gunstigste' vaak bewerkte foto's. Maar is dat mooier dan echt? En wat doen die ideaalbeelden met je? Dit zijn vragen die bij het onderdeel schoonheidsidealen aan bod komen. In een speciale schoonheidssalon ondergaat de bezoeker in **WAANZIEN** verschillende ervaringen:

- De bezoeker krijgt uitleg over schoonheidsidealen, het gemiddelde, perfectie en cultuur en kijkt daarbij in een spiegel met de 'ideale schoonheidslijnen': voldoe jij aan het ideaal?
- Er volgt een confrontatie. In een pashokje zijn drie spiegels: een waar je precies klopt, een waar je iets dikker lijkt en een waar je dunner lijkt. Na welke 'spiegel' voel je je het beste? Hoe komt dat? Hierbij worden feiten over pashokjes en de invloed van modellen gepresenteerd.
- Tijd voor reflectie: in de schoonheidssalon vindt de bezoeker magazines met artikelen uit het boektijdschrift DUF. Schoonheidsidealen in verschillende culturen, stereotypering en photoshopping komen hier onder andere aan bod.

De leerdoelen hierbij hebben betrekking op reflectie, bewustwording, voorlichting over schoonheidsidealen en zelfbeeld.

De werkvorm hierbij is analoog, individueel en gezamenlijk. De pijlers (zie kader) waarop het betrekking heeft, zijn Cultuur en kapitaal, Sociale media en democratie.

DOORLOPENDE LEERLIJN

Op basis van de interactieve leeromgeving beeldcultuur **WAANZIEN** is een doorlopende leerlijn mediawijsheid ontwikkeld voor leerlingen van PO t/m HBO. Voor ieder duaal leerjaar in het basisonderwijs is een programma beschikbaar waarin mediawijsheid centraal staat. Met dit programma kunnen scholen media-onderwijs in het curriculum integreren. De leerlijn verbindt mediawijsheid aan algemene leerdoelen:

- Kerndoelen SLO/TULE
- De Culturele Ladekast
- Uitgangspunten
- Competentiemodel MEDIAWIJZER.net.

Leerlingen in het voortgezet onderwijs gaan op reis door de wereld van **WAANZIEN**. Met een persoonlijk paspoort ontrafelen ze de geheimen van de beeldcultuur. Maar doorzien ze ook de beeldtrucs van modebladen en kranten? Laten ze zich beïnvloeden door sociale dresscodes, schoonheidsidealen of porno-beelden? Kortom: hoe 'waanziennig' zijn ze?

Na een bezoek aan de tentoonstelling kan er middels de debatworkshop War of the Words dieper op actuele mediawijsheid onderwerpen worden ingegaan. Tijdens het debat gaan ze bijvoorbeeld de strijd met elkaar aan over de invloed van gewelddadige games, het downloadverbod en de gevaren van social media. Voor het middelbaar en hoger beroeps-onderwijs is er eveneens een programma gebaseerd op de tentoonstelling **WAANZIEN**. Men kan in debat met elkaar in het Image debate-programma. MOTI wil met haar programma's MBO- en HBO-stu-

denten door hedendaagse beeldcultuur inspireren, hun eigen creativiteit stimuleren en hun professionele werkhouding ontwikkelen. Hierbij is er volop ruimte voor discussie, eigen creatieve inbreng en reflectie op eigen werk en dat van anderen.

WAANZIEN maakt mediawijs. Daarnaast is het ook 'gewoon' een verdraaid leuke tentoonstelling met een humoristische kijk op de vele kanten van beeldcultuur. Wanneer wandel jij door de MOTI Gruwelsteeg, gooi jij geld in de 18+ gleuf en bezoek jij de schoonheidssalon? ❖

Henny Luijten is hoofd publiekszaken bij het Breda's Museum en MOTI.

ZES THEMATISCHE PIJLERS

Bij de uitwerking van de interactieve leeromgeving wordt er aangehaakt bij zes thematische pijlers die MOTI opnam in haar strategische visie:

- 1 **Geschiedenis en erfgoed:** beelden tonen waar we vandaan komen.
- 2 **Informatie en design:** beelden maken complexe situaties toegankelijk.
- 3 **Cultuur en kapitaal:** beelden bepalen de identiteit.
- 4 **Politiek en maatschappij:** doorslaggevende beelden bij maatschappelijke/politieke kwesties.
- 5 **Kunst en creativiteit:** beelden roepen emoties op en beïnvloeden soms de werkelijkheid.
- 6 **Sociale media en democratie:** we communiceren elke dag met beelden.

Het concert op 16 april 2014 in Amsterdam. Foto: Olga de Kort-Koulikova

VERBODEN *en vervolgd*

EEN MUZIKAAL PROJECT OVER NEDERLANDSE COMPOSITEN TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG

Stel je voor: je bent componist in het Amsterdam van 1941, maar al je composities belanden in een doos op zolder. Je muziek wordt niet meer uitgevoerd en je wordt vervolgd. Het project van de *Leo Smit Stichting* liet leerlingen uit groep 8 van de *Amsterdam International Community School* nadenken over persoonlijke vrijheid, vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van een kunstenaar. Fluitiste Eleonore Pameijer: 'Kinderen kunnen het heel goed begrijpen. Verdrukking en buitensluiten is van alle tijden.'

AUTEUR: OLGA DE KORT-KOULIKOVA // PO 🎵

De aanleiding voor dit ongewone denkwerk was een bijzonder project van de Leo Smit Stichting over vervolgde en verboden componisten uit de tijd van de Tweede Wereldoorlog. Een pilotproject dat het leven en werk van deze vervolgte componisten ook muzikaal verklankte in een concert. Dat concert werd op 16 april jongstleden gespeeld door fluitiste Eleonore Pameijer, pianist Marcel Worms en zangeres Rivka Worms. De combinatie van een onbekend onderwerp met onbekende muziek bleek uitstekend te werken, dankzij de bevoegdheid van musici en de vele raakvlakken met al bekende thema's uit geschiedenis, kunst en zelfs maatschappijleer.

VERBODEN COMPOSITEN

Naast het vertellen over de componisten in de Tweede Wereldoorlog stelden de musici en de musicologe Carine Alders zich als doel om kinderen kennis te laten maken met de Nederlandse klassieke muziek uit die tijd. Het voorbereidende werk werd gedaan door de docenten zelf, die de aangeboden lesbrief in de klassen behandelden. Ze vonden het thema goed passen bij de onlangs besproken Tweede Wereldoorlog en merkten dat de leerlingen vol verwachting naar het concert uitkeken. Hoewel de Leo Smit Stichting zich vooral met de muziek van joodse componisten bezighoudt, werd de nadruk in dit project veel ruimer op het begrip 'verboden' gelegd. In zijn toelichting

tijdens het concert vertelde pianist Marcel Worms dat er voor mensen genoeg redenen zijn om muziek van anderen niet uit te voeren: 'De maker ervan is zwart, belijdt een ander geloof of wordt in zijn artistieke ontplooiing gehinderd.' Vanuit dit oogpunt is het thema verboden en vervolgens nog steeds actueel. Volgens Worms is het belangrijk dat iedereen, ook kinderen, beseffen 'wat een groot goed het is als kunstenaars het werk kunnen maken dat ze willen en dat de liefhebbers daar in vrijheid van kennis kunnen nemen.'

DAPPERE MENSEN

Het programma van het concert werd opgebouwd rondom drie componisten: Leo Smit (1900-1943), Dick Kattenburg (1919-1944) en Marius Flothuis (1914-2001). De laatste is trouwens geen joodse componist, maar wel 'een dappere man die de vervolgte musici hielp'. Gezien de reacties van leerlingen bleek Leo Smit de onbetwiste favoriet van dit concert. Zijn aanstekelijke *Hommage aan Remington* was uitgangspunt voor een gesprek over verboden muziek in de 20e eeuw. Met behulp van de vragen van pianist Marcel Worms kwamen ze vrij snel bij jazz, blues, boogiewoogie en zelfs Pussy Riot uit.

Heel aangrijpend was de uitvoering van de *Aubade* en het *Lamento* uit de *Sonata da camera*, door Flothuis in Kamp Vught geschreven. In haar toelichting vertelde fluitiste Eleonore Pameijer over het tot stand komen en de eerste uitvoeringen van deze stukken in Kamp Vught zeventig jaar geleden. De verhalen bij de gespeelde muziek vormden een wezenlijk onderdeel van het concert. Juist door de muziek aan te vullen met verhalen kan de verleden tijd tot leven komen, vindt Pameijer. 'Daardoor komt de muziek ook beter over dan zomaar een stukje van Bach of Mozart. Kinderen kunnen het heel goed begrijpen. Verdrukking, buitensluiten - pesten! - is van alle tijden.'

Het verhaal over de vondst van de composities van de jonge Dick Kattenburg, die jarenlang in een doos op de zolder van zijn zus werden bewaard, trok meteen de aandacht van de leerlingen. Het gespeelde *Pièce* voor fluit en piano van de toen nog 17-jarige componist heeft veel los gemaakt. De kinderen begonnen spontaan te bewegen en dansten met de melodie mee. Het viel alle aanwezige docenten en musici op hoe goed alle 48 kinderen op de muziek reageerden. Ze waren echt open-minded, volgens Pameijer, en konden volgens Alders bijzonder goed verbanden leggen.

"GEZIEN DE REACTIES VAN LEERLINGEN BLEEK LEO SMIT DE ONBETWISTE FAVORIET VAN DIT CONCERT. ZIJN AANSTEKELIJKE HOMMAGE AAN REMINGTON WAS UITGANGSPUNT VOOR EEN GESPREK OVER VERBODEN MUZIEK IN DE 20E EEUW"

OPEN EN ENTHOUSIAST

Tot slot hielden de kinderen hun eigen presentatie over de verboden liedjes van de tweede helft van de 20e eeuw. Het afsluitende lied van The Beatles over diversiteit werd met veel plezier samen gezongen - luid, uit volle borst en onder onophoudelijk gelach. Maar deze vrolijke omschakeling betekende geenszins dat de scholieren de presentatie van musici al vergeten waren. De reacties na afloop lieten zien dat ze zowel de boodschap als de presentatie wisten te waarderen. Volgens docent Bart-Jan Kazemier waren de leerlingen enthousiast: 'Ze stonden open voor het concert, ook al is klassieke muziek niet meteen iets wat hen

aanspreekt.' En zelfs al vergde het verhaal over componisten de nodige concentratie, taalbeheersing (er waren ook leerlingen uit de klassen met het Nederlands als tweede taal aanwezig) en ook al werd de presentatie door sommige kinderen als langdradig ervaren, toch sprak de uitgevoerde muziek iedereen wel aan. Vooral de ritmische en kleurrijke jazzmuziek deed het goed. Een reactie van een lerse leerling beschrijft de stemming in de zaal heel treffend: 'Ik dacht dat de Tweede Wereldoorlog klassieke performers geweldig werk deden. Ik vond vooral het jazzstuk op de piano zeer creatief.' Ook de fluitklanken maakten veel indruk: 'Erg rustig en stil, maar ook enthousiast en luid.' En, niet onbelangrijk: 'Een genot om naar te kijken.'

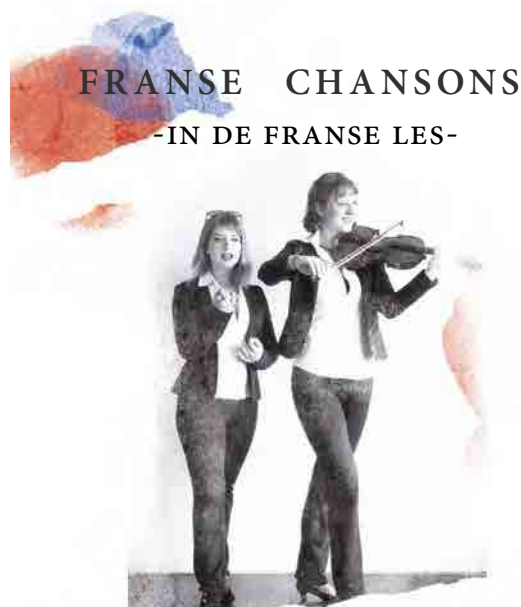
Uit reacties van zijn leerlingen trok Kazemier de conclusie dat de focus nog meer op de muziek zou kunnen liggen. Een tip voor de toekomst, want dit pilotproject verdient het om bij meerdere scholen gespeeld te worden. Kazemier heeft in ieder geval nieuwe links die het project nog meer aan het hier en nu kunnen koppelen: Wat is censuur? Hoe is het om niet je mening of je muziek te mogen laten horen? De musici van de Leo Smit Stichting staan open voor verdere suggesties en schoolaanvragen. ❖

Olga de Kort-Koulikova is muziekjournaliste, musicologe, specialiste in Russische muziek en pianiste.

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

> Meer informatie over de Leo Smit Stichting:
www.leosmit.org

(advertentie)

Van Piaf tot Stromae. Een 45 minuten durende voorstelling voor scholieren in het middelbaar onderwijs.

Info via Stichting Dans en Theater | Paul Rooyackers
E: art.menu@yahoo.co.uk M: 06 53354849

KUNST *op de* VOORGROND *zetten*

DE ROL VAN BACHELOR EN MASTER VOOR KUNSTVAKKEN

Toen in een redactievergadering de bachelor-master als onderwerp op tafel kwam, liepen in een mum van tijd de gemoederen flink op. Het is een kwestie die geruime tijd speelt en waarvan de geschiedenis zich niet in een paar minuten laat uitleggen. Het onderwerp ligt op vele borden. Kunstzone laat nu docenten aan het woord.

AUTEUR: JAN VAN GEMERT // VO

Een student van een bachelor kunstvak is bevoegd en bekwaam voor het eerstegraads gebied, terwijl bij andere schoolvakken een masterdocent noodzakelijk is. Maarten Tamsma heeft de geschiedenis van dit beleid beschreven in een reeks artikelen in Kunstzone. Onze discussie aan de redactietafel illustreert ook de complexiteit.

Foto's: Leerlingen van dramadocent Piet Spee.

Positief is dat het KVDO (HBO-netwerk Kunstvakdocentopleidingen) en het LKCA (Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst) zich realiseren dat er wat moet gebeuren. Zij organiseerden voor de zomer een tweetal bijeenkomsten met het werkveld.

BEROEPSPRAKTIJK IN BOVENBOUW VO

De kernvraag is wat ons de komende

jaren te wachten staat in de beroepspraktijk van de kunstvakdocent in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Op basis hiervan zullen de huidige beroepsprofielen worden herzien die richting geven aan de invulling van het onderwijs van de docentenopleidingen.

Vrijwel alle scholen bieden wel een kunstvak als examenvak aan. Maar tegelijkertijd is er een enorme diversiteit aan vakken ontstaan, wat betekent dat een kunstvakdocent van vele markten thuis moet zijn. Hij kan ingezet worden bij CKV, kunstvakken 'oude stijl', kunstvakken 'nieuwe stijl'. Ook kan de docent ingezet worden als cultuurcoördinator of sectiehoofd kunstvakken. De vraag is of de bekwaamheidsontwikkeling voor dit brede terrein past in een vierjarige bacheloropleiding. Die vraag geldt zeker ook voor de bovenbouw van het VO waar voor vrijwel alle andere vakken een master nodig is.

MEERWAARDE

Piet Spee (57) is docent kunst algemeen en kunst drama op het *Coornhert Lyceum* in Heemstede. Hij volgde de parttime opleiding Docent drama aan de Theaterschool in Amsterdam. 'Voor het geven van kunst algemeen kreeg ik voldoende basis door modules die ik volgde op de Open Universiteit. Hierdoor

ben ik in beeldend meer thuis geraakt. Ik gebruik een methode voor mijn lessen en voor mijn vak drama heb ik voldoende bagage vanuit de opleiding. Ik ben in muziek redelijk thuis en volg daarin de ontwikkelingen. Voor het vak CKV heb ik bij de Vrije Universiteit een cursus gevolgd. Een docent moet verschillende disciplines kennen. Als je de kunstvakken serieus neemt, zou je bijvoorbeeld een extra scholing moeten doen, zoals een HBO-master. Het is belangrijk dat je je vak goed kan promoten, zodat leerlingen het gemotiveerd kiezen. De meerwaarde, dat wat het ons te bieden heeft, moet hij naar voren kunnen brengen.'

NOODZAAK

Martijn Mansvelder (40) is docent kunst algemeen en muziek op het *Fioretti College* in Lisse en deed eerstegraads schoolmuziek aan het conservatorium. Hij heeft om steviger te staan in het geven van kunst algemeen een bachelor kunstgeschiedenis via de Lerarenbeurs gedaan. 'Met mijn docentopleiding kon ik niet uit de voeten, omdat we er brede cultuurgeschiedenis hadden, terwijl het nu meer gaat om kunst. Leerlingen hier op school hebben de neiging om zwaardere N-profielen te kiezen. Ze denken dat ze de kunstvakken niet nodig hebben. Dat is hoe ouders en leerlingen denken. Het is nodig om het belang van de kunstvakken goed over te brengen. Een probleem voor leerlingen is dat er relatief veel tijd is voor theorie in plaats van voor praktijk. Ik moet het verband vaak uitleggen. Door nadruk te leggen op praktijk komen we ze tegemoet. Het ervaren van kunst is belangrijk.'

ONDERDEEL VAN SCHOOLCULTUUR

Anne Bos (56) is conrector en docent dans op het *Vathorst College* in Amersfoort. Hij volgde de Voortgezette

Opleiding Docent Dansexpressie in Amsterdam en is pleitbezorger van de educatieve dans. 'Ik vind dat de huidige opleidingen zich te veel richten op de technische kant van het vak en op het buitenschoolse gebied. Ik ben goed opgeleid voor het binnenschoolse lesgeven. De balletschool is een andere tak van sport. De eindtermen van het onderwijs vragen om een andere didactiek. Als docent dien je de creatieve bron van leerlingen aan te boren. Hier geven docenten van drama, beeldend en dans het vak KUA. Daardoor kunnen we gebruik maken van elkaars expertise. Dat is vrij uniek. Ik denk dat het niet te doen is om in vier jaar zowel praktijk als theorie van kunst algemeen in een opleiding te leren. Ook lange stages in de praktijk van primair en voortgezet onderwijs zijn belangrijk om in een schoolomgeving te kunnen werken.'

STEVIG IN DE SCHOENEN

Judit Hódos (50) is kunstcoördinator, docent kunst algemeen en beeldende vorming op het *Vathorst College* in Amersfoort. Zij deed in Hongarije de kunstacademie en vervolgens de deeltijdopleiding HKU bachelor en is eerstegraads bevoegd. Onlangs rondde Hódos de Artez masteropleiding Kunsteducatie af. 'Ik geef nu kunst algemeen, maar had al een behoorlijke basis. Dit vak moet in ieder geval in een opleiding geleerd worden. Het geven van het vak CKV kun je in de praktijk leren. Maar juist in mijn masteropleiding Kunsteducatie heb ik een stevige basis gelegd voor het benutten van de toegevoegde waarde. Ik zou zo'n masteropleiding niet aanraden om kunst algemeen te gaan geven. Het was in mijn opleiding niet de ambitie om de didactische kant van de docent te ontwikkelen. Ook betwijfel ik of kunstgeschiedenis wel een goede basis biedt

om kunst algemeen te geven, omdat de didactiek belangrijk is. Wel heb ik in de master Kunsteducatie onderzoeksvaardigheden geleerd. Daarom begeleid ik ook met liefde profielwerkstukken. De master heeft me wel goed gedaan. Ik sta anders in het onderwijs, ga bewuster om met leerdoelen en kijk anders naar de samenhang tussen de vakken.'

HOE VERDER?

Dankzij gerichte nascholingen voelen de geïnterviewde docenten zich bekwaam om in de bovenbouw van het VO les te kunnen geven. Tijdens de tweede LKCA-bijeenkomst werd duidelijk dat een stap naar de master wenselijk is. De zittende bovenbouwdocenten spraken de wens uit om het master-niveau pas na de bachelor te behalen door het volgen van een extra programma. Denk aan accenten voor kunst algemeen, CKV, onderzoeksvaardigheden, enzovoort. De invulling ervan vraagt overleg tussen werkveld, opleidingen en de VO-raad waarin de schoolleiding vertegenwoordigd is. Duidelijk is dat dit consequenties heeft voor de kennisbasis en de beroepsprofielen. Het vraagt ook om afstemming tussen opleidingen onderling. Het nieuwe programma biedt de mogelijkheid om kunst op de voorgrond te blijven zetten. ❖

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

Lees op www.kunstzone.nl > EXTRA > BIJZONDERE BIJDRAGEN de artikelen *Over Bachelors en Masters* van Maarten Tamsma.

VAN LIEFDESDRAMA *naar kinderopera*

In april en mei 2014 vormden zestig kinderen tussen de 7 en 13 jaar - met én zonder zangervaring - het *Kinderkoor van Zingen bij De Nationale Opera*. Vorig seizoen werd een eigen bewerking gemaakt van de opera *L'amour des trois oranges* (Prokofjev), deze lente was het *La bohème* van Puccini die werd omgetoverd tot een pop-up voorstelling voor duizend man publiek.

AUTEUR: KENZA KOUTCHOUKALI

// PO 🎵 🎭

Het is 1837 en het Parijse artiestenleven floreert, trekt iedereen. Zo ook Mimi en Rodolfo, twee van de vier vrienden uit het Quartier Latin. Hij is dichter, zij het buurmeisje en bij hun ontmoeting op kerstavond is het liefde op het eerste gezicht. Hun geluk is echter van korte duur: zij heeft tuberculose, hij verdient niet genoeg om haar te laten verzorgen. Ze gaan uit elkaar en wanneer Mimi twee maanden later terugkomt, is dat om in Rodolfo's armen te sterven. *La bohème* is het liefdesdrama van componist Giacomo Puccini, naar het verhaal van Henri Murger. Armoede, ziekte, dood en dat alles zonder happy ending: in eerste instantie geen thematiek voor een kinderopera. Of toch wel?

CO-CREATIE

Creëren met kinderen is dynamisch. Ga je naar de website van

Foto's: Lotte van Dijk

Zingen bij De Nationale Opera - door trouwe deelnemers Zingen bij DNO genoemd - dan staat er het volgende: 'Hou je van zingen? Van samen zingen? Met heel veel anderen? Kom dan Zingen bij De Nationale Opera! In de meivakantie werk je met zestig kinderen tussen de 7 en 13 jaar, met en zonder zangervaring, aan een eigen bewerking van *La bohème*.'

Dat is precies wat het is. Zestig kinderen die met elkaar en met een team van professionals werken aan hun versie van een bestaande opera. Een titel als *La bohème*, een knipoog naar het volgende seizoen van De Nationale Opera, legt de verhaallijn min of meer vast: personages Mimi en Rodolfo worden op elkaar verliefd en Mimi is ziek. De verdere invulling daarvan ligt echter bij het team en de kinderen. Dirigent, regisseur, componist, schrijver en producent zijn continu bezig het verhaal te vormen met de input die de kinderen leveren.

MET EN ZONDER ZANGERVARING

Dat betekent dat er tijdens het maakproces heel veel gebeurt en ook moet gebeuren. De eerste twee zondagen lag de focus op kennismaking met de muziek. Omdat er bij dit project bewust voor is gekozen iedereen deel te laten nemen, kinderen met én zonder koorzangervaring, moeten zowel muziek als aanpak geschikt zijn voor beiden. Bovendien komt er bij opera meer kijken dan alleen het zingen. 'Zodra je met bijvoorbeeld regie aan de slag wilt, is het belangrijk dat de muziek al goed zit, is ingedaald', zoals dirigente Emma Rekers verwoordt. 'Daarom wilde ik graag die twee muzikale repetities voordat we aan de projectweek begonnen.'

Vervolgens zijn de kinderen tijdens de meivakantie een week lang in huis geweest om alle aspecten van opera te leren kennen en samen te voegen in een eigen productie. Een projectdag bestond afwisselend uit zingen, spelen, schrijven en tekenen. In de Gesamtkunst die opera is, zijn muziek, tekst en beweging nooit helemaal van elkaar te scheiden. 'Welke beweging kunnen we bij dat woord doen?' of 'hoe maken we dit opera-achtig?' zijn vragen die tijdens het zingen regelmatig aan de kinderen worden gesteld. Tja, maar wat is dan opera-achtig? Alleen al om goed antwoord te kunnen geven op die vraag, is het fantasieus dat dit project in een theater als Nationale Opera & Ballet (NO&B) plaatsvindt. Gaan de kinderen van atrium - de repetitieruimte van het Koor van De Nationale Opera - naar stemkamer, dan ligt het kostuumatelier op de route. Als de jongste van het stel opeens met een hoedje uit *Falstaff* (Verdi, red.) de galerij af rent, wordt weer even duidelijk hoeveel er voor een zevenjarige te zien moet zijn. En dat het hoedje op precies dezelfde plek moet worden teruggelegd!

TASTBARE HERINNERINGEN

Bij aanvang van het project kregen de kinderen een notitieboekje om al hun spinsels in kwijt te kunnen. Een idee van Lotte van Dijk, tekstschrijver: 'We wilden graag dat ze hun eigen ervaringen en gedachten op papier konden zetten tijdens het project en dat ze deze na afloop in boekvorm mee naar huis konden nemen, als tastbare herinnering.' Het team bladerde regelmatig door de boekjes om inspiratie op te doen. 'Kinderen kunnen ongeremd creatief zijn, zeker als de eerste spanning en nieuwsgierigheid eraf is,' zegt regisseur Benno Hoogveld. 'Bovendien waren de boekjes een goede tool in het gesprek over de eerder genoemde, niet voor de hand liggende, thematiek. In eerste instantie dachten we dat het verhaal moeilijk naar deze leeftijd te vormen was, en de thema's moeilijk om te buigen naar hun belevingswereld, maar dat was helemaal niet het geval. Zeker omdat zij alles durven te zeggen konden we goed het gesprek aangaan.'

MIMI BETER MAKEN

En dan is daar de suggestie die het verhaal doet veranderen. Waarom zou Mimi ook niet beter worden? 'Het is toch ons verhaal?', zingen de kinderen. Met Kuchmimonitis en Hartina, de

beste drank en zelf die er bestaan, zou het te regelen moeten zijn. En zo staan er opeens niet zestig kinderen, maar zestig dokters in de foyer van Nationale Opera & Ballet. Doelgericht stappen ze op de bezoekers van het Open Huis af om hen zingend te vragen naar pijntjes en kwaaltjes en hen te wijzen op de remedie, om 15 uur te vinden bij de Grote Trap. Ondertussen wordt bij de hoofdingang nieuw publiek verwelkomd door een tienkoppig artsenkoor, begeleid door het vrolijke getingel van een baby piano - met elf toetsen zeer mobiel en zeer geschikt voor een pop-up canon. De heldere klanken van het koperkwartet, bestaande uit vier jonge musici, geven het teken. Snel formen de kinderen zich op de Grote Trap, kijken verwachtingsvol naar dirigente Emma en ingeleid door de trompettist leggen de kinderen in oversized labjas hun dokterseed af: 'Ik beloof dat ik met dit knappe hoofd iedereen zal helpen,' en ze beginnen aan hun versie van *La bohème*. ❖

Kenza Koutchoukali is producent bij De Nationale Opera en studeert aan de Hogeschool voor de Kunsten te Utrecht.

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

> www.operaballet.nl

La bohème door De Nationale Opera is in december 2014 te zien in Nationale Opera & Ballet (= nieuwe naam voor de Stopera).

Het bomenproject in samenwerking met scholen uit Frankrijk en Italië.

DE GRENSGEVALLEN *van eTwinning*

Inspiratie vinden kan lastig zijn en je behoort in de weg zitten. Je krijgt er onwillekeurig mee te maken bij de invulling van je al dan niet soepel lopende leerlijn. Op de een of andere manier blijkt het maken van een goede les toch moeilijker dan zomaar gedacht. Reden te meer om eens verder te kijken dan de vertrouwde omgeving en op reis te gaan. We hoeven hiervoor niet eens echt onze koffers te pakken. Door de huidige technologie kunnen we heel makkelijk, direct en persoonlijk leren over hoe het elders gewoon is te leven en te werken.

AUTEUR: THEA VUIK // PO / VO ☂

In deze zoektocht stuitte ik al snel op een enorme bron van interessante projecten die ook nog eens ondersteund worden door de Europese Commissie. Ik doel op *eTwinning*: een kosteloos platform waar leraren uit Europa elkaar vinden en met elkaar aan ideeën en projecten kunnen werken. Er doen momenteel 253973 leraren, 33807 projecten en 123342 scholen aan mee. *eTwinning* maakt deel uit van Erasmus+ dat bestaande Europese programma's voor onderwijs, opleiding en jeugdzaken (en sinds kort ook sport) samenbrengt.

LEUKER LEREN

Op de site van *eTwinning* vind je overal wel iets van de achterliggende idealen terug. Men wil vooral het gemeenschappelijk werk op een gemakkelijke, vriendelijke en stimulerende manier onder leraren en leerlingen in Europa bevorderen. Daarmee worden lesmethoden in positieve zin veranderd, raken leerlingen dermate gemotiveerd dat ze uit vrije wil werken in hun eigen tijd en maken ze vrienden in heel Europa. Kortom, zo lees ik elders, *eTwinning* helpt om lesgeven en leren leuk te maken. Leerlingen blijken over het algemeen

veel plezier te hebben bij, met en tijdens de projecten. Ze ontwikkelen het samenwerken in een team en leren technische (vooral ICT-)vaardigheden. Ze komen spelenderwijs in contact met vreemde talen en in het algemeen laten ze hogere cognitieve motivatie zien. Zeker als ze zich realiseren dat de meeste gebieden van het leerplan in een spannende context geplaatst zijn. Ze werken met echte materialen en de lessen zijn dus levendiger. Het gaat bijvoorbeeld niet alleen maar om luisteren naar een CD. Nee, ze luisteren naar hun 'vrienden'.

Leerkrachten vergroten hun eigen motivatie door voorbeelden van goede pedagogische praktijken, vooral met betrekking tot het leren van vreemde talen. Maar niet alleen op het gebied van taalvaardigheid is dit een aanwinst. Er wordt ook gezegd dat eTwinning-projecten ideale middelen zijn om de creativiteit van leerlingen te bevorderen. Over dit fenomeen is een aparte community gestart, omdat bleek dat veel leraren op dit gebied al heel wat hadden gedaan. Deze groep *Creatief Klaslokaal* is opgezet om leraren op effectieve en professionele wijze te ondersteunen bij het implementeren van creativiteit bij hun dagelijks lesgeven en bij eTwinning-projecten. Leraren in deze community zullen meer leren over creatief denken, technieken, activiteiten, spellen, enzovoort.

WEINIG BARRIÈRES

Hoe het in zijn werk gaat? Simpel en laagdrempelig. Je kunt jezelf als docent inschrijven op de online community van eTwinning en jezelf of de school voorstellen als geïnteresseerd in een vorm van (internationaal) samenwerken. 'Je zou het kunnen vergelijken met een datingsite', vertelt Yvonne Scherphof. Scherphof is basisschoolleerkracht Engels en een van de ambassadeurs van eTwinning. Zo'n ambassadeur wordt doorgaans gevraagd vanwege de ervaring in de opzet en uitwerking van internationale projecten.

Scherphof gebruikt haar kennis inmiddels door het geven van workshops over het gebruik en het uitwerken van projecten door middel van eTwinning. Wat me al snel duidelijk wordt als ik met haar in gesprek ben, is dat het verstandig is te beginnen met kleinschalige korte termijn projecten. Lijkt me logisch.

GOOD PRACTICE

Zo heeft iedereen die ik over eTwinning spreek heel enthousiaste verhalen over 'zijn' of 'haar' projecten, Scherphof niet uitgezonderd. Ze vertelt: 'De leerlingen van de (inmiddels opgeheven) basisschool Kruisstraat uit Rosmalen schreven samen met scholen in Polen, Denemarken, Engeland en Duitsland mee aan een verhaal over Felix, een haas die allerlei avonturen beleefd in ieder z'n eigen land en leefomgeving. In het geval van de Brabantse school vliegt Felix op de rug van de gouden draak voor het station van Den Bosch over Nederland. Ik moet erbij vertellen dat de leerlingen nog erg onder de indruk waren van hun schoolreisje naar de Beekse Bergen: ze zagen daar dat een dode zebra door de leeuwen werd verscheurd en dat hebben ze in hun verhaal verwerkt. Felix ziet wat er gebeurt tijdens een schoolreisje. Een giraf likt langs de beregende ramen van de bus waarin de leerlingen zitten en leeuwen verscheuren even verderop een zebra. Felix ziet ook hoe Sinterklaas en Koningsdag gevierd worden. Kinderen in Engeland lezen het verhaal en illustreerden het, net zoals

de Nederlandse leerlingen eerder het verhaal over de Duitse jagersfeesten en carnaval illustreerden. Uiteindelijk is het door ons gemaakte boek officieel aangeboden aan de Duitse uitgeverij van de oorspronkelijke uitgave.'

Nog zo'n bevlogen eTwinner is Rianne Vos, docent handvaardigheid op CSG *Willem van Oranje* in Oud-Beijerland. Haar rode draad benoemt ze als 'samenwerken, samen leren en samen ontwikkelen'. En ze heeft dat helemaal gevonden in eTwinning. 'Volgend jaar gaan we in het kader van talentontwikkeling op de MAVO-afdeling van start met het vak Art, design en media. We zijn nu volop in voorbereiding om samen met een school uit Italië een project te starten over het recyclen van kleding, stoffen en tassen en dit te ontwerpen naar nieuwe producten. Uiteindelijk is het de bedoeling dit in Milaan op een echte catwalk te showen.' Ze laat me ook voorbeelden zien van het bomenproject over een voormalige samenwerking met scholen uit Frankrijk en Italië. Dit ging in combinatie met biologie, een vak dat altijd samen met de beeldende vakken op haar school ingezet wordt in deze internationale samenwerkingen. Een van de doelen bij het maken van deze bomen was om een combinatie te maken met een bestaande kunststroming én een keuze te maken uit een van de vier seizoenen. Normaliter blijven veel leerlingen hangen in hun eigen vertrouwde omgeving. 'Zeker MAVO-leerlingen,' is de mening van Vos. 'Dan is het geweldig om te zien dat ze zelfs letterlijk over grenzen gaan. VWO-leerlingen zijn in het algemeen veel buitengaats.'

Sinds de invoering van het Erasmus+ programma in 2014 moet je als school in je schooldoelen zichtbaar maken dat internationalisering een belangrijk speerpunt is van je beleid, wil je een bezoekje kunnen brengen aan collega's en studenten in het buitenland. De subsidie-mogelijkheden voor een werkelijk bezoek zijn hiermee flink aangescherpt. Dat is jammer, want je hebt nog veel arme(re) landen en scholen in Europa. Die ongelijkheid valt zelfs door eTwinning niet te slechten. ❖

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

Ook buiten Europa wordt er sinds kort 'ge-eTwinningd'. Dit zogenoemde eTwinning Plus-project telt zes landen in de directe omgeving van Europa: Tunesië, Armenië, Azerbeidzjan, Georgië, Moldavië en Oekraïne.

> Zie www.etwinning.net.

AFTRAPPEN MET *erfgoed*

Leerkrachten van de Sint Petruschool uit Boxtel hebben een studiedag erfgoededucatie. Foto: Melissa de Vreede

Het hele docententeam van de *Sint Petruschool in Boxtel* is bijeengekomen in Kasteel Stapelen voor een gezamenlijke studie-ochtend. De school heeft besloten erfgoedonderwijs tot speerpunt te maken van de activiteiten die worden ondernomen in het kader van het programma *Cultuureducatie met Kwaliteit*. Op deze toepasselijke locatie vindt de aftrap plaats. Starten met erfgoed: hoe gaat dat in z'n werk?

AUTEUR: MELISSA DE VREEDE // PO ☂

In Brabant zijn er 88 basisscholen die zich willen profileren op het gebied van cultuureducatie. Zij fungeren in deze provincie als voorloperschoolen en vormen de 'eerste schil' die gebruikmaakt van de regeling Cultuureducatie met Kwaliteit. Van de er-

varingen die door deze scholen worden opgedaan, kunnen scholen die zich in de tweede ronde aansluiten, profiteren.

CULTUUREDUCATIE MET KWALITEIT IN BRABANT

De scholen zijn benaderd door de

lokale intermediairs cultuureducatie. Tot voor kort werd een dergelijke functie in Brabant marktplaats genoemd, omdat de medewerkers een verbinding leggen tussen cultuur en onderwijs. Tegenwoordig hebben de gemeenten een eigen naam gegeven aan 'hun' marktplaats. In de gemeenten Boxtel en Haaren noemden ze hem CultuurBox en daar werkt Gerry Roche als coördinator. Zij is degene die contact onderhoudt met scholen en ook met Kunstbalie. En zij is als penvoerder verantwoordelijk voor de uitvoering van Cultuureducatie met Kwaliteit in de provincie Brabant. Kunstbalie ontwikkelde in dit kader een website waarop onder meer een aantal instrumenten te vinden is dat kan dienen als hulpmiddel voor de gesprekken met scholen: **www.decultuurloper.nl**.

Scholen die interesse tonen, vullen allereerst een intakeformulier in. Dit levert een aantal basisgegevens op over de stand van zaken op het gebied van de kunst- en cultuurvakken. Vervolgens vindt een assessment plaats die meer informatie moet opleveren over de wensen en behoeften. Bestaat de wens om de culturele activiteiten te verbreden, bijvoorbeeld omdat al veel aan één of twee kunstdisciplines werd gedaan of wil men juist verdiepen? En wat zijn daartoe de achterliggende motieven? En vooral: wat zou de leerling aan het eind van groep 8 moeten kunnen en kennen?

DE SCHOOL MAAKT KEUZES

Op basis van deze ingrediënten volgt het zogeheten ambitiegesprek. Dit wordt gevoerd door de intermediair, die meestal wordt vergezeld door een adviseur van Kunstbalie of van Erfgoed Brabant, met de directeur en de ICC'er om gezamenlijk te kijken welke richting de school kiest en op wat voor manier dat het beste kan worden aangepakt. Vervolgens wordt het hele docententeam erbij betrokken en soms ook ouders, zodat ook zij zich achter de gekozen koers scharen. Inzet van zo'n teamgesprek is natuurlijk vooral het creëren van draagvlak, aldus Dieuwertje de Nigtere van Erfgoed Brabant: 'Vaak weten de collega's nog van niks en zijn tot op dat moment alleen de directeur of de ICC'er op de hoogte. De reactie is dan al gauw: er komt nóg iets bij en we hebben het al zo druk. Wij leggen dan uit dat het zo niet moet worden gezien. Meestal gebeurt er namelijk al heel veel. Dit is een kans om al die dingen tot een samenhangend programma te brengen. Als je dat aan de hand van concrete voorbeelden weet duidelijk te maken, wordt iedereen vaak al snel enthousiast.'

In de regio waar Gerry Roche als intermediair werkzaam is, zijn er in deze eerste ronde vier scholen die deelnemen aan Cultuureducatie met Kwaliteit. Zij steekt,

net als Dieuwertje de Nigtere, haar enthousiasme voor de regeling niet onder stoelen of banken: 'Het is zo'n ongelofelijk mooie regeling om tot verdieping te komen! Scholen zijn onderhand wel een beetje klaar met de nadruk op taal en rekenen, en vinden het tijd voor iets anders.' De Nigtere voegt daar aan toe: 'Het is extra fijn dat we een paar jaar de tijd hebben. Zo kan iedere school eraan werken op de manier die er het beste bij past. De ene school heeft al zes workshops achter de rug. Op de andere school moeten we nog starten.'

De reacties die de leerkrachten van de Sint Petruschool tijdens de studie-ochtend over erfgoed geven, bewijzen dat bovenstaande beweringen kloppen. Dit is hun eerste teambijeenkomst. De school heeft in het ambitiegesprek te kennen gegeven veel aandacht aan de omgeving te willen besteden. ICC'er Lisette van Aert licht deze keuze toe: 'Onze school heeft pas zijn honderdjarige bestaan gevierd. Het is een mooi oud gebouw in het centrum dat aan de historische as ligt. Het kasteel waar we nu zijn, ligt vlakbij en er zijn nog veel meer mooie oude gebouwen. Bovendien vindt in Boxtel jaarlijks de Heilig Bloedprocessie plaats. In onze school verkleden de deelnemers zich, maar de meeste kinderen hebben geen idee over het hoe en waarom.' Deze processie was een mooie aanleiding voor een eerste project met lessen voor leerlingen van alle groepen (zie www.bloedprocessieboxtel.nl). Duidelijk wordt hoeveel aanknopingspunten een dergelijk onderwerp heeft en welke vakken erbij aan de orde kunnen komen.

DE MEERWAARDE VAN ERFGOEDONDERWIJS

Tijdens de studie-ochtend in Kasteel Stapelen vindt de echte feestelijke aftrap plaats. Voor de Sint Petruschool start vanaf nu het programma Erfgoededucatie met Kwaliteit. Directeur Hans Küsters snijdt dan ook een speciaal vervaardigde taart aan. Alle leerkrachten hebben een dierbaar voorwerp meegenomen. Velen kozen voor een sieraad, een ketting of armband die ze van hun geliefde kregen of van een familielid. Anderen namen iets anders mee. Bij hen was het lastiger om te voorspellen waarom juist dát object was uitgekozen. De opdracht was om eerst goed te kijken (hoe ziet het eruit?), dan te proberen het te herkennen (waar lijkt het op?), dan te verklaren (waar werd het voor gebruikt?) en dan te waarderen (wat vind jij ervan en wat zouden anderen ervan vinden?). Pas na deze exercitie mocht worden verteld waarom juist dit voorwerp was meegenomen. Tijdens de gesprekken over de meegenomen spullen komen

gaandeweg enkele belangrijke aspecten aan de orde die kenmerkend zijn voor erfgoedonderwijs. Het gaat om sporen uit het verleden die we nu de moeite waard vinden om te bewaren voor de toekomst. Die sporen kunnen zichtbaar zijn - materieel (vaak vertegenwoordigen zij een schoonheidswaarde, maar dat hoeft natuurlijk niet per se) - of onzichtbaar - immaterieel (verhalen, dialecten). Via de erfgoedlessen wordt vanzelf aandacht besteed aan geschiedenis en aardrijkskunde. Maar natuurlijk ook aan taal om de objecten goed te kunnen beschrijven en vervolgens uit te drukken wat ze voor jou betekenen, waarbij ook de kunstvakken een belangrijke rol kunnen spelen.

Voor het docententeam is de studie-ochtend een eye-opener. Na een rondleiding in en om het kasteel krijgen zij de opdracht om lessen te bedenken waarbij een bezoek aan het kasteel een onderdeel vormt. Binnen het kwartier hebben de subgroepen van alles

verzonnen voor onder-, midden- en bovenbouw. En dan te bedenken dat dit pas de startbijeenkomst was. ❖

Melissa de Vreede is senior projectleider bij het LKCA.

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

> www.erfgoedbrabant.nl:

Hier is ook een praktische handleiding te vinden voor leerkrachten die met erfgoedonderwijs aan de slag willen: Wijzer met erfgoededucatie; Handleiding bij de leerdoelen voor het primair onderwijs.

> www.decultuurloper.nl:

Informatie over Cultuureducatie met Kwaliteit in de provincie Noord-Brabant

> www.cultuurbox.eu:

Informatie over cultuureducatie in Boxtel en Haaren

(advertentie)

Inspiratiedagen editie 2014-2015 voor muziekdocenten in het Voortgezet Onderwijs

'Ik ga mezelf meer laten zien in de klas. Ik denk soms 'goed is goed genoeg', maar ik wil nu vaker 'awesome' worden :)'

'Samen met vakgenoten een heerlijke dagje muziek maken en veel ideeën voor lessen opdoen. Geen uitwisseling van didactisch of kant-en-klare lessen, maar leren door ervaring. Een verademing.'

- Je werkt aan je eigen muzikale ontwikkeling
- Je volgt workshops die frisse inzichten bieden op zang, improvisatie, performance, ritmiek en body movement
- Je vertaalt opgedane inspiratie naar je docentschap
- Je ontmoet collega's, in gesprek en muzikaal
- Je beleeft een dag vol Serious Fun!

Dit wil je niet missen!

Check voor alle data en locaties
en het programma
www.musicplusacademy.nl

music
academy

VLS
voor muziekdocenten

Kunsteducatie Noord

INTERDISCIPLINAIRE PROJECTWEEK VAN CULTURELE INSTELLINGEN EN HUN EDUCATIEVE DIENSTEN

In elk studiejaar werken de studenten van de bacheloropleidingen Docent Muziek, Docent Theater en Docent Beeldend van de *NHL Hogeschool* en de *Hanzehogeschool Groningen* gezamenlijk aan een interdisciplinair project. In het tweedejaarsproject gaat het om de samenwerking met de culturele instellingen en het voortgezet onderwijs.

AUTEUR: GUDRUN BECKMAN // HBO ☂

SERIE KUNSTEDUCATIE NOORD

In een reeks artikelen willen het *Prins Claus Conservatorium* en *Academie Minerva* van *Hanzehogeschool Groningen* en de *Afdeling Kunst & Educatie* van *NHL Hogeschool* in Leeuwarden laten zien dat ze al ruim tien jaar gezamenlijk kunst- en cultuuronderwijs in interdisciplinaire (CKV-)projecten ontwikkelen voor uiteenlopende doelgroepen. Dit is het laatste artikel van de serie.

PROJECTOMSCHRIJVING

De studenten ondernemen in het kader van deze projectweek culturele activiteiten in de verschillende kunstdisciplines. Ze bezoeken een tentoonstelling, een muziekconcert, een dans- en een theatervoorstelling. Ze volgen workshops bij de educatieve diensten van de verschillende kunstinstellingen, bijvoorbeeld een muziekgezelschap, theatergezelschap, dansgezelschap en museum.

De workshops bestaan uit een reflectief deel en uit een praktisch deel. In het reflectieve deel krijgen de studenten inzicht in de uitgangspunten en de werkwijzen van de educatieve diensten. Er wordt ingegaan op de voorstelling (of concert of tentoonstelling) die wordt bezocht en op welke manier je met scholieren hierop

kunt reflecteren. In het praktische deel ondergaan de studenten hoe de educatieve dienst scholieren voorbereidt op een voorstelling.

Gedurende de week ontwikkelen de studenten in subgroepjes zowel een voorbereidings- als een verwerkingsopdracht bij een culturele activiteit naar keuze, gebruikmakend van meer dan één kunstdiscipline. De studenten ontwikkelen deze opdrachten voor een specifieke doelgroep in het voortgezet onderwijs.

PROJECTVERLOOP

1 Introductie-opdracht

Jullie gaan samenwerken met toekomstige collega's afkomstig uit verschillende kunstvakopleidingen. Om elkaar en elkaars vak beter te leren kennen, verzorg

OPDRACHTEN

De studenten van de opleiding docent Theater braken gelijk het ijs tussen de opleidingen middels kennismakingsspelletjes. Het werd snel duidelijk dat deze goed leiding kunnen geven aan groepen.

De studenten van de opleiding docent Beeldende Kunst en Vormgeving (DBKV) aan de NHL lieten de andere studenten elkaar natekenen, zonder dat ze potlood of krijt van het papier mochten halen en zonder op het papier te kijken. Daarna werden de tekeningen verscheurd om samen met de snippers van een andere tekening tot een nieuwe compositie te komen.

Hun collega's DBKV van Academie Minerva gaven een fotografie-opdracht. Studenten zochten als duo een plek in het schoolgebouw op waar ze elkaar in een vervreemdende situatie moesten fotograferen.

De studenten docent Muziek van het Prins Claus Conservatorium van de Hanzehogeschool lieten de collega-studenten door middel van het maken van geluiden en ritmes zien hoe je op een snelle manier tot een muzikale samenwerking kunt komen.

VOORBEELD

Doelgroep: VWO bovenbouw

Culturele activiteit: Video van Marina Abramović van de performance *The Artist is Present* in the Museum of Modern Art in New York 2010.

Doel: Leerlingen zelf laten ervaren wat deze performance teweegbrengt.

Opdracht: De leerlingen worden in tweetallen tegenover elkaar gezet waarbij ze elkaar in stilte een minuut lang aankijken. Deze activiteit roept verschillende emoties op. De opdracht is moeilijker dan in eerste instantie gedacht en roept een ongemakkelijk gevoel op. Na de opdracht wordt de video van de performance van Abramović getoond, met name het gedeelte waarin Ulay tegenover haar plaatsneemt. Daarna wordt dezelfde oefening nog een keer herhaald. Tenslotte krijgen de leerlingen de opdracht om zelf een performance te ontwerpen.

'BEROEPSKUNSTENAAR IN DE KLAS' (BIK) STEFAN DE KEIJSER OVER ZIJN WORKSHOP

'Ik heb met een groepsopdracht gewerkt die ik veel in het basisonderwijs geef. Leerlingen schilderen een tien meter lang panorama, vanuit een gekozen thema. In de workshop wordt samengewerkt aan een groot werk en toch is er ruimte voor het individu. Omdat het een tien meter lang werk is, is er ook fysiek voldoende ruimte zodat de leerlingen elkaar niet in de weg zitten.' 'Tijdens de workshop bied ik verschillende schildertechnieken aan. Naast grote kwasten wordt er ook met de nat-in-nat techniek gewerkt, met lakrollers of een combinatie van schilderen en collage.'

'Ik vind het mooi dat ik de gelegenheid heb gehad om mijn visie op creativiteit met studenten te delen. De studenten waren enthousiast en het was mooi om te zien dat de opdracht een positieve invloed had op de groepsdynamiek tussen studenten van verschillende opleidingen.'

je voor de hele groep waarin je bent ingedeeld een activiteit vanuit jouw discipline. Dit bereid je voor met studenten van je eigen discipline en je voert het uit met studenten van de andere opleidingen.

2 Bezoek aan instellingen en voorstellingen

In de projectweek verzorgt elke betrokken culturele instelling één dagprogramma. Aldus verwerven jullie kennis van verscheidene culturele instellingen en doen jullie ervaring op met didactische werkvormen van de educatieve diensten. De dagprogramma's zijn in tweeën gedeeld: één dagdeel voor reflectie en één dagdeel voor deelname aan praktische didactische werkvormen, ontwikkeld door de educatieve diensten. In het reflectieve dagdeel wordt aandacht besteed aan de totstandkoming van een artistieke product, de visie en organisatorische opzet van de educatieve diensten. Bedenk van tevoren met elkaar wat jullie aan de educatieve diensten zouden willen vragen. Mogelijke vragen zijn bijvoorbeeld:

- Waarom is er educatie nodig bij culturele activiteiten?
- Wat is volgens jullie belangrijk bij het organiseren van educatieve activiteiten voor scholen?

- Hoe ga je om met verschillende doelgroepen bij een culturele activiteit?
- Hoe meet je het succes van je educatieve aanbod?
- Maken jullie wel eens koppelingen met andere kunstdisciplines? Hoe?

De volgende culturele instellingen hebben een dagprogramma verzorgd:

- Tryater, theatergezelschap van Friesland, workshop en voorstelling *Heimwee nei Hurdegaryp*
- Grand Theater Groningen, voorstelling *Bellevue Lunchtheater - De Muurspecht*
- Club Guy & Roni, dansgezelschap Groningen, dansworkshop en openbare repetitie
- Noord Nederlands Orkest, repetitie en workshop Noord en concert *Beroemde Filmmuziek*
- beeldend kunstenaar Stefan de Keijser

3 Ontwikkeling multidisciplinaire opdracht

In een subgroep, waarin studenten van alle disciplines vertegenwoordigd zijn, ontwikkelen jullie een voorbereidings- en verwerkingsopdracht bij een bestaande culturele activiteit voor een doelgroep naar keuze. In deze opdracht maken jullie gebruik van alledrie de disciplines.

De laatste middag van de projectweek presenteren jullie je plannen - voorzien van een duidelijke visie - aan de andere subgroepen. Bij deze presentatie betrek je op actieve wijze het aanwezige publiek. Bij het voorbereiden ga je te werk volgens het volgende stappenplan:

- Voor welke doelgroep ga je een activiteit uitzoeken? Onderbouw, bovenbouw VMBO, bovenbouw HAVO/VWO? Welke consequenties heeft die keuze volgens jullie? (Bijvoorbeeld: welke didactische werkvorm past bij de doelgroep? Wat is de spanningsboog van je doelgroep?)
- Welke culturele activiteit ga je aanbieden en waarom?
- Bespreek met je groep goed wat je wilt bereiken met de educatieve voorbereidings- en verwerkingsopdracht, en op welke manier je daarbij van de verschillende disciplines gebruik kunt maken.
- Ontwikkel vanuit je gemaakte keuzes en uitgangspunten een voorbereidings- en verwerkingsopdracht.
- Maak een interactieve presentatie van maximaal 10 minuten waarin jullie uitgangspunten, de keuze voor de doelgroep en de culturele activiteit met voorbereidings- en verwerkingsopdracht duidelijk naar voren komen. ❖

Tijdens een workshop in de Klankspeeltuin. Foto's: Michel Hormes

NAAR DE KLANKSPEELTUIN!

Bij de *Klankspeeltuin* in Amsterdam kunnen kinderen en volwassenen al sinds 1999 terecht voor het componeren van muziek op vijf futuristische klankinstallaties. Voor basisscholen ontwikkelen de educatieve medewerkers workshops en lesbrieven op maat. Hoofd Educatie Anouk Diepenbroek: 'Voor sommige scholen is een workshop een eenmalig uitje. Voor andere scholen is de Klankspeeltuin een onderdeel van hun muziekonderwijs.'

AUTEUR: LISA VAN BENNEKOM // PO 🎵

De leerlingen uit groep 5 van *OBS De Grote Beer in Duivendrecht* komen via de lange voetgangersbrug Muziekgebouw aan 't IJ binnengewandeld voor een workshop in de Klankspeeltuin. Sarah Jeffery, educatief medewerker van de Klankspeeltuin, wacht hen samen met drie collega's op. De kinderen nemen plaats op de bankjes en Sarah legt uit wat hen vandaag te wachten staat. Nieuwsgierig kijken ze om zich heen. 'Wat is er belangrijk bij het samen muziek maken?', vraagt ze. Enthousiast gaan de vingers omhoog. 'Plezier hebben,' zegt een leerling. 'Je goed kunnen concentreren,' vult een ander aan. Sarah: 'En wat denken jullie van je oren gebruiken om te luisteren?' De leerlingen knikken instemmend.

DIRIGEREN

De workshop begint met een korte warming-up. Sarah maakt bodysounds - klappen, stampen en drummen op je bovenbenen - en de leerlingen doen haar precies na. Op een speelse manier maken de leerlingen kennis met de tekens van een dirigent - harder, zachter, beginnen en stoppen - als Sarah alle geluiden combineert tot een gezamenlijk muziekstuk. Vervolgens gaan de leerlingen in groepjes van vijf tot zes uiteen. Het groepje onder leiding van Sarah begint bij de Kosmix, een zwarte dansvloer gevuld met grote en kleine witte stippen. Vanaf het plafond schijnen lichtstralen op de stippen. Zodra je een lichtstraal onderbreekt door een hand of een voet op een stip te plaatsen klinkt er een geluidssample. De kinderen horen allerlei instrumenten tevoorschijn komen, van een trompet tot een viool en een fluit. Na even oefenen mag Indy de dirigent zijn. Als zij in haar handen klappt wisselen haar klasgenootjes snel van stip. Indy luistert goed naar hoe de samples samen klinken en zo ontstaat er al snel een interessant muziekstuk.

Rianne van der Laan, leerkracht van deze groep 5, vertelt dat haar leerlingen jaarlijks één muzikale activiteit buiten de school doen. Daarnaast geven de groepsleerkrachten zelf het vak muziek, zolang het rooster het toelaat. 'De Klankspeeltuin is een soort speeltuin voor de leerlingen', vertelt Rianne. 'Deze installaties nodigen echt uit om muziek te maken. Dit is niet te vergelijken met een klokkenspel zoals op school.' De moderne touch van de Klankspeeltuin spreekt Rianne aan. 'De kinderen leren dat ze ook zonder instrumenten, bijvoorbeeld met de computer, ritmes en melodieën kunnen componeren. Het verbreedt hun horizon.'

GELUIDEN TEKENEN

Het groepje kinderen onder leiding van Sarah gaat aan de slag op een volgende installatie: de Xenax. Het is een tafel waar je op een speciale penne op kunt tekenen. Met een pen zoek je op een scherm geluiden die je met een tekening op papier vastlegt. Zonder het gebruik van het notenschrift maakt ieder kind zo een eigen grafische partituur. Sarah geeft de opdracht om twee geluiden op te zoeken. Ze vraagt de leerlingen om de locatie van de geluiden te noteren en te tekenen hoe de geluiden moet klinken. Met koptelefoons op gaan ze geconcentreerd aan het werk. Om vervolgens trots hun geluiden aan elkaar te presenteren en samen een muziekstuk te maken.

Anouk Diepenbroek is Hoofd Educatie van de Klankspeeltuin. 'De kracht van de Klankspeeltuin is dat de leerlingen zonder muzikale voorkennis gelijk actief aan de slag kunnen,' vertelt ze. Ook het werken in kleine groepjes met één begeleider is bijzonder. 'Dat maakt onze workshops ook voor het speciaal onderwijs geschikt.' Volgens Anouk werken de leerlingen in de Klankspeeltuin aan meerdere muzikale doelen. 'De kinderen gaan bewegen op muziek, leren presenteren, reflecteren, componeren, improviseren en werken met grafische notatie.' Maar ook leren samenwerken staat tijdens de workshops centraal. 'Wij hebben weleens een klas met een slecht sociaal klimaat op bezoek gehad. Je zag dat de sfeer in de klas verbeterde door samen muziek te maken en elkaar complimenten te geven.'

PADDESTOEL

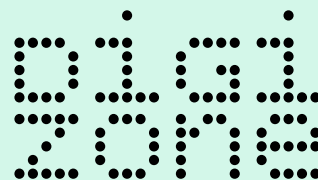
Ook bij de volgende installatie, de Omni, moeten de leerlingen goed samenwerken. De Omni ziet eruit als een paddestoel en heeft 108 gekleurde emaille vakjes. Als je op een vakje tikt, hoor je een geluid, ingezongen door de leden van het Nederlands Kamerkoor. De leerlingen experimenteren met de geluiden door willekeurig op de vakjes te tikken. 'Klonk het mooi?' vraagt Sarah na afloop. Jonah vindt van niet. 'Alles klinkt door elkaar. Ik denk dat we allemaal precies hetzelfde ritme moeten spelen.'

Tot slot mogen de leerlingen in de Cybercorner met de computers aan de slag als echte DJ's. Met behulp van het programma Garageband plakken ze ritmes en melodieën onder elkaar. Volgens de workshopleidster is dit onderdeel muzikaal gezien het minst uitdagend, maar de leerlingen vinden het zeker niet minder leuk! Bram kan maar met moeite zijn koptelefoon afdoen om de vraag te beantwoorden wat hij van de Klankspeeltuin vindt. 'Het is leuk om muziek te maken met hippe geluiden,' zegt hij. En gaat snel weer verder met het vinden van een goede beat. ❖

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

> Zie voor meer informatie
www.muziekgebouw.nl > JEUGD.

De laatste ontwikkelingen vanuit
 Digischool.

NIEUWSBRIEF

ELO BEHEREN

De eerst volgende workshop om zelf een ELO met een van de thema's 2015 te leren beheren is op zaterdag 8 november 2014 in Utrecht. Voor aanmelden of verlenging zie <http://moodle.digischool.nl>.

PLEIO

Sinds enige tijd zijn de communities CKV, KUA en Beeldonderwijs totaal veranderd. Het programma *Pleio* bepaalt nu de mogelijkheden en het uiterlijk. De belangrijkste verandering is dat men - na inloggen via ENTREE - toegang krijgt om zelf content toe te voegen aan de pagina. Men kan bijvoorbeeld zelf een discussie openen, een oproep plaatsen, een vraag stellen, een opmerking plaatsen of bestanden uploaden.

De eindexamendiscussie van 2013 en 2014 vonden ook al plaats op deze vernieuwde sites. Kortom, de inhoud van de community wordt in toenemende mate bepaald door de leden zelf. Maar met meer dan 11.000 leden laat het aantal docenten dat via ENTREE inlogt, nog te wensen over. De gehele inhoud wordt alleen na inloggen geheel zichtbaar. Dus hierbij nogmaals een aansporing!

NIEUWSBRIEF

Ontvangt u de laatste tijd geen nieuwsbrief meer? Na één keer inloggen met ENTREE en eventueel lid worden van een groep worden de nieuwsbrieven ook naar uw emailadres verzonden. Hierbij nog een keer de url's van de communities:

- <http://ckv.vakcommunity.nl>
- <http://ckv2kua.vakcommunity.nl>
- <http://beeldonderwijs.vakcommunity.nl>

Harry

Foto's: Tina Ortiz

KUNSTEDUCATIE EN CREATIVITEIT

KANSEN VOOR DE KANSARME LEERLING

De maatschappij van de 21e eeuw is ingewikkeld en concurrerend, verwacht dat iemand snel kan schakelen, 'out of the box' kan denken, creatief is en met veel gevarieerde en originele ideeën kan komen. Er is al een aantal studies waaruit blijkt dat de kunstvakken geschikt zijn om met name deze creativiteit te bevorderen. Vreemd genoeg hebben kunstvakken en creativiteit niet de plek in het reguliere onderwijssysteem die ze verdienen.

AUTEUR: TINA ORTIZ // PO

Als kunstdocent voor de brede school in een achterstandswijk van Rotterdam zag ik regelmatig - naast de moeilijkheden waarmee deze 'kansarme' leerlingen geconfronteerd worden - ook de positieve effecten van kunsteducatie, met name de creativiteit deze kinderen. Ik besloot om wetenschappelijk onderzoek te gaan doen naar de correlatie tussen kunsteducatie en de bevordering van creativiteit van kinderen uit een achterstandswijk.

De potentie van leerlingen met een hoger creativiteitsniveau wordt vaak niet erkend door beleidsmakers en docenten. Het niveau van creativiteit is (nog) niet tot kerndoel benoemd, wordt niet als beoordelingscriterium gebruikt en komt niet voor in het vaste curriculum. Leerlingen met een lage sociaal-economische achtergrond scoren vaak lager op meetbare toetsen zoals die van Cito en zouden gebaat zijn bij een beoordeling op het gebied van creativiteit. Het doel van mijn onderzoek is om te laten zien dat kunstvakken een belangrijke rol spelen in

de ontwikkeling van creativiteit van deze leerlingen. Hiermee hoop ik een lans te breken voor het legitimeren van kunstonderwijs, met daarin een vaste plek voor de ontwikkeling van creativiteit.

Ik begon mijn onderzoek met een wetenschappelijk houdbare betekenis van *creativiteit*. In plaats van uit te gaan van de traditionele uitleg (artistieke vaardigheid) ging ik uit van een meer wetenschappelijk perspectief waar creativiteit kan worden gedefinieerd als een cognitieve vaardigheid die uit vier competenties

bestaat: vlotheid, flexibiliteit, originaliteit en uitwerking. Met deze definitie als basis koos ik twee verschillende benaderingen en onderzoeksmethodes van creativiteit. Enerzijds keek ik naar creativiteit als een product - als iets 'statisch' - dus meetbaar, anderzijds als proces - als iets wat 'gebeurt' - dus observeerbaar. Met deze twee invalshoeken hoopte ik dat de afzonderlijke resultaten elkaar zouden versterken en/of dat de ene benadering meer aannemelijk zou blijken dan de andere. Voor mijn onderzoek volgde ik een groep basisschoolleerlingen van de groepen 1 en 2 uit een achterstandswijk in Rotterdam. Hun school had weinig financiering voor kunsteducatie. Veel leerlingen deden mee aan kunsteducatieve programma's via de brede school.

De benadering van creativiteit als product kijkt voornamelijk naar de - meetbare - resultaten van een creatieve prestatie. Ik paste de *Torrance Test of Creative Thinking* toe. Deze test scoort de creatieve prestatie door de vier eerder genoemde creatieve vaardigheden te meten. Ik heb de leerlingen zowel vóór als na het programma getest. De tweede test, waarbij ze lichtelijk hoger scoorden, bleek niet 100% betrouwbaar doordat factoren als motivatie en voorkennis deze test beïnvloedden. Toch bleek dat de creativiteit van de kinderen licht toegenomen was.

In tegenstelling tot het 'statische' creatieve product is het creatieve proces heel beweeglijk. Deze benadering houdt juist rekening met omgevingsfactoren die de meting van een creatief product kunnen 'storen'. Het creatieve proces ontstaat tijdens de wisselwerking tussen de vier creatieve vaardigheden en verschillende omgevingsfactoren. Omdat kunstlessen in een leeromgeving plaatsvinden, kan een docent deze factoren bijsturen of beïnvloeden. Ik zag hoe de motivatie van de leerlingen toenam nadat de leerlingen een uitdagende opdracht kregen die ze op verschillende manieren konden uitvoeren en de docent de leerlingen actief aanmoedigde en prikkelde door reflectieve vragen te stellen. Het proces werd positief beïnvloed, omdat de samenhang tussen alle eerdergenoemde componenten optimaal was. In het kort: hoe meer en hoe beter alle creatieve factoren in een evenwichtige samenhang met elkaar waren, hoe hoger de creativiteit van de leerlingen.

De resultaten van dit onderzoek tonen aan dat kunsteducatie de creativiteit van deze doelgroep bevordert. Dit was gedeeltelijk te zien in de gemeten resultaten van de creativiteitstest. Daarnaast duidt de data van de observaties erop dat wanneer de balans tussen de motiverende docent, inspirerende leeromgeving en

gefocuste leerlingen het meeste evenwichtig is, de creativiteit van de leerlingen toeneemt.

Deze conclusies pleiten duidelijk voor de ontwikkeling van creativiteit door middel van kunsteducatie in het reguliere onderwijs. Kunstopdrachten nodigen uit tot probleemoplossing, vragen naar uitwerking en originaliteit. Een bekwame kunst-docent kan goed motiveren en weet het belang van het inzetten van het reflectieve vermogen. Hiermee staat de ontwikkeling van het creatieve proces - en daarmee creativiteit - centraal in de kunstvakken. Dit geeft kunsteducatie en de kunstvakken voor het ontwikkelen van creativiteit een unieke positie in het onderwijs.

Tot slot, de logische gevolgtrekking van mijn onderzoek is dat leerlingen met een lagere sociaal-economische achtergrond duidelijk gebaat zijn bij kunsteducatie en het ontwikkelen van creativiteit als vast onderdeel van het onderwijs. De kans op succes wordt vergroot als het creatieve proces wordt erkend als een essentiële vaardigheid. Dan zouden gemarginaliseerde leerlingen eindelijk erkend kunnen worden als succesvolle en productieve leden van de maatschappij. ❖

Tina Ortiz volgt de master Art & Culture op de Erasmus Universiteit te Rotterdam.

(advertentie)

Tijdschrift over onderzoek naar leren, lesgeven en overdracht in kunst en cultuur

Cultuur+Educatie

Cultuur+Educatie is hét tijdschrift over onderzoek naar leren, lesgeven en overdracht in kunst en cultuur. Het tijdschrift maakt actuele inzichten uit onderzoek toegankelijk voor een breed publiek.

Van kwaliteit tot competenties

Cultuur+Educatie selecteert steeds actuele onderwerpen, zoals de kwaliteit van onderwijs in kunst en cultuur, evidence based onderwijs en goed leraarschap. In de jaargang 2014 zijn de thema's landelijke leerplannen kunstvakken, competenties en standaarden, en beoordelen in kunsteducatie.

Word abonnee

Jaarabonnement: €37,50 (student/aio/oio €28,-).

Losse nummers

Een los nummer kost €12,95 (excl. verzendkosten).

Zelf publiceren?

Artikelen over eigen onderzoek of kritische essays zijn welkom.

Contact

Voor abonneren, losse nummers of inzenden artikelen:
cultuur+educatie@lkca.nl

Zie www.lkca.nl/cultuur+educatie

CULTUUREDUCATIE 'GEWOON' IN HET HART **VAN HET SPECIAAL ONDERWIJS!**

Waar de ene school voor speciaal onderwijs vooral belemmeringen ervaart als het gaat om het geven van cultuureducatie, plaatst zo'n andere school cultuureducatie centraal in het curriculum en met prachtig resultaat. OK, de schoolnaam hebben ze mee, maar toch... Hoe doen ze dat op de *Mozarthof*?

AUTEURS: ESTHER BREDEWOLD, FLOOR ESSELMAN EN LIESBETH KLEUVER // PO

In 2013 werd de Mozarthof een school voor zeer moeilijk lerende kinderen in Hilversum, cultuurschool van Noord-Holland. Wie de schoolwebsite bekijkt met foto's van een prachtige pruikenparade en filmpjes met ontroerende rode lopermomenten tijdens het Mozarthof Boekenbal, begrijpt waarom. De school heeft een duidelijke visie op cultuureducatie, uitgewerkt in een door het team gedragen cultuurbeleidsplan en twee bevlogen cultuurcoördinatoren. Floor Esselman, vakleerkracht muziek, en Esther Bredewold, vakleerkracht drama, vertellen waarom cultuureducatie voor leerlingen met een beperking zo belangrijk is en hoe zij het onderwijs op hun school vormgeven.

Waarom wordt er op jullie school voor speciaal onderwijs zo sterk ingezet op cultuureducatie?

Omdat juist bij cultuureducatie een beperking er het minst toe doet. In de kunstvakken zijn onze kinderen het meest gelijk aan

andere kinderen. Bij zaakvakken gaat het om een prestatie, waarbij een verstandelijke beperking danig in de weg kan zitten. Maar bij kunstvakken gaat het om expressie, jezelf laten zien, hoe klein of hoe groot dat ook is. Kinderen worden bij cultuureducatie geïrriteerd om een mening te vormen, om zich te uiten. Het draagt bij aan het gevoel dat je er toe doet, ongeacht je beperking.

Is het leren van/over kunst een doel op zich of vooral een middel om andere vaardigheden te ontwikkelen?

Wij leren kinderen kunst en stellen doelen op voor muziek en drama, maar onze lessen hebben ook een therapeutische werking. Een kind dat nog geen spraak laat horen, oefent tijdens het zingen in de muziekles met klanken. Een faalangstig kind dat in een één op één situatie op een trommel leert slaan, durft dat later misschien ook in een klassikale les. Voor een kind met een stoornis in het autistisch spectrum kan het samen maken van muziek of het samen 'doen alsof' een positieve ervaring zijn op het gebied van contact maken. Het gaat dus zowel om 'kunstdoelen' - zoals de techniek van het schilderen, zingen of toneelspelen - als om andere doelen zoals het leren samenwerken, naar elkaar luisteren en het ontwikkelen van taal en van lichaamsbewustzijn.

"IN DE KUNSTVAKKEN ZIJN KINDEREN UIT HET SPECIAAL ONDERWIJS HET MEEST GELIJK AAN ANDERE KINDEREN"

Hoe ziet de praktijk eruit?

Er wordt op de Mozarthof muziek, drama, beeldende vorming/techniek en dans gegeven volgens een vast rooster. Daarvoor zijn twee vaklokalen en een gymzaal beschikbaar. Er is gekozen om een deel van de lessen te laten geven door opgeleide kunstvakdocenten. Niet alleen vanwege hun kwaliteiten in het geven van muziek- en dramalessen, maar ook om het belang van kunstvakken uit te dragen en te waarborgen. De andere lessen worden gegeven door groepsleerkrachten waarvan een deel zich heeft gespecialiseerd in het geven van dans of beeldende vorming. Andere disciplines (literair, erfgoed, audiovisueel, nieuwe media) komen aan bod in een cyclus van wisselende jaarthema's.

In het speciaal basisonderwijs volgen de kinderen klassikale lessen in groepen van 6 tot 17 kinderen ingedeeld op basis van sociaal emotionele kenmerken. In het VSO zitten de leerlingen in niveaugroepen. Zij volgen in de bovenbouw kunstvakken naar eigen interesse.

Hoe komen jullie aan goed lesmateriaal?

We passen waar nodig materiaal zelf aan, bijvoorbeeld bij musicals. Voor het jaarthema stellen we met de cultuurgroep zelf de doelen op. Wij bedenken daarna hoe wij deze doelen kunnen bereiken en hoe wij de themaweken willen invullen. Wij hebben zelf altijd veel ideeën. Voor expertise die wij niet in huis hebben, zoeken wij contact met lokale cultuuraanbieders. Wij helpen aanbieders met het vertalen van hun programma's naar onze kinderen. Lange verbale instructie is bijvoorbeeld niet handig, maar veel laten zien, horen, doen en ervaren wel. Het lukt ons tot nu toe steeds een programma te regelen dat aan onze specifieke wensen is aangepast.

Hoe financieren jullie het cultuuraanbod?

De vakleerkrachten staan net als groepsleerkrachten op de loonlijst. Daarnaast gebruiken we de overheidsmiddelen van rijk en gemeente (€ 10,90 + € 3,50) voor cultuur. Dan is er nog een geïmmerkt cultuurpotje van Stichting Vrienden van de Mozarthof, opgericht door een oud-directeur, gevuld met gelden verkregen

door ludieke acties, verkoop van kinderkunst en sponsoring. Ook de oudercommissie zorgt voor een aanzienlijke bijdrage aan culturele activiteiten van € 5,- per leerling. Afhankelijk van het project doen we soms ook nog een beroep op extra sponsors of vragen we een speciale subsidie aan.

Wat motiveert jullie om zo intensief in cultuureducatie te investeren?

De mooie, bijzondere dingen die wij tijdens onze lessen zien gebeuren. Zo hadden we een leerling bij ons op school die binnen 3,5 jaar beide ouders verloor. Het meisje liet weinig van haar verdriet horen of zien. Ze leek een vrolijke tiener en vermeed gesprekken en vragen. Maar in de themawEEK 'vol van gedachten' liet zij haar emoties voor het eerst toe. Zij schreef en schilderde toen het volgende:

Alle tijden

Alle tijden waren moeilijk voor mij,
Mijn vader en moeder zijn er niet meer.
Heel veel verdrietig... kan wel zijn.
Ik denk aan jullie
Ik mis jullie wel.
Mijn vader was 39
Mijn moeder had kanker.
Ik had het moeilijk toen want ik heb nu geen ouders meer.
Maar nu is er goed nieuws,
Mijn zus krijgt een kind.
Het gaat nu goed met mij.

We zien wat het met kinderen doet, wat het voor hen betekent. Dat motiveert! ♦

(advertentie)

PRIMAIR ONDERWIJS

LEERLJNEN VOOR ALLE KUNSTVAKKEN

GA MET ONS IN GESPREK

Wilt u cultuureducatie opnemen in het curriculum van uw school? SKVR Onderwijs biedt leerlijnen voor alle kunstvakken. Ga met ons in gesprek over de mogelijkheden. Bel 010-27 18 320. Kijk voor meer informatie op onze website:

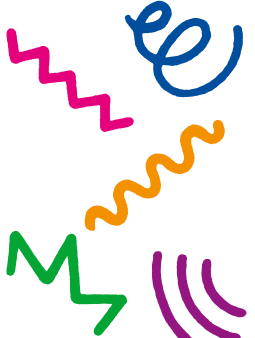
SKVR.NL/LEERLJNEN

VOORTGEZET ONDERWIJS

MBO

SKVR.NL/ONDERWIJS

EEN AFSCHEID *om nooit te vergeten*

DE MUSICAL IN GROEP 8

In Nederland bieden tientallen bedrijven en culturele instellingen musicals aan voor het basisonderwijs. Scholen kunnen inmiddels kiezen uit honderden scripts. Karlijn Broekhuizen van *Op Zolder Producties* en Jan de Waard van *Het Verkeerde Beentje* vertellen over hun werk.

**AUTEURS: LISA VAN BENNEKOM EN
HENK LANGENHUIJSEN // PO** 🎵 🎭

Karlijn Broekhuizen startte drie jaar geleden haar bedrijf *Op Zolder Producties*. Daarvoor werkte ze als regisseur en docent drama op middelbare scholen. 'Ik richt me op dit moment helemaal op het schrijven van teksten,' vertelt Broekhuizen. 'Ik heb een opleiding gevolgd tot toneelschrijfster, en mijn ervaring als theaterdocent kan ik bij het schrijven van musicals goed gebruiken.' Ze biedt drie musicals aan, waaronder de musical *Burenbattle* waar in schooljaar 2013-2014 veel basisscholen mee aan de slag gingen. Deze productie is geïnspireerd op *Romeo en Julia* van Shakespeare en thema's als verliefdheid, naastenliefde en het ontwikkelen van een eigen identiteit staan centraal.

Om de betrokkenheid te vergroten van de leerlingen die naar de musical gaan kijken, biedt Broekhuizen daarnaast gratis theaterlessen voor de hele school aan. De lessen kunnen zelfstandig door de groepsleerkracht gegeven worden. Bij *Burenbattle* leren de groepen in de bovenbouw ook iets over Shakespeare. 'Zo gaan ze niet helemaal blanco de voorstelling bekijken.'

FANTASIE EN VERBEELDING

'Ik merk dat scholen die veel affiniteit hebben met theater, interesse tonen in mijn musicals,' zegt Broekhuizen. De reden is volgens haar dat *Op Zolder Producties* een goed script centraal stelt. 'Veel bedrijfjes die musicals aanbieden, gaan uit van de muziek. Het script is dan van ondergeschikt belang. In mijn musicals wil ik een duidelijke verbinding leggen met het theater. Ik doe veel appèl op de fantasie en de verbeelding en schrijf scherpe dialogen. Ook hebben mijn scripts altijd meerdere lagen.'

Broekhuizen werkt bij het schrijven van de musicals samen met liedjesschrijver en componist Tomas Postema. 'De

RT DE GROEP 8 MUSICAL

ATTLE

liedjes uit onze musicals hebben echt hitpotentie. Maar ze zijn natuurlijk wel gelinkt aan het thema.' Bij het componeren voor Burenbattle liet de Postema zich inspireren door muziek uit de tijd van Romeo en Julia. 'Dit jaar wordt de musical voor het eerst uitgevoerd. Ik ben heel benieuwd hoe de scholen zullen reageren.'

HOLLYWOOD-MODEL

Bij het schrijven van haar musicals gebruikt Broekhuizen het zogenaamde Hollywood-model. 'Je gaat uit van een duidelijk begin, midden en eind; er zijn vijf bedrijven. Hierdoor is er een sterke dramaturgische lijn.' Een goede musical begint volgens Broekhuizen allereerst met een mooi thema. 'Ik heb veel naschoolse toneelcursussen gegeven in het PO en VO en ken daardoor de doelgroep goed. Ik weet welke thema's de kinderen leuk vinden - liefde of dieren mishandeling - maar zie het ook als mijn taak als theatermaker om ze uit te dagen. Ik wil dat ze ergens hun tanden in moeten zetten.'

Het regisseren van de musical doet de school zelf. Broekhuizen: 'Het is vaak te kostbaar om mij daarvoor in te huren. Maar ik merk dat groepsleerkrachten de regie ook graag in eigen hand willen houden. Het is namelijk hun laatste jaar met de kinderen. In de handleiding die de leerkrachten bij de musical krijgen, besteed ik veel aandacht aan hoe je het spel van de kinderen kunt verbeteren. Door het geven van simpele oefeningen probeer ik verdieping in het spel aan te brengen.'

HET VERKEERDE BEENTJE

Tijdens het gesprek met Jan de Waard van *Het Verkeerde Beentje* gaat de telefoon. Een school uit België heeft belangstelling voor een musical van hem. De Waard: 'Dat gebeurt niet vaak. Doorgaans leveren we musicals aan basisscholen in Nederland. In België is er een andere traditie. Terwijl het bij ons vooral hoort bij groep 8, is het bij de zuiderburen vooral een gebeurtenis voor de hele school.' De Waard levert alles op aanvraag. Hij heeft inmiddels ruim dertig titels in voorraad. Allemaal zelf geschreven.

Het Verkeerde Beentje onderscheidt zich van Benny Vreden, al jarenlang de grootste leverancier van kinderproducties, en enkele kleinere concurrenten, door een bestaand kinderboek als uitgangspunt te nemen. 'Een lang verhaal is vaak eerder een handicap dan een voordeel, want de liedjes staan centraal. Ik moet dus eerst het verhaal uitkleden en er dan liedjes bij maken. Het voordeel is natuurlijk dat je wel een goed basisverhaal hebt en dat je het kunt koppelen aan het leesonderwijs. Kinderen gaan eerst het boek lezen en bespreken. Een tijdlang werden wij daarom gepromoot door de Stichting Lezen.'

AUTEURS

Uiteraard gaat de bewerking altijd na toestemming van de auteur. 'Behalve de eerste keer,' herinnert De Waard zich. 'Toen een van mijn dochters in groep 8 zat, maakte ik twintig jaar geleden voor haar school een bewerking van *Minoes* van Annie M. G. Schmidt. Dat was eigenlijk het begin en dat vond ik zo geslaagd dat ik haar het resultaat toestuurde, maar die was daar niet zo blij mee, omdat ik er te veel in veranderd had. Later heb ik onder meer boeken van Jacques Vriens bewerkt en hij was altijd enthousiast. Eerst *Een bende in de bovenbouw* en later *En de groeten van groep acht*. Die werden echt een succes en zijn op meer dan duizend scholen gespeeld. Het is jammer dat de liedjes toen nog op cassettes werden opgenomen en pas later op CD zijn gezet; nu is de kwaliteit beter. De auteurs van die boeken vinden het leuk dat een musical van hun boek door schoolkinderen wordt gespeeld. Naast Jacques Vriens hebben Mirjam Oldenhave, Dolf Verroen en Marjon Hoffman uitvoeringen van hun boeken bezocht. Ook voor de onderbouw hebben we eenvoudige, maar aansprekende musicals met een klein verhaal en lieve liedjes.' De smaak van de scholen is de afgelopen jaren duidelijk veranderd. 'Paul Biegel kan echt niet meer,' constateert De Waard. 'Ik heb *De Rode Prinses* bewerkt, maar die wordt niet meer verkocht. Die fantasie van hem is kennelijk niet stoer genoeg en refereert niet aan het echte leven. Tegenwoordig doe ik er bijvoorbeeld altijd rapmuziek in. Ook om de jongens een kans te geven, want die willen anders niet solo zingen.'

Scholen krijgen voor ongeveer 150 euro het boek toegestuurd en 2 CD's. Op de CD's staan alle liedjes, ingezongen door een goed kinderkoor, inclusief de instrumentale versies en eventuele geluidseffecten. Ook is er een tekstboekje met de uitgeschreven muziek en regie-aanwijzingen. Goedbeschouwd is het een koopje. De prijzen zijn vergelijkbaar met die van Op Zolder Producties. 'Toch lijkt de vraag minder te worden,' stelt De Waard. 'Niet alleen bij ons, maar ook bij andere leveranciers. Het kan met geld te maken hebben of met de toegenomen concurrentie, maar het kan ook zijn dat scholen kiezen voor eigen producties.' ❖

NIUWSGIERIG GEWORDEN?

- > www.opzolderproducties.nl
- > www.verkeerdebeentje.nl
- > www.bennyvreden.nl

TROTS TALENT

HOE KUN JE STIMULEREN DAT LEERLINGEN OOK IN HUN VRIJE TIJD KUNST BEOEFENEN?

Hoe stimuleer je dat kinderen na de kennismaking met kunst op school ook in hun vrije tijd kunst gaan beoefenen? Trots lijkt een sleutelwoord. Ouders die trots zijn op wat hun kind maakt of ten gehore brengt. Jongeren die met trots een theatervoorstelling ten tonele brengen. Rolmodellen die maken dat kinderen trots zijn op hun buurt. Vragen zijn er ook nog genoeg: welke factoren zijn – naast sociaaleconomische klasse van de ouders – doorslaggevend en wat kan een leerkracht betekenen?

AUTEUR: CLAUDIA MARINELLI // PO

Foto: Adam Petto

Dat sporten gezond voor je is en dat dit daarom op school en in je vrije tijd moet plaatsvinden, wordt zo langzamerhand als een vanzelfsprekendheid gezien. Dat deelname aan verschillende kunstvormen net zo waardevol kan zijn voor je ontwikkeling moet soms nog bevochten worden. De roep om creatieve vaardigheden in onze samenleving is echter niet meer weg te denken. Het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurlkunst (LKCA) organiseerde een bijeenkomst met experts uit het veld die zich bogen over de vraag welke interventies de doorstroom van kunst op school naar kunst in de vrije tijd bevorderen.

OUDERS HEBBEN DE MEESTE INVLOED

Uit de literatuur is het een en ander bekend over de doorstroom naar kunst in de vrije tijd, zoals de relatief grote rol die ouders spelen en de geringe invloed van school. Sociaaleconomische klasse en opleiding van ouders zijn nog steeds doorslaggevende factoren voor het feit of kinderen gestimuleerd worden aan kunst te doen na schooltijd. De cijfers spreken boekdelen. Een ruime meerderheid van

Foto: Derek Lee

scholen (62%) zegt het belangrijk te vinden om kunstbeoefening buiten school te stimuleren, maar slechts 15% van de kunstbeoefenaars geeft aan dat leerkrachten een stimulerende rol vervullen. Culturele organisaties boeken eenzelfde resultaat: zij realiseren een doorstroom tussen de 5 en 15%. Hun projecten spelen zich vooral af in samenwerking met scholen en - hier kun je spreken van een gemiste kans - lang niet altijd worden daar de ouders structureel bij betrokken. En waar dat wel gebeurt - zoals door Music Matters in Rotterdam of het Leerorkest in Amsterdam - Zuidoost - blijft het een hele klus om voor langere tijd de betrokkenheid van ouders te waarborgen.

"DAT DEELNAME AAN VERSCHILLENDE KUNSTVORMEN NET ZO WAARDEVOL KAN ZIJN VOOR JE ONTWIKKELING MOET SOMS NOG BEVOCHTEN WORDEN"

BIED EEN AANBOD IN DE WIJK

Naast de betrokkenheid van ouders wordt dichtbij kinderen zijn - letterlijk en figuurlijk - als een succesfactor gezien. Een aanbod in de wijk en een aanbod dat aansluit bij de beleavingswereld van kinderen en jongeren. Kunstlessen in school krijgen lang niet altijd een vervolg in het buitenschoolse aanbod in de buurt. Maar als je de danslessen van het kunstencentrum in de Brede School-tijd aanbiedt of de muzikanten van de brassband in het buurthuis lessen laat geven - en tegen een betaalbaar tarief - wordt de kans op succes wel groter. Ook zijn er voorbeelden van een 'voor wat hoort wat' aanpak: kunstenaars krijgen een atelier in de school als ze in ruil daarvoor leerkrachten ondersteunen bij hun beeldende lessen. De kunstenaars worden door de buurt dan ervaren als 'onze kunstenaars'. Het wij-gevoel en die verbondenheid met de buurt zijn enorm belangrijk. Een voorbeeld dat geroemd wordt is Tate Modern. Het Londense museum gooit de deuren open voor kinderen, gezinnen en de buurt. Maar ook in Nederland binnen *Muziekroute Utrecht* wordt de relatie met de omgeving van kinderen gelegd door scholen te laten samenwerken met diverse muziekgezelschappen. Een werkwijze die ook de leerorkesten hanteren om ouders trots te laten zijn op hun kinderen en kinderen op hun prestaties.

Figuurlijk dichtbij kinderen zijn doe je door de creatieve ontwikkeling van het kind centraal te stellen en niet de belangen van je eigen organisatie. Daar waar organisaties vanuit verschillende sectoren voor lange tijd samenwerken in een creatief partnerschap worden goede resultaten bereikt. Je moet dan niet alleen denken aan de samenwerking tussen een school en culturele instelling. Ook bijvoorbeeld de koppeling met jongerenwerk of jeugdzorg blijkt te werken. Zo is in Apeldoorn een kunstzinnig aanbod *Grip op je dip* voor jongeren ontwikkeld.

LAAT JONGEREN MEEBESLISSEN

Een cultureel aanbod dat aansluit bij de beleavingswereld van kinderen en jongeren is uiteraard kansrijk, maar nóg mooier is het wanneer jongeren daadwerkelijk meebeslissen én vormgeven. Eigenaarschap noem je dat ook wel. Soms kan dat heel simpel door gewoonweg ruimte ter beschikking te stellen waar jongeren kunnen schilderen, dansen, rappen of aan videodesign kunnen doen. Zie bijvoorbeeld de zogenaamde *hot spots* zoals die in Arnhem bestaan of een *open space*. Dit zijn plekken waar jongeren op hun eigen manier kunnen werken, maar met de mogelijkheid om ondersteuning in te roepen van professionals. Die professionals zijn dan bij voorkeur *peers* of *rolmodellen*: mensen die dichtbij de jongeren staan, misschien wel uit de eigen buurt komen en het op eigen kracht 'gemaakt' hebben. De voorbeeldfunctie van allerlei talentenshows is groot zoals *So You Think You Can Dance* voor de dansers of *The Voice* voor kinderen die een zangtalent hebben. De Kunstbende maakt al jaren furore met die aanpak en dat het werkt blijkt door de uitbreiding naar steeds meer disciplines. Ging het eerst alleen om muziek, nu ook om mode-ontwerp om maar iets te noemen. Het is een formule die kinderen en jongeren aanspreekt. Dat jongeren graag zelf iets maken en toewerken naar een mooi eindresultaat, merken ze ook bij Jeugdtheaterhuis Zuid-Holland. Daar schrijven jongeren samen met een schrijver zelf hun toneelstuk over de liefde. En dat stuk zetten ze vervolgens zélf op de planken. Iets om trots op te zijn!

TEACH THE TEACHER

Maar is er dan helemaal geen rol voor de school weggelegd? Er wordt door de overheid veel belang gehecht aan de kwaliteit van cultuureducatie en de verankering daarvan op school. Wanneer die doorgaande leerlijn er werkelijk is, zal die dan ook zijn effect hebben op kunstbeoefening buiten school? Zullen meer kinderen in hun

vrije tijd een bepaalde kunstvorm gaan beoefenen? Dat is de moeite waard om te onderzoeken. In ieder geval kan een bevlogen leerkracht geen kwaad. De verhalen zijn er wel, van die leraar vol verhalen waardoor een jongere aan theater doet. Die juf die maakte dat je van tekenen bent gaan houden. Een *Teach the Teacher*-model kan zeker verschil maken, is de verwachting van mensen uit de praktijk. Neem een training als *Zangmakers* waardoor leerkrachten weer leren te zingen in de klas, met het smartboard onder handbereik.

In dit artikel heb ik een aantal mogelijke succesfactoren voor doorstroom van kunst op school naar kunst in de vrije tijd benoemd. Betrokkenen stellen dat je niet óf-óf moet doen, maar én-én. Samenwerking tussen instellingen maar dan wel voor langere tijd en met een gezamenlijke visie op de creatieve ontwikkeling van het kind. Zorgen voor laagdrempelig cultureel aanbod, dicht in de buurt, op een originele wijze ingevuld die kinderen en jongeren aanspreekt en waarbij de betrokkenen ook zeggenschap hebben gehad. Op deze manier kun je als leerkracht of cultuurprofessional stimuleren dat ook kinderen die de factoren 'ouders' of 'milieu' wat minder mee hebben, toch de kans krijgen hun artistieke talenten te ontwikkelen.

Dit artikel is het resultaat van deskresearch en een expertmeeting die op 11 oktober 2013 plaatsvond. Reageren op dit artikel? Heeft u andere ervaringen of kent u succesvolle interventies? Discussieer dan mee op Twitter met **#Kunst6Plus**, of mail naar **amaliadeekman@lkca.nl** of naar **claudiamarinelli@lkca.nl**.

Claudia Marinelli is voor onderzoek & monitoring werkzaam bij het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA).

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

- > Roel Mazure, *Inspirerende verbindingen tussen kunsteducatie en amateurkunst*, november 2011.
- > Sandra Beekhoven, Karin Hoogeveen, Claudy Oomen, Inge Visser en Folkert Haanstra, *Kunstbeoefening in het basis- en voortgezet onderwijs*, in: Andries van den Broek (red.) *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd*, p. 171-207, SCP 2010.
- > Nico van Zadel, *Kunsteducatie op school en daarbuiten*. Afstudeerscriptie AHK, Kunsteducatie (2010).

GE SPOT

BOEKSIGNALEMENTEN

HANDLEIDING ERFGOEDEDUCATIE

Erfgoed Brabant heeft een handleiding ontwikkeld waarmee leerkrachten meer inzicht krijgen in de bedoeling van erfgoededucatie. Zij krijgen hiermee handvatten voor het samenstellen van erfgoededucatie binnen het cultuuronderwijs. De handleiding bevat de volgende onderdelen: Wat is erfgoededucatie?; De leerdoelen voor erfgoededucatie voor groep 1 t/m 8; Vijf gouden regels voor goede erfgoedlessen. De leerdoelen geven daarnaast zicht op de culturele ontwikkeling van de leerlingen. De leerdoelen zijn onderdeel

van De Cultuur Loper in het kader van het programma Cultuureducatie met Kwaliteit.

Wijzer met erfgoededucatie: handleiding bij de leerdoelen voor het primair onderwijs / N. van der Heijden; ...[et al.]; Erfgoed Brabant; Zeeman & De Regt, Onderwijskundigen. - Den Bosch: Erfgoed Brabant, 2014. - 19 p.

www.erfgoedbrabant.nl/wijzermetererfgoededucatie

CULTUUREDUCATIE EN BILDUNG

Themanummer van het tijdschrift Marktplaats waarin 'Bildung' centraal staat. Uitgangspunt is dat de school een plek moet zijn waar je je als mens kunt ontwikkelen. Het thema wordt in de volgende artikelen benaderd vanuit cultuureducatie: Bildung & cultuureducatie; Muziekonderwijs elke week een feest; Beter cultuuronderwijs voor elk kind; Muzische vorming ontwikkeling van creatieve en expressieve vaardigheden; Een professional voor cultuureducatie.

Bildung: worden wie je bent / Agora.

In tijdschrift: Marktplaats, nummer 20 (2014).

www.agora.nu/onderwijs/marktplaats/Documents/Marktplaats%2020%20-%20versie%20website.pdf

MUZEIKLESSEN IN HET BASISONDERWIJS

In welke mate stimuleren buitenschoolse instellingen muzieklessen in het basisonderwijs en op welke manier krijgt muziekonderwijs vervolgens vorm op scholen? Deze vragen staan centraal in een verkennende inventarisatie waarin wordt beschreven hoeveel basisscholen er in het betreffende werkgebied van de muziekschool of het centrum voor de kunsten zijn, en vervolgens met hoeveel scholen er voor muziekonderwijs wordt samengewerkt. Er is een overzicht opgenomen van het soort muzieklessen dat gegeven wordt - zoals algemene muzikale vorming, zangonderwijs, instrumentaal muziekonderwijs en ensemblelessen - en aan welke basisschoolgroepen. Ook wordt vermeld om hoeveel muzieklessen het op jaarbasis gaat en hoe deze lessen gefinancierd worden. De inventarisatie sluit af met de succesfactoren die bijdragen aan het geven van goede muzieklessen in het basisonderwijs.

Muziekonderwijs door centra en muziekscholen in het basisonderwijs: een stand van zaken! / Ch. De Bonth-Vromans (projectleider); G. Bomhof; ...[et al.]; LKCA, Landelijk Kennisinstituut voor Cultuureducatie en Amateurkunst. - Utrecht: LKCA, 2014. - 15 p.

www.lkca.nl/publicaties/publicaties-lkca/muziekonderwijs-door-centra-en-muziekscholen-in-het-basisonderwijs

LESIDEEËN ARCHITECTUUR

Ideeënboek voor leerkrachten in het basis- en speciaal onderwijs ter gelegenheid van de derde Zeeuwse Kinderkunstweek met als thema *Architectuur in de kunst*, bestaande uit vier onderdelen: torens, koepels, gevels, maatsystemen, waarin alle kunstinstellingen zoals galleries, ateliers en musea samenwerken met het onderwijs om kinderen kennis te laten maken met moderne en eigentijdse kunst. *Architectuur in de kunst* / M. Geerse; ...[et al.]. - Middelburg: Stichting Kinderkunstwerk, 2014. - 109 p. - ISBN 9789063541767.

Zie ook: www.kinderkunstweek.nl.

LESVOORBEELDEN VOOR HET VMBO

BeMused biedt een verzameling van actieve en stimulerende lesprogramma's voor het VMBO. Het programma is ontwikkeld door zes Leidse musea en het Regionaal Archief Leiden in nauwe samenwerking met docenten en leerlingen uit het VMBO. De programma's van BeMused zijn zo ontwikkeld dat ze bij

de kerndoelen van verschillende leerwegen en sectoren aansluiten. Alle lessen zijn inhoudelijk ook geschikt voor het speciaal onderwijs. BeMused is een onderdeel van www.erfgoededucatieleiden.nl. www.erfgoededucatieleiden.nl/vmbo/wat_is_bemused. - Leiden: Museumgroep Leiden

LEERPLANKADER KUNSTZINNIGE ORIËNTATIE

Het landelijke leerplankader kunstzinnige oriëntatie biedt houvast bij de invulling en borging van het curriculum voor kunstzinnige oriëntatie op scholen. Hierin zijn competenties met betrekking tot het creatieve proces uitgewerkt in leerlijnen voor beeldend, dans, drama en muziek (de kunstzinnige vakdisciplines). De leerlijnen laten de opbouw van deze competenties zien. Leidend voor het leerplankader kunstzinnige oriëntatie zijn de preambule, de karakteristiek en de kerndoelen van het leergebied kunstzinnige oriëntatie. Daarbij zijn extra aandachtspunten en de samenhang met 21e eeuwse vaardigheden beschreven. Het creatieve proces, waarbij het gaat over oriënteren, onderzoeken, uitvoeren, evalueren en reflecteren, vormt de rode draad in de leerlijnen. *Leerplankader kunstzinnige oriëntatie primair onderwijs* / SLO, Nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling. - Enschede: SLO, 2014. <http://kunstzinnigeorientatie.slo.nl>

INFORMATIE

De meeste vermelde publicaties zijn opgenomen in de online bibliografie cultuureducatie en amateurkunst van het LKCA (Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst). De bibliografie biedt een compleet en actueel overzicht van alle relevante literatuur over cultuureducatie en amateurkunst. Meer informatie www.lkca.nl/bibliografie, e-mail: info@lkca.nl, (030) 7115100.

RECENSIES

TONEEL DANSEXPOSITIE & BOEKEN

DE KLEINE KUNSTKIJKER

Eens in het jaar neem ik mijn kleine nichtje mee op pad in de grote stad. Deze dag begint feestelijk met een lauwe, gerimpelde frikandel, die we uit de muur van de FEBO trekken en ergens, als echte hangjongeren, op een muurtje in de binnenstad naar binnen slobberen. Daarna kijken we, traditiegetrouw als wij zijn, een kinderfilm, het liefst in 3D, in een 'echte' bioscoop.

AUTEUR: THIJS TITTESE

Dit jaar wilde ik het anders doen en mijn nichtje meenemen naar een 'echt' museum, de frikandel mocht blijven. Ik heb een opleiding gevolgd in de kunsten, en ik zou mijn nichtje wel een spoedcursus kunstbeschouwing geven. Het Stedelijk leek mij de beste plek om haar al het moois dat moderne kunst te bieden heeft, te laten zien en ervaren. Maar Mondriaan vond ze 'saai', Karel Appel 'kliederwerk' en alles dat neigde naar minimal art 'iets voor bij de tandarts'. Nadat ik een uur lang tevergeefs de essentie van vernieuwing en avant-garde aan haar verstand had proberen te peuten, ben ik de dichtstbijzijnde bioscoop ingerend en heb knarsetandend met haar Pieter Post de film gekeken, niet eens in 3D.

Museum Boijmans Van Beuningen is bekend met dit probleem, en heeft een oplossing geboden voor al diegenen die het niet lukt kinderen te enthousiasmeren voor kunst. *De kleine kunstrijker*, geschreven door Deirdre Carasso en Catrien Schreuder, is een gids die op een olijke, eenvoudige en systematische manier, kinderen, met hun ouders (of oudere neven) kunst laat beschouwen. Alle topkunstwerken in de grote Nederlandse musea die visueel aantrekkelijk, prikkelend, heel erg mooi of godsgrouwelijk lelijk zijn, krijgen de aandacht. Middels eenvoudige vragen, die in eerste instantie associatief en later diepgaand zijn, wordt de essentie van een kunstwerk, op een kinderlijk eenvoudige wijze blootgelegd, dit alles vormgegeven in een eigentijds hip jasje (denk aan; neon-kleuren, koddige tekeningetjes en grote schreefloze vette letters). Een lesje iconografie in Jip-en-Janneke-taal waar zelfs Klokhuis nog een puntje aan kan zuigen.

Met deze gids in mijn hand durf ik het aan om volgend jaar mijn nichtje weer mee te nemen naar het Stedelijk Museum, nu met gegarandeerd succes. Museum Boijmans Van Beuningen, dankjewel!

De kleine kunstrijker
Deirdre Carasso en Catrien Schreuder
Museum Boijmans Van Beuningen Rotterdam 2014
192 pagina's
ISBN 978-90-6918-273-5
Prijs: € 14,95

DE ELITE

In de flyer staat dat Laura Dolron ook meedoet, maar op het toneel staan in plaats van de zes artiesten die het programmablaadje vermeldt, ineens vijf performers waaronder een vrouw. Die vrouw, zangeres/actrice/muzikante, zal uiteindelijk het meest consistent zijn in deze ontregelende show in De Kleine Komedie.

AUTEUR: PAUL ROOYACKERS

In het verleden hebben wel meer gelegenheidsduo's of groepen zich gebundeld tot nieuwe artiestenbende. Niet altijd lukt zo'n samenwerking, zeker niet als het gaat om individualisten die zelf het publiek wel voor hun harses kunnen rammen en ze op tilt kunnen zetten, zoals Daniël Arends in zijn stand up comedy doet. Er zijn zelfs meer voorbeelden te vinden waarbij zoiets mislukt is, als eenlingen ineens een groep gaan vormen. Toch word je benieuwd naar wat deze groep nu doet en hopelijk in de nabije toekomst straks allemaal nog kan. De Elite zoals zij zich noemen - elitair is het zeker - is verfrissend, en vraagt om aandacht. Benieuwd waar deze club over een jaar of twee is. De enige vrouw, Maartje Teussink, maakt indruk. Terwijl de mannen in de 'kudde' ruzie maken over wie de meeste alfakwaliteiten bezit, doet deze muzikante - die op heel wat instrumenten thuis is - gewoon waar ze voor gevraagd wordt. Stoicijns bijna vertolkt ze het ene mooie lied na het andere. Dat is prettig want voor de niet geoefende kijker is de voorstelling op verschillende momenten een waar oerwoud, waarvan je kunt houden, maar waarin je ook kunt verdwalen. Het is grotendeels dus een mannendingetje dat natuurlijk herkenbaar overkomt en op verschillende momenten zelfs heel vermakelijk is. Iedereen doet waar die goed in is totdat alfamannetje Daniël Arends zich met iedereen begint te bemoeien. Dan ontploft de een na de ander om vervolgens op het einde weer braaf bij elkaar te komen, prachtig samenzang vertolkt en uitstekend musiceert. Als zodanig is de titel van het stuk goed gekozen: een explosieve theaterrevue. Er passeert heel wat de revue. Soms erg onaardig bedoeld als iemand flink in de zeik wordt genomen, soms ook ontroerend als Peter van Rooijen ineens stand up comedy gaat doen omdat hij uitgedaagd wordt. De Elite, hou deze groep in de gaten!

De Elite
In diverse theaters
Zie www.de-elite.com

FOTO: BEN VAN DUIN

DOCENTENDAGEN

HET GOUDEN OOG is een prijsvraag voor creatieve leraren. De NTR is met Schooltv al 50 jaar dé omroep voor het onderwijs en juicht digitale vernieuwingen toe. Het Gouden Oog is de NTR Onderwijs Mediaprijs voor alle leraren die vanuit hun eigen ideeën en aanpak creatief bezig zijn met het verwerken van hun lesstof in video, een trend die inmiddels bekend staat als *Flipping the classroom*. Ben jij ook zo'n creatieve, innovatieve docent? Doe mee met je eigen lesvideo! Stuur deze in vóór 5 september en ding mee naar de prijs voor de beste lesvideo én een eigen camera! www.programma.ntr.nl > Het Gouden Oog (bij de G)

DOCENTENAVOND MARLENE DUMAS 'THE IMAGE AS BURDEN'

laat docenten op 11 september om 19.30 uur in *Stedelijk Museum Amsterdam* als één van de eersten de tentoonstelling bekijken met voorafgaand een introductie door conservator Leontine Coelewij. Daarnaast is er natuurlijk uitgebreid de tijd de Dumas-onderwijsprogramma's te ontdekken. Van 6 september t/m 4 januari 2014 presenteert het Stedelijk Museum een uniek overzicht van het indrukwekkende oeuvre van Marlene Dumas (Kaapstad, 1953), een van de belangrijkste en invloedrijkste kunstenaars van dit moment. www.stedelijk.nl, EDUCATIE > onderwijs > voor docenten, Stedelijk Museum Amsterdam

STUDIEMIDDAG OVER DE REPUBLIEK

biedt geschiedenisleraren op 16 september in het *Rijksmuseum* een waardevolle kennisverdieping bij de historische context De Republiek (1515-1648), ook voor wie geen eindexamenklas begeleidt. Immers, u bereidt uw leerlingen vanaf aankomend schooljaar voor op het examen geschiedenis nieuwe stijl. De middag start met een college in het auditorium van het Rijksmuseum. Conservator geschiedenis en voormalig geschiedenisleraar Jeroen van der Vliet vertelt over De Republiek aan de hand van voorbeelden uit de

collectie. Deze én andere objecten ziet u terug tijdens een aansluitende rondleiding. De middag eindigt met een netwerkborel.

www.rijksmuseum.nl > Plan je bezoek > Kinderen, klas of groep > Voortgezet onderwijs > Meer voor de leraar, Rijksmuseum Amsterdam

STUDIEMIDDAG KUNST KIJKEN MET DE KLAS

geeft docenten uit het primair onderwijs op 17 september in het *Rijksmuseum* tips over hoe zij met hun leerlingen in de klas naar kunst kunnen kijken. Een conservator geeft ook inhoudelijke verdieping. Na de lezing volgt een rondleiding door het museum.

www.rijksmuseum.nl > Plan je bezoek > Kinderen, klas of groep > Voortgezet onderwijs > Meer voor de leraar, Rijksmuseum Amsterdam

STUDIEMIDDAG ZEVENTIENDE- EEUWSE KUNST

laat docenten uit het voortgezet onderwijs op 18 september in het *Rijksmuseum* met Pieter Roelofs, een bevoegde conservator zeventiende-eeuwse kunst, aanhaken bij het onderwerp *Hofcultuur in de zestiende en zeventiende eeuw*, examenonderwerp voor HAVO. Na de lezing volgt een rondleiding door het museum en een netwerkborel.

www.rijksmuseum.nl > Plan je bezoek > Kinderen, klas of groep > Voortgezet onderwijs > Meer voor de leraar, Rijksmuseum Amsterdam

STUDIEDAG TIJDVAKKEN

biedt docenten op 29 september van 13 tot 17 uur informatie over een nieuw initiatief van het *Rijksmuseum van Oudheden* te Leiden dat in het schooljaar 2014-2015 start met Tijdvakken-rondleidingen bij het centraal examen geschiedenis nieuwe stijl voor HAVO en VWO. Aan bod komen de tijdvakken Jagers en boeren, Grieken en Romeinen, Monniken en ridders, Steden en staten. Door de lesstof in de rondleidingen te koppelen aan verhalen over de museumcollectie leren de leerlingen de kenmerkende aspecten van elk tijdvak te herkennen en te begrijpen. Aanmelden kan via de site.

www.rmo.nl > Onderwijs > Voortgezet onderwijs > Studiedag tijdvakken, Rijksmuseum van Oudheden Leiden

DOCENTENRONDLEIDING

MARK ROTHKO biedt docenten op 17 oktober van 16 tot 17 uur in *Gemeentemuseum Den Haag* informatie over de expositie van deze kunstenaar die te bezoeken is van 20 september t/m 18 januari 2015. Het oeuvre van Mark Rothko (1903-1970) is episch en tegelijk heel intiem en menselijk, het spreekt tot de verbeelding en kent vele liefhebbers. Zijn uit veel verlagen opgebouwde kleurvelden zijn van een ongekeerde intensiteit en sensualiteit en verbeelden universele gevoelens als angst, extase, tragiek en euforie. Rothko was een intense kunstenaar die alles gaf en, zoals vaker met grote kunstenaars, een moeilijk leven kende, gevoed door de ontgoocheling die de wereldoorlogen teweeg hadden gebracht en geteisterd door depressie. Een getormenteerde ziel die tot grootse kunst in staat was, en mensen tot op de dag van vandaag hiermee troost en verwondert. Zijn tentoonstellingen trekken een groot publiek en op veilingen levert zijn werk recordbedragen op. Voor deze docentenrondleiding is aanmelden verplicht. Dat kan bij de sector Educatie door te bellen naar (070) 3381120 of te mailen naar educatie@gemeentemuseum.nl. www.gemeentemuseum.nl > ONDERWIJS > VOORTGEZET ONDERWIJS > VOOR DE DOCENT, Gemeentemuseum Den Haag

SNEAK PREVIEW TEEKENSCHOOL

is er op 29 oktober van 16 tot 18 uur in het Rijksmuseum speciaal voor leraren, want naast rondleidingen in het museum biedt het Rijksmuseum dit schooljaar ook verrassende en verdiepende doe-programma's in de Teekenschool. Wilt u een voorproefje? Meld u aan via de website. www.rijksmuseum.nl > Plan je bezoek > Kinderen, klas of groep > Voortgezet onderwijs > Meer voor de leraar, Rijksmuseum Amsterdam

DOCENTENRONDLEIDING

ROMANTISCHE MODE: MISTER DARCY MEETS ELINE VERE

informeert de docent op 11 november van 15.30 tot 16.30 uur over deze expositie in *Gemeentemuseum Den Haag* die te bezoeken is van 11 oktober tot 22 maart 2015. Daarbij

sprankelen de kostuums uit de tijd van Jane Eyre, Mister Darcy en Downton Abbey in volle glorie in een grote tentoonstelling over mode in de negentiende eeuw. In deze boeiende eeuw barstensvol vernieuwing werden de fundamenteën voor onze huidige maatschappij gelegd. Mode speelde een belangrijke rol binnen de nieuwe sociale structuren van de negentiende eeuw. Hoe ging je gekleed als 'nieuw geld'? Veel kostuums uit eigen collectie worden gerestaureerd en zullen voor het eerst voor het publiek te zien zijn. Naast complete kostuums is er aandacht voor accessoires, korsetten en crinolines, modeprenten en fotografie. Aanmelden is verplicht. Dat kan bij de sector Educatie door te bellen naar (070) 3381120 of te mailen naar educatie@gemeentemuseum.nl. www.gemeentemuseum.nl > ONDERWIJS > VOORTGEZET ONDERWIJS > VOOR DE DOCENT, Gemeentemuseum Den Haag

DOCENTENINFORMATIEBIJEENKOMST

organiseert het *Groninger Museum* bij elke nieuwe grote tentoonstelling op de woensdagmiddag na de opening. U bent van harte welkom met uw collega's, ook van niet-kunstvakken. In zo'n bijeenkomst krijgt u uitleg over de digitale lesbrief, een rondleiding, posters en ander materiaal. U kunt zich aanmelden op educatie@groninger-museum.nl om in de toekomst een uitnodiging per email te ontvangen. www.groningermuseum.nl/voortgezet-onderwijs/ckv-havo-vwo, Groninger Museum

DOCENTENBIJEENKOMSTEN

worden door *Museum De Fundatie* te Zwolle regelmatig georganiseerd. Tijdens deze bijeenkomsten worden nieuwe tentoonstellingen toegelicht en wordt (nieuw) educatief materiaal gepresenteerd. Wanneer u een uitnodiging wilt ontvangen, kunt u dat doorgeven via educatie@museumdefundatie.nl. www.museumdefundatie.nl > Educatie, Museum De Fundatie Zwolle

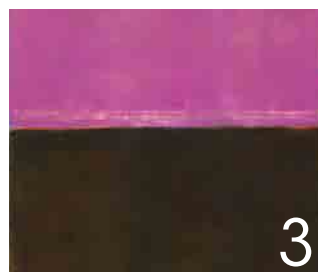
PREVIEW BIJ NIEUWE TENTOONSTELLING wordt door de afdeling Educatie van

MARLENE DUMAS - NAOMI (1995)

LEZING IN HET RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN

MARK ROTHKO - UNTITLED (1953)

DE TEEKENSCHOOL VAN HET RIJKSMUSEUM

het *Bonnefantenmuseum* te Maastricht twee keer per jaar georganiseerd rondom de opening van een tentoonstelling. De conservator geeft dan een toelichting bij het tentoongestelde. Op die bijeenkomst krijgt u ook documentatie over de tentoonstelling zoals interessante recensies, posters en educatief materiaal (indien ontwikkeld). Wilt u informatie toegestuurd krijgen of wilt u zich aanmelden voor exclusieve previews dan kunt u contact opnemen met de afdeling educatie door te bellen naar (043) 3290102 of te mailen naar educatie@bonnefanten.nl. www.bonnefanten.nl > Educatie > Voortgezet onderwijs > Voor docenten, Bonnefantenmuseum Maastricht

EDUCATIE ASSORTI

NFF SCHOOL biedt tijdens het *Nederlands Film Festival (NFF)* te Utrecht een educatief programma aan. Van 24 september tot en met 3 oktober bruist het in Utrecht weer van de Nederlandse films. Voor de middelbare scholen is er een speciaal programma samengesteld: het jongerenprogramma. Dit bestaat uit drie onderdelen: Small, Medium en Large. Bij Small zijn er tijdens het festival speciaal voor bovenbouw en onderbouw geselecteerde Nederlandse films te zien die aansluiten bij vakken zoals CKV, Nederlands en maatschappijleer. Daaronder de internationaal succesvolle films *Jongens* en *Het diner*. Daarnaast worden er verscheidende blokken met korte films aangeboden, met uiteenlopende genres, van animatie tot documentaire. Na de vertoning is er mogelijk een nagesprek met een van de filmmakers of acteurs. Zo krijgen de leerlingen de kans om meer te leren over de Nederlandse film en de Nederlandse filmwereld. Naast filmvertoningen kunnen de leerlingen zelf aan de slag met de programma's Medium en Large. Bij het Medium-programma *Blik op de Set* worden er onder begeleiding van professionals filmworkshops gegeven. Bij het Large-programma *Junior Kalveren Gala* maken de leerlingen een kort filmpje. De beste filmpjes krijgen een prijs op

het spetterende Junior Kalveren Gala. Naast een leuk dagje uit biedt het educatieprogramma ook de mogelijkheid meer te leren van en over film. In samenwerking met EYE ontwikkelt het NFF lesmateriaal dat gratis beschikbaar is. Het docentenblad geeft handvatten bij het in de klas voor- en nabespreken van het filmbezoek. Voor meer informatie kunt u bellen naar (030) 2303800 of mailen naar educatie@filmfestival.nl. www.filmfestival.nl > NFF SCHOOL > Jongerenprogramma, NFF Utrecht

COMPONEREN IN DE KLAS

is een van de projecten van *philharmonie zuidnederland* dat leerlingen op actieve wijze laat kennismaken met muziek in het algemeen en het symfonie-orkest in het bijzonder. Eigen creativiteit en verbeeldingsvermogen staan hierbij voorop. Musici van *philharmonie zuidnederland* gaan met groepen van maximaal vijftien leerlingen in drie workshops aan de slag om op speelse wijze tot een eigen compositie te komen. De workshops kunnen aansluiten bij een concertprogramma van het orkest, kunnen ingaan op een actueel thema aangedragen door de school of kunnen plaatsvinden in combinatie met een lesbrief over poëzie. Natuurlijk brengen de leerlingen de eigen gemaakte compositie ook ten gehore tijdens een presentatie op school of in de foyer van de concertzaal. Indien mogelijk is het project te combineren met een bezoek aan een concert of repetitie van *philharmonie zuidnederland*. Componeren in de klas bevat veel mogelijkheden om op verzoek van de school maatwerk te leveren. De workshops vinden plaats op school, de presentatie op school of in de concertzaal afhankelijk van de opzet van het project. www.philharmoniezuidnederland.nl > Educatie > Algemene informatie, *philharmonie zuidnederland* Eindhoven-Maastricht

BUMA MUSIC ACADEMY (BMA) zet zich in voor boeiend en eigentijds muziekonderwijs op middelbare scholen en is een initiatief van Buma Cultuur in tijden van grote

cultuurbezuinigingen. BMA is een kosteloos online lesprogramma, geschikt voor alle niveaus (leerjaar 2 t/m 5) en voor vakken als CKV, muziek en kunst. Het programma biedt keuze uit verschillende lesroutes en ruim dertig lessen waarbij motiverende video's horen. Tijdens de lessen speel je met de klas de *Popquiz*, schrijf je je eigen songtekst, componeer je je eigen popsong of dancetrack, bekijk je educatieve video's en volg je workshops van te gekke docenten. BMA speelt zich ook af buiten de klas en biedt de klas bijvoorbeeld de mogelijkheid een bekende Nederlandse artiest te ontmoeten of een kijkje te nemen achter de schermen van een poppodium of dance-event! Tot slot kan de school deelnemen aan de regionale en landelijke schoolactcompetitie. Daag andere deelnemende scholen uit met een zelfgeschreven song of zelfgeproduceerde track en maak kans op een plaats in de finale! www.bumamusicacademy.nl

VOORAANKONDIGING 125

JAAR INSPIRATIE: Vincent van Gogh wordt in 2015 uitgebreid herdacht met een internationaal programma. In 2015 is het precies 125 jaar geleden dat Vincent van Gogh (1853-1890) is gestorven. Dit moment wordt aangegrepen om de beroemde Nederlandse kunstenaar te eren met een kwalitatief hoogstaand programma: belangwekkende tentoonstellingen, fietsroutes, kunstmanifestaties, maar ook digitale applicaties, enzovoort. Vier instellingen staan aan de basis van de Stichting Van Gogh Europe: het Van Gogh Museum, het Kröller-Müller Museum, Van Gogh Brabant en Mons, in 2015 Culturele Hoofdstad van Europa. Samen vormen zij onder de naam Van Gogh Europe de kern van een samenwerkingsverband van circa dertig instellingen die zich in Nederland, België, Frankrijk en Engeland actief inzetten voor behoud van het erfgoed van Van Gogh. De activiteiten vinden plaats op de verschillende plekken waar Van Gogh gedurende zijn leven heeft gewerkt en gewoond, en in de musea waar zijn werk wordt bewaard, onderzocht en getoond. Het Van Gogh Museum wijdt

uiteeraard een tentoonstelling aan de kunstenaar waaraan zij haar naam ontleent: *Munch: Van Gogh*, waarin werken van zowel Munch als Van Gogh worden getoond, die beiden een modernisering van de kunst nastreefden (25 september 2015 t/m 17 januari 2016). Ook het Kröller-Müller Museum laat werken van Van Gogh zien tijdens de tentoonstelling *Van Gogh & Co*. Tijdens die tentoonstelling worden ook werken van tijdgenoten weergegeven, naast ruim 50 werken van Van Gogh, waarbij parallellen worden getrokken tussen de verschillende kunstenaars. Bovendien komen er in de permanente tentoonstelling *Het Verhaal van Brabant* in het Noord-Brabants Museum elf werken van Vincent terug, naast het verhaal van zijn geboorteprovincie. Blijf op de hoogte en volg alle informatie op www.CKplus.nl/gogh.html, <http://vincent-van-gogh.startpagina.nl> en www.vangogheurope.eu

POSTER TIJDLIJN

KUNSTSTROMINGEN is gratis verkrijgbaar bij het Stedelijk Museum Amsterdam. Van Zero tot Fluxus en van Pop Art tot postmodernisme: hoe zat het ook al weer met al die kunststromingen? Met deze gratis tijdslijn weet je het precies. Niet ontvangen? Vraag de tijdslijn dan nu aan via educatie@stedelijk.nl en vermeld hierbij het postadres. Hang 'em op in de klas! www.stedelijk.nl > EDUCATIE > onderwijs > voor docenten, Stedelijk Museum Amsterdam

INFORMATIE

De vermelde activiteiten vormen een selectie uit de overzichten van de cultuur- en kunstsites *CKplus.nl*, samengesteld door de beheerders Wil en Hans Weikamp. *CKplus* geeft actuele overzichten van educatieve activiteiten, exposities en naslagsites van de culturele en kunstinstellingen. Deze informatie vindt u op www.CKplus.nl, e-mail webmaster@CKplus.nl.

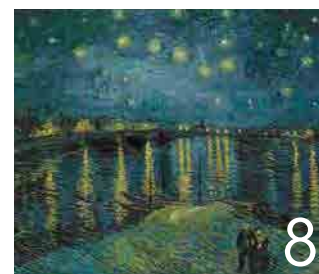
AVONDJURK VAN JAN TAMINIAU (2011)

STILL UIT HET DINER (2013)

FOTO: MIKE BREEUWER

VINCENT VAN GOGH - STERRENNACHT BOVEN DE RHÔNE (1888)

BEATS BY BACH

SWING YOUR MOOD!

Beluister Bach 'cool' en andere
moods via de QR-code of bezoek
www.beatsbybach.nl/moods/cool

MET BEATS BY BACH VERANDERT DE KLAS IN EEN FILMSET

LEERLINGEN GAAN SAMEN AAN DE SLAG MET KLASIEKE MUZIEK IN EEN ZELFGEMAAKTE FILM

Hoe zorg je ervoor dat klassieke muziek daadwerkelijk een snaar raakt bij jongeren? Door ze als acteurs, regisseurs, editors, producers, stylisten en cameramensen aan het werk te zetten met de muziek van een van de grootste componisten ooit: Johann Sebastian Bach.

Beats by Bach is hét CKV-lespakket voor havo/vwo bovenbouw. Wilt u meer informatie over het lespakket en hoe u het kunt gebruiken, kijk op www.beatsbybach.nl of mail naar educatie@bachvereniging.nl.